Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Випуск XIII

Засновано 2000 року

Рекомендовано Вченою радою
Інституту філології
29 червня 2006 року

Київ
Видавничо-поліграфічний центр
“Київський університет”
2006

УДК 81.161.2
ББК 81.2 Ук-5

А 43 Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика : Зб. наукових праць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. – Вип. 13. – 178 с.

У збірнику наукових праць аналізуються перспективні питання української синхронічної та діахронічної лінгвістики. Наукові праці розраховано на фахівців спеціальних філологічних, філософських, історичних дисциплін, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів України.

In the collected stories, the perspective questions of Ukrainian synchronic and diachronic linguistics are analysed. For experts in special philological, philosophic, historical disciplines; for teachers, post-graduates and students of the higher educational institutions

Рецензенти: ***О.С. Снитко***, д-р філол. наук, проф.
Л.М Паламар, д-р пед. наук, проф.

Головний редактор: ***Л.І. Шевченко***, д-р філол. наук, проф.

Редакційна колегія: ***Г.П.Півторак***, чл-кор. НАН України, д-р філол. наук, проф.; ***С.Я.Єрмоленко***, д-р філол. наук, проф.; ***П.Ю.Гриценко*****,** д-р філол. наук, проф.; ***Г.І.Халимоненко***, д-р філол. наук, проф.; ***Л.О.Кудрявцева***, д-р філол. наук, проф.; ***О.І.Ніка*****,** канд. філол. наук, доц. (відп. секр.); ***Л.В.Шулінова***, канд. філол. наук, доц.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 5755 від 15.01.2002 р.

Збірник наукових праць є фаховим виданням із дисциплін філологічного профілю. Постанова Президії ВАК України від 12.06.02 № 1-05/6. Бюлетень ВАК України № 9 за 2002 р.

Адреса редакційної колегії:
01033, Київ, бульвар Т. Шевченка, 14, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел. 239-33-66.

МОВИ, ТЕКСТИ, ПЕРСОНАЛІЇ В ПАРАЛЕЛЯХ І ЗІСТАВЛЕННЯХ

Петар Хр. Ілієвські, доктор,
академік Македонської Академії Наук і Мистецтв

ПОЧАТКИ ПИСЕМНОСТІ У СЛОВ'ЯН НА БАЛКАНАХ І В ПОНТІ
(найдавніші візантійсько-слов'янські торгівельні і культурні контакти)

Резюме доповіді на міжнародній науковій конференції, що відбулася під час Днів науки Македонії в Україні (червень 2006 р.) в Сімферополі, видатного славіста, академіка Македонської Академії Наук і Мистецтв Петара Хр. Ілієвські містить оригінальну концепцію початків слов'янської писемності.

The summary of the report on the international scientific conference which took place during the Days of science of Macedonia in Ukrainian (June, 2006) in Simferopol, of famous Slavonic scholar, academician of Macedonian Academy of Science and Arts Petara Hr. Ilievski contains unusual conception of the beginning of Slav written language.

1. У різний спосіб грецька культура з найдавніших часів здійснювала вплив на Балканах і на території поблизу Чорного моря.

Археологи знайшли різні артефакти з мінойського і мікенського часу на Балканах, аж до Карпат, і особливо в регіонах Чорного й Адріатичного морів, а також вздовж берегів великих балканських та українських річок: Auos, Axios, Hebron, Naron, Nestos, Ister, Borysten, Tanais ті ін.

Уцих регіонах виявлено багато знахідок архаїчної грецької епохи, особливо з часів, коли там були засновані численні грецькі колонії, через які посилився грецький вплив у всіх сферах життя. Це стало можливим завдяки великій кількості грецьких колоністів, присутність яких тепер підтверджена ономастичною і просопографічною реєстрацією.

В IV томі капітального видання Британської академії наук A Lexicon of Greek Personal Names, яка вийшла минулого року в Оксфорді, містяться грецькі власні імена з Македонії, Фракії і

північних регіонів Чорного моря. По суті, не всі ці імена належать грекам. Серед них зустрічаються імена локальних жителів, що записано і грецьким письмом, але і це дуже вагомий показник, який вказує на наявність контактів із грецькими колоністами.

Більше значення для культурного розвитку всього слов'янства має поселення і переміщення південних слов'ян на сусідні землі, в яких розцвітала ця культура. У той час, коли народи Західної Європи приймали грецьку культуру за посередництвом Риму, південні слов'яни, які поселились на Балканському півострові, особливо в Македонії, вступали в безпосередні контакти з греками і напряму приймали їх культуру. У ранньовізантійський період слов'яни цих регіонів уже вступали в торгівельні і культурні відносини з греками. Одне з найбільш значних надбань цих контактів – зародження слов'янської писемності .**Мета цієї статті** – показати, як поступово зароджувалася писемність слов'ян. Про це писалося неодноразово, але найменше дослідженим залишився найдавніший період.

2. Теза про існування на Балканах і в Понті вповні оформленого кириличного письма, старшого від глаголиці Костянтина Філософа, не підтверджена історичними доказами. Це припущення відкидається у слов'янознавстві як довільне і суб'єктивне. Але, так званий argumentum ex silentio, який у першу чергу береться до уваги, не може вважатися абсолютним доказом того, що слов'яни взагалі не користувалися грецьким письмом до місії солунських братів.

Засвоєння письма пов'язане не тільки з релігійними мотиваціями, а також і з торгівельними та економічними потребами. Крім свідчення Чорноризця Храбра, що слов'янське письмо спочатку було "безъ оустроения" з грецькими буквами, існують й інші вказівки, що південні слов'яни ще в ранньовізантійський період користувалися грецьким письмом так само, як західні слов'яни – латиною до моравської місії. Але треба сказати, що перші писемні графеми були для чисел. До такого висновку приводять такі факти:

Відомо, що грецьке письмо в основі – адаптований фенікійський консонантний алфавіт, комплектований голосними, створеними пристосуванням знаків фенікійських ларингалів, яких немає у грецькій. Застосуванням знаків фенікійських ларингалів, яких немає у грецькій. Запозичуючи фенікійську азбуку, вони зберегли форми букв, їх фонетичну значущість, семітські назви, які не мають ніякого значення в грецькій, а також їх місце і порядок в

азбуці. Одна з причин такої стабільності і незмінності, особливо в порядку літер, – це факт, що семіти відзначали буквами і числа. Греки, запозичуючи такий же спосіб позначення чисел, точно дотримувалися тих самих буквених позначень.

Основні величини, якими починаються перші три енеади: одиниці, десятки і сотні позначені: aler/alpha; eős/iőta; rês/rős, ro відповідно до десяткової системи.

Треба відзначити, що в першому слов'янському письмі, у глаголиці, числове значення букв послідовно дотримується алфавітного порядку слов'янських звуків. У кирилиці ж є комбінація грецького уніціального письма з 14 глаголичними буквами, а числова система більшою мірою відрізняється від азбуки. Ця система ідентична грецькій, а букви специфічні для слов'янських звуків (***б, ж, ш, ч*** та ін.), яких немає в грецькій, не мають числового значення. Це показує, що аналізовану систему слов'яни прийняли на Балканах і в Понті ще до оформлення слов'янської азбуки.

4. З економічних причин (переважно торгівля) слов'яни ще в доазбучний період запозичили грецьку числову систему, яка використовувалася також у всьому Медитеранському басейні, на Ближньому Сході, на Балканах і в Понті.

Слов'яни у своїх ділових контактах із місцевим напівелінізованим населенням, а також із грецькими торговцями повинні були ознайомитися і користуватися грецькою системою чисел ще до того, як отримали свою азбуку. На основі цього Симонов у середині шістдесятих років зробив висновок, що традиція грецької (так званої мілетської) числової системи розширилася в цих регіонах незалежно від слов'янської азбуки. Ця його думка була зразу прийнята й іншими авторитетними славістами, такими як Л.П. Жуковська, О. Недельковик та ін.

5. Серед різних теорій про появу первісного письма останнім часом все більше прихильників набуває думка, що числа передували буквам. Англійський фізик Д. Бернал у п'ятдесяті роки минулого століття констатував, що "писемність, це найбільше винайдення рук і розуму людини, поступово виникла з рахунку".

В останні два десятиліття відкрито нові конкретні археологічні знахідки, які підтверджують цю думку. Майже загальноприйнятим вважалось, що первісне письмо, з якого походять і європейські, було створено в кінці IV тисячоліття до нашої ери в Шумері. Американка Деніс Шмендт-Бессерат, професор-орієнтолог,

відкрила систему предметного рахунку за допомогою фігурок із глини. Вона підтвердила, що глиняні артефакти-калкули поширені у 116 місцях в Ірані, Іраці, Лівані. Деякі з них мали дірочки і зберігалися на мотузці, а плоскі і різносторонні пакувалися розміром 1:1 (один до одного) в глиняні пакетики ("конверти", "фасцикли").

Заміна цих фігурок втиснутими знаками на конвертиках була першим кроком до письма. Конвертики, знайдені в Сусі з фігурками всередині і позначенням із символами і різками із зовнішнього боку, передують першим написам на глиняних плитках. До кінця IV тисячоліття люди побачили, що немає необхідності для зберігання конвертиків і фігурок, якщо ця інформація міститься на поверхні конвертиків. Тому вони почали робити глиняні плитки, спочатку овальні, як "конвертики", а потім плоскі, на яких гострим предметом врізувалися знаки, подібні до піктограм.

Бессерат прийшла до висновку, що ці графічні й фонетитичні знаки не були зображенням самих предметів, а лише фігурок, які раніше зберігалися в "конвертиках" або на мотузці. Так, витоки письма пов’язані не тільки з новими бюрократичними потребами, а й з винайденням способу для абстрактного рахунку. Підраховані предмети і визначена кількість, які раніше передавалися разом, врешті були розділені, що вимагало двох різних видів знаків – одного для товару, другого – для його кількості. Втиснуті знаки не повторювалися як фігурки розміром 1:1 (один до одного), а тільки виражалися одним символом вигляду товару (напр., горщик із маслом). Число горщиків передавалось водночас клинописними різками поруч із малюнком. Так система реєстрації одиниць товару еволюціонувала в новому абстрактному значенні.

Перше кодоване слов’янське письмо, глаголиця, тісно пов’язане з прийняттям християнства. Але і воно було засноване на рахунку, який часто відрізнявся від традиції і переосмислювався в дусі християнства. Можна передбачити, що ідейну основу першого слов’янського письма Костянтин Філософ виразив шляхом чисел, але не число три, а чотири, відповідно до християнського розуміння візантійського часу. Глаголична числова система відрізняється від грецької, оскільки містить більше знаків для слов’янських звуків, яких немає у грецькій. Але засновник глаголиці намагався зберегти основну значимість початкових чотирьох енеад: 1, 10 і 100, до яких додав знак для 1000 зі слов’янським звуком Ч у вигляді склянки (чаща, путир). Ці чотири важливі елементи числової системи з

буквеними знаками , на мій погляд, головні носії глаголичної азбучної конструкції. Разом вони вузько зв'язані з християнським світоглядом, що засновується на чотирьох євангеліях. За 1, 10, 100 вживалися букви з тим самим звуковим значенням як у грецькому, так і в семітському алфавіті. Але накреслення літер в глаголиці значно відрізняється. За допомогою детального аналізу можна віднайти в них глибоку християнську символіку. Символізм завжди був поширений у східній християнській церкві, але особливо сильним був у середині IX століття після перемоги над іконоборством 843 року. Хрест – найбільш синтетичне вираження християнської релігії.

За числовим значенням букв видно, що глаголиця починається з букви А (=1), яка представлена у вигляді хреста. Й інші графічні системи починаються з найбільш характерного символу культурної релігії цього народу. Напр., фенікійська азбука, яка була пристосована до грецької мови, – це алеф, або стилізований знак голови бика, – представляє єгипетського бога Апіса в образі святого бика з Мемфіса. Критські лінеарні А і Бе силабічні письма починаються також складом А, представленим як подвійна сокира – символ лабіринту в Кносі. Християнська азбука починається хрестом, як і будь-яка справа християнина – хресним знаком.

Сублімоване православне зображення християнського вірую подається зі згаданими початковими буквами чотирьох енеад А (хрест) = 1; І (ініціал Ісуса) = 10; Р = 100 і Ч = 1000.

Початковий знак другої енеади иже, з числовим значенням 10 (Х) – складена монограма, фігура подвійно збалансована графічно: вертикально з двома трикутниками і горизонтально з двома вікнами, що нагадують дві точки грецької iota – ініціал 'І (). Ця подвійність разом символізує подвійну сутність Боголюдини Христа, в якому, відповідно до православного християнського вчення "нез'єднано і нероздільно поєднані Божественна і людська сутність". Перехрещені навкісні риски, що перетинаються на середині вісі рядка, утворюють грецьку букву khei (Х), тобто ініціал Христоса. Із латинської транскрипції початкової грецької букви з rh зрозуміло, що в її вимові чути один призвук * (спірітус аспер). Його можливе значекння Христос=Месія, див.П. Хр. і. о. с.

Ч (=1000) з формою путира має велике євхаристичне значення в християнському культі. Як знак із високим числовим значенням, цей символ міг означати словенську множинність, яка через "чашу спасіння" причащається, приєднуючись до Спасителя Христа.

Ці чотири знаки у вигляді хреста символічно представляють християнське верую, що ґрунтується на чотирьох євангеліях, а з боків, які з'єднують ці точки за диктусом у накресленні букв (/–/\) можна нанизати всі букви глаголиці в чотирьох енеадах:

+

І Р

Ч

Усі ці елементи, ймовірно свідомо були комбіновані в єдиній графічній системі глаголиці як типово християнське, сакральне письмо, яке відрізняється великою доцільністю: розповсюджувати грамотність, а в той же час просвітлювати, тобто проповідувати християнське вчення і візуалізувати його.

7. Насамкінець можна констатувати, що не тільки у процесі виникнення первісного письма, а й при адаптації чужого і вираження його ідейної основи, числа передують буквам. Сучасна комп'ютерна техніка також загалом ґрунтується на числах.

Резюме доповіді відбиває концептуальні засади авторської теорії. Інтегральний текст доповіді спирається на детальну аргументацію.

Л.І. Шевченко, д-р філол. наук

КИЇВСЬКІ НЕОКЛАСИКИ В ФІЛОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА

У статті проаналізовано творчість київських неокласиків із погляду історико-філологічної концепції Сергія Єфремова. Обґрунтовано перспективу лінгвістичного дослідження філологічної спадщини С. Єфремова, зокрема його ідей про неокласичну поезію.

The main aspect of investigation is focused on the analysis of the creative work of Kiev neoclessics from the historic-philological conception of Sergij Efremov. The perspective of linguistic examination of philological heritage of Sergij Efremov, in particular his ideas about neoclassic poetry, are scientifically grounded in the article too.

Український інтелектуал, поліфонічна за науковими і суспільними зацікавленнями особистість – Сергій Єфремов творчість київських неокласиків досліджував лише в контексті історичного

розвитку національної літератури. Характерною з цього погляду є поява XVII (додаткового) розділу в четвертому (1923-1924 рр., Київ – Лейпціг) виданні "Історії українського письменства" під досить скромною, віднесеною швидше до хронології назвою "За п'ять літ (1919-1923)".

У колі літераторів, згаданих "поза історією" і розглянутих за вимірами відповідності "внутрішньому життю і характерним рисам останнього десятиліття", значаться письменники, хто став літературним обличчям національної культури XX ст.: П. Тичина, Д. Загул, В. Кобилянський, Мик. Терещенко, Я. Савченко, О. Слісаренко, В. Ярошенко, Т. Осьмачка, В. Еллан, В. Чумак, В. Сосюра, В. Поліщук, М. Семенко, М. Івченко, Гн. Михайличенко, В.Підмогильний, Гр. Косинка – М. Хвильовий. Серед них і поети, об'єднані, за висловом С. Єфремова, "може, й умовно трохи, під титулом неокласицизму"[1] – М. Рильський, П. Филипович, М. Зеров.

Для сучасників С. Єфремова, як і наступних поколінь українських науковців, пояснення уваги С. Єфремова до неокласиків полягають у блискучій інтуїції та фаховому досвіді дослідника. Безумовно, таке твердження є правильним, але недостатнім, щоб пояснити всю складність поціновування С. Єфремовим неокласицизму як літературно-мистецького явища, рівно як і ставлення до персоналій поетів-неокласиків.

Неокласична творчість майже не була дотичною (а часом була і зовсім невідповідною) заявленому С. Єфремовим концептуальному змісту історії українського письменства: "Історія письменства – це твердо повинні ми пам'ятати – є насамперед історія в людській творчості **ідей**, а не **ідеї**, хоча б якими величними абсолютами вона прикривалась". І далі, в розгортання тези: "Тим-то історія письменства повинна давати огляд **усіх ідей**, що захоплювали в той чи інший час людськість і виявлялись у письменстві, **а не однієї тільки ідеї естетичної** (підкр. нами – Л.Ш.). Може бути, звичайно, й історія естетичних поглядів, що простежила б, з одного боку, розвиток людських поглядів на красу, а з другого – еволюцію самих форм літературних: але така історія не може заступити історії письменства, ні навіть претендувати на її універсальну роль"[2].

Вимір історії літератури як історії ідей – головний, докладно аргументований постулат наукового світогляду С. Єфремова. До нього він звертається, коли дискутує з позицією Б. Лепкого, заявленою в роботі "Начерк історії української літератури", де

Б. Лепкий збирається "безумовним постулатом літератури покласти красу, до котрої рветься дух людський". С. Єфремов висловлюється однозначно: "Але хоч би як дивились ми на такий методологічний спосіб щодо того чи іншого разу, повинні будемо признати, що для **історії письменства** він цілком негодящий. Принципом краси не можна охопити ні всіх потреб людського духу. які має задовольняти і задовольняє письменство, ні навіть спеціальної сфери людської творчості"[3].

Відповідно, ґрунтовно обізнаний із ситуацією, що склалася в літературознавстві початку XX ст., С. Єфремов полемізує з дослідниками: О. Огоновським за відсутність "внутрішньої ідеї" та "номенклатурність" у чотиритомній "Історії літератури руської"; І. Франком за побудову на "бібліографічному методі" "Нарису історії українсько-руської літератури". С. Єфремов досить гостро критикує М. Возняка за "невиразність основних поглядів" і "диспропорцію частин". Навіть літературознавчу працю М. Зерова "Нове українське письменство" (1924 р.) дослідник розглядає як "занадто абстрактний, занадто загальний... і неплодючий метод наукового аналізу літературної історії.".

С. Єфремов послідовний в обстоюванні власного методу, що його дослідники-сучасники і науковці пізнішого часу кваліфікують як: "народницький напрям" – Ю. Шевельов (Шерех), "непромовляння естетичного розуміння літератури" – Г. Грабович, "ідеологічний метод" – Л. Білецький. У кожному разі автори, які аналізують літературознавчу концепцію С. Єфремова, підкреслюють зосередженість українського дослідника на світоглядних ідеях, жорстко сформульованих соціологічних оцінках і неоднозначно виявлених народницьких пріоритетах – саме в них представлена концептуальна цілісність погляду українського вченого на літературний процес.

Із точки зору послідовності літературознавчої концепції С. Єфремова та її принципових засад, неокласична поезія, що прагне до довершеності естетичного самовираження, не мала б бути поцінованою як знакове явище в українській словесній культурі. Об’єктивно вона є естетичною антитезою до сформульованих С. Єфремовим ідей. Тим несподіванішим видається розуміння дослідником безперечної самостійності й культурно-естетичної довершеності поезії неокласиків, поціновування вченим оригінальної неокласичної рефлексії на світ.

Характерним із цього погляду є емоційний і виразно компліментарний відгук про поезію молодого М. Рильського: "Надзвичайно, майже недосяжно за ці роки виріс Максим Рильський..., що дебютував мріями ("Я вмію мріями лишень на світі жить"...) про "блакитний океан небесний незміряний", про "хмари-острови" в тім океані (збірка "На білих островах" 1910 р.). З талановитого учня Лермонтова (мовляв: "учитель мій великий"), Тютчева, Блока, Ін. Анненського він виробився вже на справжнього майстра з власним літературним обличчям, з самостійним світоглядом та з певними засобами, опанував форму віршування бездоганно і являє серед наших поетів будь-що-будь явище неабияке. Явище оригінальне насамперед змістом своєї поезії... І характерно – ані пари з уст про бурливі події, про революцію, ні жоднісінького натяку на якісь бурі, що прошуміли, але не одшуміли над автором, як і над цілим краєм. Цю рису помічено і навіть відзначено: саме-бо з приводу Рильського одправив панахиду по "новій українській літературі" один із оглушених до безпам'яті маньяків факту. І у Рильського то не випадкова риса, - це свідомо"[4].

В аналізі С. Єфремова окреслено всі ті домінанти поезії М. Рильського і неокласичної поезії як напряму, що протягом всього 20 ст. будуть повторюватися і в характеристиці особливостей творчого письма неокласиків, і в пошуку літературознавцями інтегральних критеріїв мистецького методу, і, що є екстралітературним, світоглядним, але спричинило до нищення літературного феномену неокласицизму. Це сьогодні, з погляду понад столітньої відстані, видно масштабність і точність зауваг С. Єфремова про "власне літературне обличчя" М. Рильського як автора неокласичного кола, про "самостійний світогляд" в часі колективних волевиявлень й уніфікованих уявлень численних "правильних" літераторів про людину, світ людини, про майстерність як високий критерій досконалості поета, який "опанував форму віршування бездоганно".

С. Єфремов, як уже зазначалося, літературознавець концептуального виміру. Щодо неокласика М. Рильського, дослідник залишається в парадигмі аналізу змісту ідей і відповідно формулює оцінки: "Явище оригінальне насамперед змістом своєї поезії". Парадокс в іншому: "ідеї" неокласиків є антиідеями до соціальних, політичних і навіть декларативно сформульованих літературно-ідеологічних пошуків тогочасної суспільності. Наголосимо,

С. Єфремов і неокласики – це різна знаковість української культурної свідомості першої третини 20 ст. Цю рису відзначає і сам дослідник, підкреслюючи у вже цитованій характеристиці М. Рильського відсутність будь-яких згадок "про революцію", "бурливі події", як і взагалі "якісь бурі, що прошуміли, але не одшуміли над автором, як і над цілим краєм".

Можна з переконаністю твердити, що в таких, незаанґажованих підходах до суті літературно-мистецьких явищ, коли незбіг, чи навіть відштовхування позицій і творчих засад, не руйнують єдиний простір національної культури, а дозволяють рельєфніше оцінити масштаб неординарних, не схожих за переконаннями особистостей і літературних подій, виявляється справжнє достоїнство і фахова зрілість науковця.

Змістові, концептуальні апелятиви до неокласичної естетики найважливіші для С. Єфремова. "Античний супокій панує в поезії Рильського. Щось олімпійське, **безмежно далеке від суворої хвилі життя** (підкр. нами – Л.Ш.). Все тут ясне, чітке, прозоре – і далеке від тривог дня"[5].

Аналогічно поціновується П. Филипович. Обґрунтовуючи його місце в новітній історії української літератури, С. Єфремов зауважує: "І настроями, і строгою технікою, й нахилом до філософічного заглиблення, і своєрідною трактовкою дійсності цей письменник ніби товаришить попередньому (М. Рильському – Л.Ш.), притикаючись до нього безпосередньо"[6]. Відміна, на думку С. Єфремова, не в естетично-стильових характеристиках чи особливостях авторського художнього слова, своєрідність П. Филиповича вбачає С. Єфремов знову ж таки у специфіці відображення світогляду: "Филипович усе ж більш "земний", більш сучасний; він од землі виходить і почуває подих од вітру життя, хоча від дрібних "злоб дня" стоїть так само осторонь"[7].

Неупереджений дослідник наукової спадщини С. Єфремова навряд чи зможе, залишаючись коректним щодо фактів, узгодити дискусію щодо тез С. Єфремова про критичну оцінку ним модерної української літератури кінця 19 ст. і початку 20 ст., як і неприйняття формалістичних течій першої половини 20 ст. з пошанною характеристикою неокласичного письма. Захоплення культурою і особистостями неокласиків, розуміння глибинних витоків їх творчої майстерності, сформованої в європейській поетиці, логічно дозволяє С. Єфремову зробити висновок про досконале і водночас спільне в

неокласицизмі: "Може, така близькість залежить од споріднення в душевній організації обох поетів (М. Рильського і П. Филиповича – Л.Ш.); може, спільну на них печатку витиснуло те, що обидва перейшли через одну поетичну школу – хорошу школу пушкінської поезії, од Тютчева до Ін. Анненського"[8].

М. Зеров, літературознавчу і перекладацьку творчість якого найперше аналізує С. Єфремов, дістає характеристик, що корелюються, або і збігаються з розумінням сутності творчого доробку інших неокласиків. На переконання С. Єфремова, М. Зеров "талановитий критик", "виказує багато доброго смаку й тонкого чуття" і врешті: "Не дилетантом заходиться він біля своєї праці, а озброєний солідною підготовкою і це, разом зі справжнім поетичним хистом, дало прегарні, ковані переклади, що староримський побут влучно зодягають в одежу українського слова"[9].

Зосередившись на особливостях неокласичних естетизованих ідей, С. Єфремов відзначає відсутність у поетів містики, навіть поза виголошеною М. Рильським тезою "чужий землі – для неба я земний". "З нього мудрий скептик, - каже С. Єфремов, епікурієць, давній еллін, що мудрим споглядає оком у свою "синю далечінь" і там шукає тривких утіх, замість скороминущих тривог бурхливого дня"[10].

Так і П. Филипович, у потрактуванні вченого "... в слові оспівує не щоденну боротьбу та її здобутки і руїну, не пристає він і до того чи іншого гурту борців..."[11].

Не в ілюзорному світі вигаданих ідеалів чи нездійсненних мрій перебувають неокласики. Їх світ – це світ глибинних, культурою опрацьованих уявлень про чоловіка, який, за висловом П. Филиповича, "як небо гордий, сильний, як земля". Звідси й висновок С. Єфремова: "Тужлива мрія за людиною – ось у чому сучасність Филиповича"[12].

У послідовно обстоюваній тезі С. Єфремова про три головні ідеї в українській літературі, ідея визволення від обмежень, накладених формами людського існування, є чи не найголовнішою. Екзистенційна за суттю, вона розв’язується С. Єфремовим у текстах літератури, що осмислюються в історико-соціологічних вимірах буття української людини. Зрозуміти П. Филиповича – це пояснити, чому "Сучасність нехтує людину – поет її становить об’єктом мрії, ідеалом". І далі, в пошуку авторського зображального методу висловленої ідеї: "Негативним способом доходить він до

синтетичності, що становить найкращу в його творчості рису, пафос його поезії й виливається в потужний гімн творчій силі, що непохитно провадить нетрями сучасного до осяйного життя на потім, на колись"[13].

"Потім", "колись" як перспектива майбутнього, ототожнена з нескінченністю "трудів і днів" людини, благословенністю її буття у світі (Життя, життя! Ти скрізь благословенне..." – М. Рильський) вивищує і формулює неокласичний ідеал – "Вічність", що прийшла й поклала руку на чоло".

У цьому поетичному контексті С. Єфремов прочитує і прозорливо засвідчує глибинну рису неокласичного світогляду: "Трудно тому думати про шумливий біг подій, до кого Вічність усміхається, хто знає, що по вогню великому лишається скороминущим слідом самий дим, по бурі – жовті складки піни й туман такий їдкий, і жаби крумкають, де грала повідь..."[14].

Гармонізація в потрактуванні історико-літературного процесу української культури, заснованому на главенстві **ідей**, і творчості неокласиків, що оминає соціально-політичні ідеї, натомість розробляючи **ідею** людини в культурі і Вічності, - відбулася. Єднає їх "недоторканість моральна, оця свідомість своєї перед вічністю відповідальності..."[15] – точно знайдена С. Єфремовим формула неокласичної естетики.

У формулюваннях неокласичної сутності ідей розробляються С. Єфремовим і позиції щодо мовної майстерності неокласиків, хоча природа вербалізації художньої свідомості і не входить у коло пріоритетних завдань С. Єфремова-дослідника. Його узагальнення стосуються загальної характеристики мовотворчості кола неокласичних авторів: "Зрідка й про сучасність прохопиться словом Рильський, але **як прохопиться: стримано, майже суворо...**"[16] (виділ. нами – Л.Ш.).

Інша характеристика, що доповнює розуміння мовної палітри неокласиків: "... легко зрозуміти, чому так вабить його (М. Рильського – Л.Ш.) сива давнина й чому **"у старовиннім стилі" тільки й озивається** цей надзвичайно цікавий письменник"[17]. На завершення аналізу поетичної творчості М. Рильського в "Історії українського письменства" С. Єфремов зробить узагальнення, що стосуватиметься і мовної природи неокласичного письма: "Живий анахронізм для тих, що розбивають лоби перед пануванням факту, **він є зразком справді культурного поета**, в одному рядкові якого

більше змісту, ніж у цілих купах задрукованого паперу в декого з галасливих "Гомерів революції"[18].

Естетичне, експресивно висловлене захоплення поетикою і мовною досконалістю неокласиків репрезентує послідовність С. Єфремова-літературознавця в оцінці явищ словесної культури. "Як-не-як, - аналізує С. Єфремов, - а у нього (П. Филиповича – Л.Ш.) знайдемо поезії такого ж самого **чуткого, прозорого рисунку, що повітрям дихає, просторами, своєрідного, якщо хочете, ідилістичністю й безпосередністю давніх майстрів**"[19]. Метафорично висловлений апелятив до форми, але водночас і семантики слова, не залишає сумнівів у згоді С. Єфремова саме з таким напрямом роботи з літературним словом.

Звертаючись до поетичної своєрідності неокласиків, літературознавець акцентує увагу на рисах, що і досі мають недостатнє обґрунтування в лінгвістиці: йдеться про розвиток значення художнього слова в неокласичних текстах. Так, П. Филипович, - зауважує С. Єфремов, - "**крізь призму власного світовідчуття перепускає... враження, схиляючись інколи до тонкого символізму**"[20]. І далі, з покликанням на "поетичне credo Филиповича": "**Я робітник в майстерні власних слів,**" де сучасність – це "давнє **слово на сторожі, напівзабуте слово те**", що **повинно віджити** (підкр. нами – Л.Ш.) серед розквітлого життя"[21].

Із погляду традиційних мовознавчих уявлень характеристики С. Єфремова є лише загальною оцінкою мовної культури неокласиків і не відбивають особливостей лінгвістичного пошуку. Проте, на нашу думку, сучасна лінгвостилістика має щасливу можливість скорелювати власний предметний аналіз із сформульованими С. Єфремовим інтегральними як для мовознавства, так і для українського гуманітарного дискурсу в цілому, думками про специфіку вербальної репрезентації художньої свідомості неокласиків.

Поодинокі дослідження лінгвістами неординарного явища української літератури 20 ст. швидше засвідчуюють перспективу і необхідність мовно-фактологічної аргументації неокласичної мовотворчості, ніж реальний, уже сьогодні спостережений вагомий науковий результат. Об’єктивність мовознавчих висновків, безумовно, спиратиметься на філологічний синкретизм як гармонізацію літературознавчого й історико-культурного знання. Без узгодження названих підходів і фактів не можна сьогодні

"прочитати" ні текстів неокласиків, ні текстів українського інтелектуала Сергія Єфремова.

[1]Єфремов Сергій. Історія українського письменства. – К., 1995. – С. 658; [2]Там само. – С. 25; [3]Там само. – С. 24; [4]Там само. – С. 26; [5]Там само. – С. 627; [6]Там само. – С. 630; [7]Там само. – С. 630; [8]Там само. – С. 630; [9]Там само. – С. 632; [10]Там само. – С. 627; [11]Там само. – С. 631; [12]Там само. – С. 631; [13]Там само. – С. 631; [14]Там само. – С. 629; [15]Там само. – С. 629; [16]Там само. – С. 629; [17]Там само. – С. 629-630; [18]Там само. – С. 630; [19]Там само. – С. 630; [20]Там само. – С. 631; [21]Там само. – С. 631.

О.І. Ніка, канд. філол. наук

„ІНШОКУЛЬТУРНІСТЬ” ПЕРЕКЛАДНИХ ТЕКСТІВ У СТАРОУКРАЇНСЬКОМУ МОВНОМУ ВІДОБРАЖЕННІ

Акцентується увага на творенні староукраїнської літературної мови з погляду впливу на неї перекладів латинсько-польських текстів.

Attention is accented on creation of Old Ukrainian literary language of ages from point of influence on her of the Latin and Polish texts.

Західноєвропейський вплив на духовне життя православного слов’янства поступово ставав відчутнішим від часу падіння Константинополя і зумовлював переосмислення вже традиційних форм свідомості, атрибутики, мови під кутом зору вибору, синтезу, включення нових інтенцій та аксіологічностей.

У цей час Україна залишається включеною в дискурс православної освіченості, репрезентованої церковнослов’янською мовою української редакції, а з іншого – перебуває під впливом новаційних процесів, які інтегрують українську духовну культуру до західноєвропейського ренесансного руху і спричинюються до появи адекватної мовної компетенції, віддзеркалення „іншокультурності”. Із такого співвідношення випливають „інтересні з культурно-історичного боку моменти і симптоми: відгомони боротьби ідеалізму з реалізмом, грецької культури з латинською і подібне”[1].

Метою цієї статті є проілюструвати наукові уявлення про багатогранність феномену староукраїнської літературної мови, творення якої викликане суголосними часу зовнішніми імпульсами, підтриманими мотивованістю внутрішніми законами і підосновами

розвитку цієї форми мови, що ґрунтується на поступово літературно утверджуваній живомовній народній стихії.

Постання книжного різновиду староукраїнської мови стало новим виміром мовного вираження соціальної і пізнавальної діяльності людини, своєрідним відображенням інтелектуального процесу, втіленого в особливій літературній формі. Передусім її творення починається від намагання передати вже відомі та апробовані в різних культурних системах тексти, виводячи зі слов'янського мовного матеріалу українську низку фонетичних закономірностей, слів, граматичних форм і конструкцій, що відображують спосіб вираження думки.

Прикметною ознакою формованої староукраїнської літературної мови є те, що вона певною мірою перебирає на себе функції церковнослов'янської мови, оскільки може продовжувати текстову ідентифікацію православної ідеї в більш зрозумілій і доступній формі. Таке співвідношення викликано реальними потребами часу, коли православна церква втратила підтримку з боку держави, а релігійні контраверсії могли захоплювати правовірних.

У цьому разі йдеться про зміну загальних уявлень, за якими церковнослов'янська мова, що до певного часу поєднувала функції сакральної і водночас літературної, асоціювалася з індиферентністю і недоторканістю. Розуподібнення цієї синкретичності – і навіть функціональна еквівалентність – спричинюються до того, що вже „наприкінці XV ст. українсько-білоруська книжна мова почала активно захоплювати сфери, що були майже непорушним заповідником церковнослов'янщини – наукову та релігійну. Факти перекладу низки трактатів гуртком „ожидовілих", поява по суті вже чисто церковних текстів у Четьї-Мінеї 1489 р. наближеною до народної мовою, а також переклади нею „духовних повістей" („Мука Господа нашого Ісуса Христа", „Книга о Таудале рицери", „Повість про трьох королів-волхвів") тощо свідчать про утвердження реформаційних тенденцій в українській і білоруській культурах"[2].

На творення староукраїнської літературної мови вплинув плюралізм релігійного життя в Україні[3], поширенню чого сприяла Феррарсько-Флорентійська унія, численні містичні і раціоналістичні рухи – покутництво, богомильство, ісихазм, перекладацький гурток „зжидовілих", гуситство та ін., що увиразнювали багатоманіття способів осягнення релігійної віри, незведеної до спільного

загальника та вибором окремого вчення, послабленням монополізації духовного життя.

Оскільки в поле зору перекладачів все частіше потрапляли тексти, непов'язані з традиційною греко-візантійською системою культурних уявлень, то формована староукраїнська літературна мова статусно визначається ширше – набуває ознак сублімувати в різних формах включені в культурно-історичний процес відмінні культурно-історичні парадигми, інфільтрувати нове – у вигляді інших стереотипів, реалій, світоглядних моделей тощо.

У цьому разі виявляється двобічний зв'язок, бо одночасно з новими перекладними текстами, що з'явилися в Україні протягом XIV ст., а особливо у XV ст., інтенційно було закладено підвалини до формування староукраїнського книжного різновиду мови як полікультурної моделі, яка є виразним свідченням конвенційності мовного знака, що в широкому значенні трактується не лише як відмежуваня від обов'язкового традиційного оформлення тексту, а й як змістова "вивільненість" від субординації форми. Умовність вираження, що пов'язана зі стереотипністю мовного відображення, заступається і розчиняється у змістових концептах. Із цього погляду йдеться про певну можливість інтерпретаційної відкритості тексту, що починає розмивати тло попередньої культурної і мовної уніформності. Повною мірою властивість інтерпретаційної множинності виявляється в оригінальних пам'ятках, що виникають у XVI – XVII ст., проте саме акцент на змістових, а не формальних критеріях виникнення та існування тексту інтенційно закладений у підоснови процесу творення старукраїнської літературної мови.

Включення „латинського" у православний континуум, який послуговувався сакральною – церковнослов'янською мовою, спричинився до світоглядного і функціонального переосмислення як останньої окремішньо, так і у зв'язку з її опозитивом - латинською.

Більшість перекладів із латинської мови була успадкована в Україні через оминання Візантії чи Болгарії, найчастіше - за чеським або польським посередництвом, що ревізувало знання церковнослов'янської мови як єдиної репрезентантки такої форми писемного тексту.

Із латинської мови були перекладені різні за жанрами і стилями тексти: „Троянська історія" італійського письменника Гвідо де Колумна (очевидно, поширена в Україні наприкінці XV ст.)[3], „Луцидарій" (створений у Німеччині наприкінці XII ст. і з'явився в

Україні наприкінці XV ст. за польським посередництвом[4], найдавніші списки Люцдару датуються 1636 р.)[5], „Книга о Таудале рицери" (ірландського походження, створена в XII ст., переклад з латинської чеською, а згодом „руською" на межі XV – XVI ст.)[6], повість „Мука Господа нашого Ісуса Христа од преворотных жидов (перекладена не пізніше другої половини XV ст.)[7], Никодимове євангеліє, яке з'явилося в православному світі через латиномовне посередництво.

Наприкінці XV ст. в Україні також поширюються католицькі варіанти „Житія Олексія, Чоловіка Божого" (очевидно, за чеським посередництвом)[8], „Мук св. Георгія"[9], „Повісті про трьох королів-волхвів" (переклад XV ст. із твору німецького кармеліта Іоана (Йогана) Гільдесгамського[10] та ін.

Синтез двосвітності – православної і католицької – може уособлюватися в одному й тому ж тексті, у тій самій літературній формі мови. Так, у новому варіанті перекладу „Олександрії", що виник внаслідок другого південнослов'янського впливу, сербські перекладачі послабили „риси лицарського роману, притаманні західноєвропейському оригіналу, додаючи епізоди та традиційні вислови з давніх візантійських та південнослов'янських обробок цього тексту"[11]. Відповідно, староукраїнський переклад цього тексту відобразив стилістичні та концептуальні засади такої двосвітності, факт мовного синтезу ранньосередньовічних опозицій.

„Іншокультурність" виявлялася в нетипових для православного культурного ареалу текстових репрезентаціях реалій побуту, культу честі західноєвропейських лицарів пізнього середньовіччя („Троянська історія" Гвідо де Колумна, „Притча о **краляхъ**" та ін.), в яких сербські перекладачі комбінували тексти[12].

У різних співвідношеннях залежно від періоду, жанру і стилю текстів, особливостей перекладача традиційна греко-візантійська і нова латино-польська культурні моделі можуть реінтерпретуватися за конвенційністю об'єднання в одному літературному тексті або ж загальніше – в одному мовному вираженні – староукраїнській літературній мові XIV – XV ст.

З іншого боку, ведення української духовної культури в західноєвропейський дискурс символізоване першою друкованою книжкою Юрія Дрогобича „Iudicium prenosticon Anni MCCCCLXXX III currentis Magistri Georgii Drohobicz de Russia almi Studii Bononiensis atrium et medecine doctoris" („Прогностична оцінка

поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі доктора мистецтв і медицини славетного Болонського університету”).

Із погляду становлення і творення староукраїнської літературної мови закономірно виникає ряд дослідницьких запитань: про напрямки і форми мовно-кулькурної взаємодії, про лінгвістичне термінопозначення цього книжного різновиду літературної мови, про текстове підґрунтя для її реконструкцій.

Прецедент виникнення книжного різновиду літературної мови, у цьому разі – староукраїнської, викликаний реалізацією мовно-культурної взаємодії, аналіз якої є проблематичним із погляду конкретних форм і шляхів, переважного її напрямку (від мови до культури або ж навпаки), самого характеру співвідношень двох позагенетичних систем кодування: чи детермінують вони одна одну у причиново-наслідковий спосіб, чи просто корелюють з більш-менш високою ймовірністю?[13] Процес взаємодії майже ізоморфних двох функціональних систем, якими виступають мова культури і мова як комунікативна реалізація, визначає внутрішню інтенційність літературної мови як прагнення вербалізованого втілення найрізноманітніших виявів пізнавальної діяльності людини, цілісності у формуванні як способу накопичення і передавання інформації.

Попри паралельність процесів в українській і білоруській культурах, і зокрема творення відповідних окремих літературних мов, у наукових студіях принагідно виникає питання про спільну українсько-білоруську писемно-літературну мову у Великому князівстві Литовському (в історіографінчих і філологічних дослідженнях XIX ст. вона мала назву „західноруська писемна мова”, самоназва – „руська” мова). У цій статті, не вдаючись окремо в нюанси авторських потрактувань українсько-білоруської мовної межі чи її відсутності, що, за окремими мотиваціями, триває аж до XVII ст.[14], відзначимо істотне для послідовного і точного термінопозначення лінгвістичного порядку підтвердження Г.П. Півторака: „термін „українсько-білоруська літературно-писемна мова” може стосуватися тільки мови ділової писемності XV – XVI ст. Поширювати його на мову літописів і хронік, а також на мову художньої і конфесійної літератури немає достатніх підстав… Тому видається коректнішим говорити окремо про старобілоруську і староукраїнську писемно-літературні мови в усіх інших пам’ятках, крім юридично-ділових документів”[15].

Із погляду текстової репрезентації періоду XIV – першої половини XVI ст., то чисельний корпус ділових чи юридичних пам'яток виявився надійною джерельною базою для системного увиразнення живого народного мовлення, що стало основою історико-лінгвістичних студій цього періоду. Уявлення про жанрово-стилістичний засяг, особливості функціонування і мовні норми книжного різновиду староукраїнської мови реконструюються також із уведенням у літературно-мовний процес текстів, відомих у пізніших, але найдавніших списках. Так, „Люцидарій" відомий за найдавнішим списком XVII ст. (уже наведені в списку покликань публікації І. Франка та Є. Карського).

Літературна мова XIV – XV ст. розширила межі свого функціонування, інкорпорувала поруч із другим південнослов'янським впливом, що мав ідентифікувати православну ідею, перспективу введення „іншого" – католицького світу, пріоритетність конвенційності мовного знака, подолання уніформізму церковнослов'янської мови як лише мови трансцендентної Божественної ідеї.

[1]Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6-ти т., 9-ти кн. – Т. 5. – Кн. 1. Культурні і літературні течії на Україні в XV – XVI вв. і перше відроження 1580-1610 рр.) / Упоряд. та приміт. С.К. Росовецького. – К., 1995. – С. 22-23; [2]Пелешенко Ю.В. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст). – К., 2004. - С. 313; [3]Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997; Грушевський М. Зазнач. праця; Паславський І.В. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій половині XVII ст. – К., 1984; Філософія Відродження на Україні. – К., 1990 та ін.; [4]Творогов О.В. Повести о Троянской войне в русской рукописной традиции // Троянские сказания. Средневековые рыцарские романы о Троянской войне по русским рукописям XVI – XVII веков / Подг. текста и статьи О.В. Творогова. Ком. М.Н. Ботвинника и О.В. Творогова. – Л., 1972. – С. 161–162; Творогов О.В. „Троянская история" Гвидо де Колумна // Словарь книжников и книжности Древней Руси. - Ч. 2. – Вып. 2. – С. 443–445; Орлов А.С. Переводные повести феодальной Руси и Московского государства XII – XVII веков. – Л., 1934 та ін.; [5]Люцидар // Франко І. Апокрифи. – Т. 4. – С. 25–38; [6]Карский Е. Малорусский Луцидарий по рукописи XVII в. (Текст, состав памятника и язык). – Варшава, 1906; [7]Карский Е. Белоруссы. – Т. 3: Очерки словесности белорусского племени. – Ч. 2: Старая западнорусская письменность. – Пг., 1921. – С. 81; Грушевський М. Зазнач. праця. – С. 120–121; [8]Тупиков Н.М. Страсти Христовы в западнорусском списке XV века. – СПб., 1901; Карский Е. Указ.

Edited with the demo version of Infix Pro PDF Editor
To remove this notice, visit: www.iceni.com/unlock.htm

работа. – С. 62; [9]Владимиров П. Житие св. Алексія человека Божия в западно-русском переводе конца XV века // ЖМНП. – 1887. – Т. 253. – №10. – С. 256–261; [10]Владимиров П.В. Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVIII ст. – К., 1890. – С. 4–5; [11]Перетц В.Н. Повесть о трех королях-волхвах в западнорусском списке XV века. - СПб., 1903. – С. 1–106; [11]Пелешенко Ю.В. Зазнач. праця. - С. 50; [12]Веселовский А.Н. Из истории романа и повести. Материалы и исследования. – Вып. 2: Славяно-романский отдел. – СПб., 1888. – С. 3; [13]Собуцький М.А. Мовно-культурний простір західноєвропейського середньовіччя. – К., 1997. – С. 3; [14]Ісаєвич, Ярослав. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 385; [15]Півторак Г.П. Державна мова у Великому князівстві Литовському і проблема розмежування українських і білоруських писемних пам'яток // Мовознавство. – 2005. - №3-4. – С. 82.

Ю. Б.Дядищева-Росовецька, канд. філол. наук

ГРИГОРІЙ ТКАЧЕНКО – ПЕРШИЙ ДИРЕКТОР ІНСТИТУТУ МОВОЗНАВСТВА ВУАН

Нарис про наукову лінгвістичну діяльність та драматичний життєвий шлях першого директора Інституту мовознавства ВУАН Г. В. Ткаченка (1900–1941?)

The article deals about scientific linguistic activity and a drama vital way of the first director of Institute of linguistics VUAN G. V. Tkachenko (1900–1941?)

Григорій Васильович Ткаченко – один із діячів українського гуманітарного ренесансу 20–30 рр. минулого століття. Життєвий і творчий шлях його був сплюндрований через підступні виверти комуністичної політики в Україні. Постать Г. В. Ткаченка поки що не привертала уваги дослідників "розстріляного відродження" і, головним чином, саме через своєрідність його особистої долі. До когорти українських інтелігентів, страчених та замучених катами ДПУ-НКВД, люди, подібні до Г. В. Ткаченка, примикають, як у християнстві сповідники до мучеників: він зазнав переслідувань від більшовицької влади, але вбили його носії іншої тоталітарної ідеології, німецькі фашисти або їх поплічники.

Ровесник двадцятого століття, Григорій Васильович народився 21 січня 1900 року в селянській родини, в селі Кирилівка на Звенигородщині, тобто тому самому, де пройшли дитячі роки

Тараса Шевченка. Талановитий хлопець, закінчивши 1916 року Кирилівське вище початкове училище, продовжив у 1917–1918 рр. навчання в Одеському реальному училищі (6–7 класи), а вищу освіту отримав у Київському університеті, що якраз під час студентства Г. В. Ткаченка пережив болісне реформування. То ж почавши вчитися 1919 р. в Київському державному українському університеті на історико-філологічному факультеті, він закінчив 1923 р. вже Київський вищий інститут народної освіти за фахом "викладач наук літературно-лінгвістичних" [1] .

З умов громадянської війни та "військового комунізму" університетське навчання Г. В. Ткаченка нагадувало скоріше сучасне заочне, адже паралельно він працював і вчителем то в рідному селі, то в Києві. На початку 1922 року Г. В. Ткаченка, мабуть, зосереджується на університетському навчанні, бо 23 січня голова волвиконкому видає йому посвідчення, за яким він, "студент К. В. І. О. ім. М. Драгоманова, є дійсно гром.[адянином] с. Кирилівка, на Звенигородщині, а тепер знов повертається до м. Києва вчитися". Але, владнавши свої студентські справи, енергійна молода людина з початком навчального року знов приїздить вчителювати до рідного села, і в другій половині 1922 року вже бачимо Г. В. Ткаченка на двох посадах – у школі і як «в. о. вчителя Кирилівських 3-х річних Педагогічних курсів ім. Т. Г. Шевченка». Навчальні зв’язки з університетом він підтримує під час відряджень "у справах курсів" до Києва в жовтні та листопаді 1922 р.

Влітку 1923 р. випускник Київського ІНО змушений взяти в кирилівському комнезамі довідку, що його "було затримано до 20-го серпня ц. р. для праці в комнезаму як незамінимого робітника". Можна здогадатися, що його було розподілено до Київського "губсоцвовиху". В усякому разі, з 1 вересня 1923 р. він влаштовується в Києві «вчителем Курсів для підготовки до вишів», а 31 жовтня 1923 р. завідувач Єдиною трудовою школою № 45 м. Києва підписує таке подання: "В Губсоцвос. Прошу назначить преподавателем украинского языка и литературы в нашей школе Григория Васильевича ТКАЧЕНКО вместо оставившего работу Г. Н. Иваницы. Анкета и куррикулюм вите тов. Ткаченко находятся в Губсоцвосе". Видана директором цієї школи 10 вересня 1924 р. "посвідка" свідчить, що Г. В. Ткаченко, працює там вчителем, але ж "посвідчення ч. 252", видане Київською Губнаросвітою, каже, що він займав посаду «зав. труд. шк. ч. 75» ще до 1 вересня 1924. Чинність

посвідчення продовжено 1925–1928 рр. Водночас Ногайський технікум насінництва (Березанський район Київської області) 18 січня 1926 року видав Г. В. Ткаченку довідку, збережену в його архіві, за якою «він командирується до м. Києва, щоб закупити для технікума підручну літературу». Йдеться, мабуть, про працю за сумісництвом. До того ж із жовтня 1924 р. по 1927 Г. В. Ткаченко, подібно до головного героя роману В. Підмогильного "Місто", працює лектором української мови в держустановах Києва.

З діяльною участю Г. В. Ткаченка в українізації держапарату Київщини пов'язані й перші його публікації – газетні статті 1927–1929 рр., зокрема, й у спеціальному часопису "Голос українізатора" (К., 1927, з грудня).

Вчителюючи в Києві, Г. В. Ткаченко був обраний членом Міської ради 1926 р. скликання, а 1927 р. вступає до КПУ(б). 23 серпня 1927 р. його переводять на посаду завідувача трудовою школою № 6 в Києві, водночас він працює "Окрінспектором Укрлікнепу" в "Київській Округовій Інспектурі Народної Освіти".

Нова сторінка трудового життя енергійного освітянина починається у листопаді 1929 р., коли його зараховано до аспірантури "Н/Дослідчого Інституту Шевченківського в Києві". Навчання переривалося відрядженням у січні–лютому 1930 р. на аспірантські конференції до Харкова і Москви. Повернувшись, Г.В. Ткаченко друкує звіт про свою участь у московській конференції "аспірантів та висуванців" у "Бюлетені" Київської секції наукових робітників (1930, № 2). Перебуваючи в аспірантурі, він, як велося у тодішніх аспірантів, паралельно із навчанням уже працює в науці на кількох посадах, найвища з яких, щоправда, не відповідала фаху аспірантури. Вже на другому її році Г.В. Ткаченко стає першим директором новоствореного Науково-дослідного інституту мовознавства ВУАН.

Справа в тому, що інспірована більшовиками кардинальна перебудова у напрямі «комунізації» ВУАН, що на рівні окремих наукових осередків академії відбувалася з початку 1930 р., застає молодого науковця науковим співробітником Інституту української наукової мови Всеукраїнської Академії наук ВУАН у Києві. 7 березня 1930 р., перебуваючи на посаді в. о. заступника керівника ІУНМ, він виступає на засіданні Президії ВУАН з доповіддю «про намічене об'єднання мовних установ Академії». До основи прийнятого рішення було покладено ідеї та пропозиції, викладені в

доповіді Г. В. Ткаченка, а сам він, спочатку "тимчасово", був призначений "в. об. директора" новоствореного Інституту мовознавства ВУАН. У постанові зазначалося також: "Загальний нагляд від Президії ВУАН покладається на академіка Д.І. Багалія" [2].

Такий кар'єрний зліт молодого аспіранта-комуніста потребує пояснення. Думається, що тут діяли й об'єктивні, й суб'єктивні причини. До кола перших треба віднести, насамперед, кадрову кризу на полі академічного мовознавства, з якою стикнулися партійні керманичі нової, прокомуністичної президії ВУАН. Тут слід нагадати, що КПУ(б) вдалося знищити залишки академічної автономії лише після того, як академіки змушені були кооптували до свого складу значну кількість партійних діячів, що не мали стосунку до науки [3]. Водночас, такий видатний мовознавець, як академік А.Є. Кримський, директор ІУНМ та голова більшості академічних мовознавчих комісій, був від участі в справах ВУАН усунутий. Видатний лексиколог академік Є.П. Тимченко, хоч і пропонувався на посаду наукового співробітника в новоствореному Інституті мовознавства, але був підданий суворої критики й невдовзі зазнав переслідувань. М.Я. Калинович, що теж пропонувався на посаду наукового співробітника, розглядався тоді – так само, як і позаакадемічні авторитетні мовознавці М.К. Грунський (Київський університет) і Л. А. Булаховський (Харківський університет) – як буржуазні фахівці: знання їх мали використовуватися, до керівної роботи вони на тому етапі не допускалися. Кандидатура ж аспіранта Г.В. Ткаченка здавалася комуністичній президії ВУАН привабливою з кількох позицій. По-перше, у згаданій доповіді він справді дуже вдало визначив основні напрямки розвитку українського радянського академічного мовознавства[4], хоч ідеї було реалізовано, в основному і частково, лише у післявоєнні часи. Адже він був комуніст і щойно повернувся з Москви, звідки привіз новітні ідеологічні настанови для подібних комуністичних, робітничо-селянського походження "висуванців" у радянській науці. Коло ж таких "висуванців" у даному випадку було завузьке, і це з подивом констатував за кілька місяців сам перший директор нового інституту: "Сталося якось за традицією, що партійці не хочуть іти на мовознавчу роботу. Між заявками на аспірантуру до ІМ майже немає партійців. Треба, щоб Партійний Комітет, відряджаючи до різних інститутів, відрядив певну частину партійців і на мовознавчу роботу" [5].

Ясно також, що ніхто з мовознавців "старої школи" не спромігся би висунути таких напрямків реформування праці мовознавчої науки, як наприклад, запропонований Г.В. Ткаченком "широкий план науково-популяризаційної роботи на підшефному виробництві. Налагоджені зв'язки з заводом "Більшовик", де "перед робітничою масою Інститут періодично даватиме звідомлення про свою роботу, виявлятиме й готуватиме молоді кадри з робітників для науково-дослідної роботи. Така система роботи забезпечить постійний пролетарський вплив на працю ІМ…" [6].

По-друге, молодий та амбітний аспірант на новій посаді не побоявся взяти на себе й на керований їм новостворений інститут дуже великі зобов'язання, а саме: Інститут мовознавства "через свої установи повинен найближчого часу проробити величезну н.-д. роботу, яка й має задовольнити найнагальніші потреби культурного будівництва на Україні", зокрема, "прискореними темпами посунути вперед, вирівняти, відповідно до вимог соціалістичного будівництва, мовознавчу роботу на Україні. ІМ ставить також собі за завдання вивчати й досліджувати мови нацменшостей на Україні" . Ставилося «бойове завдання» – "видання рос-українського академічного й термінологічних словників" вже наступного року – і це за умов, коли "треба не тільки наново опрацювати й видрукувати матеріали розпочаті раніш, але треба зробити кардинальний перегляд, критику вже виданих словників, на значній частині яких так яскраво позначилася шкідлива, ворожа нам ідеологія". Так само утопічним було й наступне «бойове завдання» – "застосування у всій своїй науково-дослідній роботі марксистського методу", задля чого колектив інституту "повинен з особливою ретельністю взятися до перегляду своїх старих методологічних концепцій і шукання нових, марксистських шляхів досліду"[7].

У президії ВУАН прекрасно розуміли, що ані за рік, ані "за тією п'ятиліткою, що її ухвалено", цю програму виконати було не можна, тому й поклали відповідальність на нікому не відомого аспіранта, не кажучи вже про те, що саме на ньому зосереджувалося незадоволення колишніх працівників мовознавчих організацій ВУАН, що їх усіх було звільнено, а в новий інститут за конкурсом з 30 осіб пройшло "тільки 2 особи, хоч чимало посад залишилися вільними" [8]. З академіка ж Д. І. Багалія, призначеного здійснювати «загальний нагляд від Президії ВУАН», спитати було неможливо, по-перше тому, що, історик, він навіть не мав мовознавчих робіт, по-

друге ж, через похилий вік. Забігаючи ж наперед, зазначимо, що й на другого, після Г.В. Ткаченка, директора Інституту мовознавства, М.М. Кагановича, брата всевладного в Україні Л.М. Кагановича, як на господарського й політичного діяча, не філолога за освітою, теж важко було покласти відповідальність за розвалення роботи.

Відзначимо, що на полі мовознавчої науки Г.В. Ткаченко обмежився, головним чином, статтями перебудовно-настановчого та методологічного (в "марксо-ленінському" розумінні) характеру, виступивши також як головний редактор започаткованих ним часописів та періодичних видань керованого ним інституту – "На мовознавчому фронті" (1931, кн.. 1) та "Мовознавство" (1932–1933). Слід зазначити, що в авторитетній енциклопедії "Українська мова" помилково зазначено, що попередником сучасного часопису "Мовознавство" (видається з 1967 р.) «було період.[ичне] видання "*Мовознавство*", започатковане 1934» [9]. Серед власних мовознавчих праць Г.В. Ткаченка відзначимо передмову до відомої, монографії С.С. Смеречинського "Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)" (1932); автора було згодом вислано з України, а цю його книжку 1990 р. перевидано в Мюнхені. Г.В. Ткаченко брав також участь у створені колективного підручника "Робітна книга з української мови й літератури для шкіл середньої вертикалі" (Х., 1931).

Але головні наукові та творчі інтереси молодого організатора української радянської філологічної науки знаходилися в інший площині, й більшість із 28 публікацій Г.В. Ткаченка (враховуючи й газетні), виданих ним у 1927–1933 рр., складають книжки та статті з історії літератури та критики. Це було пов'язано з тим, що, формально ще не закінчивши аспірантури, дуже працездатний та талановитий молодий вчений-партієць був в один день, 1 листопада 1931 р., призначений на дві ключові в тодішньому українському радянському літературознавстві посади – «керівника Комісії Літературознавства Київської філії ВУАМЛІН» (тобто Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів) та відповідального редактора часопису «Життя і революція» – чолового довоєнного щомісячника УССР літературно-мистецького типу. Згодом, через три місяця після закінчення аспірантури (або, як сказано в довідці, відбувши "аспірантський стаж"), Г.В. Ткаченка стає директором Інституту літературознавства ім. Т.Г. Шевченка (київська філія) ВУАН.

Ще виходили здані до друку настановчі статті та рецензії Г. В. Ткаченка, але над його головою почали вже збиратися хмари. Першим сигналом було, мабуть, звільнення 24 червня 1932 р., через три місяці після призначення, з посади директора київської філії Інституту літератури "за розвантаженням". В наступному році нового директора С. Пилипенка було репресовано разом з хіба не всіма завідувачами секторів [10] . А тоді, 1932 р., через півтора місяця після звільнення з посади директора київської філії ІЛ, Г. В. Ткаченка покидає й фотель відповідального редактора часопису «Життя і революція», цього разу "згідно з заявою". На початку 1933 року він зазнає критики в пресі, його виключають з партії. Наступним кроком мало бути звільнення з останньої посади, що залишилася у нього – директора Інституту мовознавства, після цього неминучим ставав вже арешт. Про обстановку, що панувала тоді у ВУАН, свідчить хоч би такий факт: історики свідчать, що "у квітні 1933 р. з багаточисельного колективу Інституту польської культури ВУАН на волі перебував лише один чоловік…" [11] .

Зберігаючи в цій жахливій ситуацію холодну голову, Г.В. Ткаченко продумує й здійснює операцію, яка зберігає йому свободу й життя. В останні тижні свого директорства в Інституті мовознавства, 4 лютого 1933 р., він влаштовує собі «наукове відрядження» до Ленінграду, де заводить знайомства, що мають допомогти в разі необхідності працевлаштування. Тому, коли звільнення відбулося, і в кінці травня Г.В. Ткаченкові вдалося передати "усі справи (майно) та фінанси" заступникові, "призначеному Сектором Науки т.в.о. Директора тов. П. С. Мустяці", він відразу же виїхав до Ленінграду, де вже з 27 липня стає завідувачем бібліотеки "Домпросвета Народов Востока", а з 1 вересня займає ту ж посаду в «Українському Державному будинку освіти імені Г.І. Петровського», де отримує можливість використати свій талант та знання філолога-україніста також і як викладач та консультант у школі для дорослих.

Сховатися від репресій за допомогою добровільного заслання до РРФСР – цей прийом не був новим в політичному житті тодішньої України. Під час розгрому 1930 р. Етнографічної комісії ВУАН лише два її співробітники спромоглися врятуватися – й саме у такий спосіб: К.В. Квітка переїхав до Москви, а В.В. Данилов – до Ленінграду. Але такий прийом рятував не завжди. Так, навесні 1935 р. відновилися арешти «літераторів України. "Брали" не тільки на її

території, а й у Москві та Ленінграді» [12] . Чому ж така доля не спіткала Г.В. Ткаченка? Щоб відповісти на це питання, треба спочатку з'ясувати, які обвинувачення йому могли бути пред'явлені, а також через які сприятливі обставини вдалося йому перервати фатальну низку "звинувачення в пресі" – "виключення з компартії" – "звільнення з роботи" – "арешт".

Щодо звинувачень, то в 1933 р. українську інтелігенцію репресували найчастіше «за "шкідництво", "співчуття шкідництву", "втрату пильності", недоносительство, а також за погляди – "троцькістські", а ще частіше – "націоналістичні". Ярлик же "націоналізму" тоді можна було начепити на будь що, пов'язане з намаганням сприяти розвиткові національної культури» [13] . Г.В. Ткаченко ще в серпні 1930 р. "пройшов чистку в апараті ВУАН", 1933 р. його недоброзичливцям не вдалося інкримінувати йому куркульське походження (допомогли довідки з Кирилівки та свідчення місцевих комнезамівців та членів КПУ(б), що батько його селянин-бідняк), він ніколи не був членом ніяких інших партій, крім КПУ(б), а в ній не належав не до яких "ухилів". Переслідувати ж його могли за "націоналізм", проявом якого на той час вважалася участь у програмі "українізації": Г.В. Ткаченка ж був не лише активним учасником цієї кампанії українських комуністів (як виявилось за керівництва Л. Кагановича, підступної пастки для її учасників), але й в певному сенсі її теоретиком. Конче згубну роль для наукової кар'єри Г.В. Ткаченка зіграла також, як можна здогадуватися, його доповідь «на прилюдному засіданні комісії літературознавства Київської філії ВУАМЛІН, перероблена на статтю "Наукова робота тов. Скрипника в ділянці літератури", опубліковану на початку 1932 р. в газетному й журнальному варіантах.

Що ж до конкретного приводу переслідувань Г. В. Ткаченка, то його розкрито в газетному дописі якоїсь Олени Шмаргонь "До чистки парторганізації ВУАН", що вийшов на початку червня того жахливого для багатьох академічних працівників року: "Тільки після того, як преса викрила шкідницьку роботу на мовознавчому фронті (інститут мовознавства), партійна організація виключила колишнього директора інституту, колишнього петлюрівця Ткаченка Г. з лав партії" ("Пролетарська правда", 8.6.1933). Наскільки відповідало дійсності таке звинувачення? Мимоволі пригадується вельми красномовний документ, що його 12 квітня 1921 р. молодий вчитель отримав від сільської влади рідного села. Написав він його сам і

підготував для підпису "головою сільревкому", але, підписуючи, урядовець виправив свою посаду на "голову вол. комнезаму" (тобто волосного комітету незаможників). У цьому «посвідченні», стверджується, що "він, скінчивши Одеську Реальну школу в травні 1919 року, приїхав до Кирилівки й до березня 1920 року нікуди не виїздив більш ніж на дві неділі й що він ні при одній владі в війську не служив". Ясно, що йдеться не про радянську владу: мабуть, Г. В. Ткаченко хотів захиститися від пліток, що служив у петлюрівців, в Махна або в якогось із "зелених" отаманів. Плітка про перебування Г. В. Ткаченка у петлюрівському війську (а, може, й не плітка) і зруйнувала згодом йому кар'єру: хтось із «доброзичливців» з інституту витяг цю інформацію з односельчан свого директора.

Повертаючись до пітерського періоду життя й діяльності Г. В. Ткаченка, зазначимо, добровільного вигнанця нестерпно, мабуть, тягнуло на батьківщину. І вже 10 серпня 1935 р. він звільняється "по собственному желанию", повертається до Кирилівки й з самого початку, з нуля, починає знову вибудовувати педагогічну, а згодом й наукову кар'єру. З початку навчального року він вже знов вчителює в рідній школі, а за сумісництвом, повторюючи пройдений десятьма роками раніше шлях, викладає "українську та російську мови й літератури" в Ногайському агротехнікумі, а в січні 1936 року повертається й до Києва, тоді вже столиці УСРС. Зрозуміло, що ця енергійна й талановита людина в розквіті творчих сил мріє поновити й кар'єру науковця та літератора.

Нарешті, 1940 р. відбувається прорив, як сказали б у ті часи, на науковому фронті. У родинному архіві зберігся витяг з наказу 6 серпня 1940 р. "по педагогічному вид-ву НКО УРСР «Радянська Школа»". Ним сповіщалося, зокрема, що «Нарком Освіти т. Бухало С.М.» (про попередників його О.Я. Шумського, М. О. Скрипника, В. П. Затонського не можна було й згадувати) "на подання видавництва «Радянська Школа»" затвердив "завідувачем редакції мови і літератури т. ТКАЧЕНКА Г. В.". Це був великий успіх виключеного з КП(б)У педагога і науковця: отримана посада давала можливість суттєво впливати на номенклатуру та якість учбової філологічної літератури. Невтомний Г. В. Ткаченко, не полишаючи інших свої посад, взяв на себе й суспільне навантаження – голови "МК в колективі видавництва", а посада голови профспілки в СРСР ніколи не було пустою синекурою.

Не проходить і року, як Г.В. Ткаченку вдається фактично поновитися в науково-дослідному інституті АН УСРС, яким він дев'ять років тому керував і який тепер має вже назву Інститут української літератури ім. Т.Г. Шевченка. 16 квітня 1941 р. було підписано договір між Г.В. Ткаченком і заступником інституту Д.Д. Копицею. За цим договором Г.В. Ткаченко мав написати за дорученням Інституту "роботу на тему «Періодика громадянської війни», розміром 3 друковані аркуші, для III тома підручника історії української літератури", обумовлювався термін подання рукопису (1 серпня 1941 р.) і гонорар.

Не підлягає сумніву, що договір було складено завдяки Д. Д. Копиці, який, підписуючи його, брав на себе серйозну відповідальність. Можна здогадуватися, що Давид Демидович Копиця (1906–1965), критик, літературознавець, сценарист, зробив це, керуючись, не в останню чергу, особистою симпатією до опального науковця. Їх долі були дуже подібні. Д.Д. Копиця так само народився на селі, зумів отримати вищу освіту, вступив у КП(б)У. Він був такий самий «висуванець» трагічних для української інтелігенції 30-х рр., тільки щасливіший за старшого колегу. Коли Г.В. Ткаченко став директором Інституту літератури в 32 роки, то Д.Д. Копиця керував ним в 35 років, а в різні часи ще встиг побувати "директором Київської кіностудії, гол. ред. журналів "Україна", "Вітчизна", головою Комітету в справах мистецтв, заст. Міністра культури УССР" [14].

Про те, що Г.В. Ткаченко сподівався, здавши плановий рукопис, закріпитися в Інституті української літератури, свідчить подання ним заяви директору видавництва «Радянська Школа», за якою той 30 квітня 1941 р. звільнив його "від обов'язків зав. редакції, залишивши його на посаді фахредактора", а також "в зв'язку з тим, що т. Ткаченко веде наукову роботу", перевів його "на 4 год. робочий день з 2 до 6 г.".

Проте всі великі плани та честолюбні мрії перекреслила війна. З початком німецької окупації Г.В. Ткаченко поїхав до Кирилівки, потім повернувся до Києва, був заарештований та зник без вісті. Останній раз його бачили в концтаборі на Сирці. Зрозуміло, що така енергійна, активна, творча людина, як Г.В. Ткаченко, на вісім років, з 1933 по 1941, позбавлена можливості друкуватися, не могла не продовжувати писати, хай і "в стіл". Можна здогадуватися також, що й літературний доробок його не обмежувався однією п'єсою. Проте

всі рукописи Г.В. Ткаченка, так само як і його бібліотека, загинули під час війни, коли його родина серед вибухів і пожеж змушена була блукати Києвом, шукаючи притулку.

[1] Біографія Г. В. Ткаченка подається за документами, що зберігаються в його родині. Орфографію та пунктуацію цих джерел не виправляємо; [2]Вісті Всеукраїнської Академії наук. – 1930. – № 2. – Березень–квітень. – С. 1–2; [3]Див., зокрема: Робинсон М. А., Сазонова Л. И. О судьбе гуманитарной науки в 20-е годы по письмам В. Н. Перетца М. Н. Сперанскому // Труды Отдела древнерусской литературы. – 1993. – Т. 48. – С. 464–466; Росовецкий С. К. Научная и научно-организационная деятельность В. Н. Перетца в Украине как "Калинов мост" между русской и украинской филологией // Русская литература. Исследования: Сб. научн. тр. – К., 2004. – Вып. VI. – С. 27–36; [4]Ткаченко Г. Перебудувати мовознавчу роботу ВУАН. (До організації при Академії Н.-д. інституту мовознавства) // Вісті Всеукраїнської академії наук. – 1930. – Рік 3. – № 4. – С. 11–20; [5]Там само. – С. 18; [6] Там само. – С. 16; [7]Там само. – С. 16, 19–20; [8]Там само. – С. 16, 19–20; [9]Чумак В. І. "Мовознавство" // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 336; [10]Даниленко В. М. та ін. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991. – С. 314, 341; [11]Там само. – С. 283; [12]Там само. – С. 318; [13]Там само. – С. 316; [14]Косян В. Х. Копиця Давид Демидович. – Українська літературна енциклопедія. – К., 1991. – Т. 2. – С. 561.

ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ МОВИ В СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ

Л.Л. Звонська, канд.філол.наук, доц.

ІНДИКАТИВНА СИСТЕМА ЧАСОВИХ ФОРМ ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО ДІЄСЛОВА

У статті розглядається система форм індикатива давньогрецької мови з точки зору дослідження її видо-часової специфіки з античних часів і до сьогодні.

The article research the system of indicativ's forms in the Old Greek Language with relation to the analysis its aspectual and temporal specific from antics times for today.

Дієслівні часові форми – це не просто формально-граматичне вираження об'єктивних універсалій часових відношень, а функціонально-семантичні форми мовного відтворення перцептивного часу носіями конкретної мови.

Грецька мова, як і більшість індоєвропейських мов (зокрема латинська, германські, романські, слов'янські), має справу з тричленною граматичною опозицією: минуле / теперішнє / майбутнє. Для часових форм грецького дієслова характерною є широка взаємозамінність, завдяки якій мова набуває гнучкості і точності в передачі думок. Практично кожна часова форма в об'єктивному розумінні може передавати перцепцію будь-якої часової ситуації. Мовні факти якнайкраще засвідчують, що часова дієслівна форма не має прямого реалійного корелята, а оперує темпоральними моделями з поліфункціональними семантичними характеристиками.

Первісно категорія часу в античній лінгвістичній науці трактувалась з філософської точки зору. Платон розрізняв формальні засоби протиставлення значень теперішнього (παρών), минулого (παρεληλυθώς), майбутнього (μέλλων). З часів Аристотеля бере початок погляд на час як морфологічну і синтаксичну категорії; він уперше пов'язав їх значення з моментом мовлення як вихідним поняттям граматичної категорії часу[1]. Стоїки створили часо-видову систему, яка включала три часи на позначення доконаної дії (ἐνεστώς συντελικός, παρωχημένος συντελικός, μέλλων συντελικός) та три часи для вираження недоконаної дії (ἐνεστώς παρατατικός, παρωχημένος παρατατικός, μέλλων παρατατικός). Детальне дослідження учення стоїків про аспектуальні характеристики дієслова провадили такі вчені, як Р. Гірше[2,3] та П. Грівеллі[4].

Діонісій Фракієць встановив канонічну триступеневу класифікацію часу: ἐνεστώς (теперішній), παρωχημένος (минулий), μέλλων (майбутній). Минулий час охоплював чотири різновиди: παρατατικός (imperfectum) ἀόριστος, παρακείμενος (perfectum), ὑπερσυντελικός (plusquamperfectum)[5]. Великий вклад у розвиток цієї системи зробив Аполлоній Дискол, який розглядає час з позицій синтаксису й водночас обґрунтовує відносно-часове значення морфологічної категорії часу у verba infinita[6,7,8].

Грецьке дієслово в усіх способах розрізняє вид дії (доконаний, недоконаний, результативний); форми дійсного способу, окрім виду, виражають час дії. Спираючись на тезу Ю.С. Маслова про те, що "категорія виду існує не в усіх мовах, зате аспектуальність в тій чи іншій мірі представлена скрізь"[9] та Р.О. Якобсона про співвіднесеність аспектуальних, темпоральних і таксисних категорій[10], можна простежити зв'язок між граматичним темпоральним визначенням та видовою експлікацією і навпаки.

Часо-видове співвідношення дієслівних словоформ давньогрецької мови можна подати у вигляді такої схеми:

час/вид	***недоконаний***	***доконаний***	***результативний***
теперішність	praesens		perfectum I-II
минулість	imperfectum	aoristus I-II	plusquamperfectum I-II
майбутність	futurum I-II		futurum III

У кожній часовій площині виражені часо-видові показники доконаної, недоконаної та результативної дії. У теперішньому часі презенс поєднує в собі форми доконаного і недоконаного виду, а перфект виражає результативність. У системі минулих часів імперфект виражає недоконану дію, аорист – доконану, а плюсквамперфект – результативну. У системі майбутнього часу футурум I-II може виражати як доконану, так і недоконану дію і за цією функцією співвідноситься певним чином з роллю презенса у полі темпорального значення теперішнього часу, а футурум III виражає результативність.

Уже античні граматисти започаткували семантичний аналіз дієслівних часових форм. Вони підкреслювали, що при всій власне часовій і видовій різниці поміж часовими формами, між часами є певний зв'язок, спорідненість[11]. Античними граматистами були започатковані терміни-назви часів з промовистою дефінітивною етимологією. Ці терміни були скальковані римськими граматистами й успадковані європейською філологічною наукою.

Певна стрункість морфологічної структури не приховує семантичних суперечностей. Грецька видо-часова система індикатива будується на базі опозиційних кореляцій: видової, яка бере витоки з праіндоєвропейського мовного стану і з часом ослабляється, видо-часової та відносно-часової. Кожна часова форма співмірна з цією тричленною системою, на яку, окрім того, контекстуально наслоюються лексико-граматичні засоби вираження темпоральності, модальність, таксисність та інші функціональні категорії, тобто витворюється структурно-функціональна парадигма формально-граматичного та функціонального значення форм.

В історії дієслівної системи грецької мови з особливою виразністю проходить процес розширення абсолютних значень контекстно-фунціональними і заміна видових протиставлень опозиціями відносно-часового значення, який є характерним для багатьох мов[12,13]. Історія індоєвропейських мов засвідчує процес редукції видової системи, а ослаблення видових значень призводить до розвитку відносно-часових граматичних значень, як підтверджує структурний аналіз[14]. Опозиція доконаності / недоконаності з абсолютної стає відносною і з формально-граматичної переходить у функціонально-граматичну.

В індоєвропейській прамові-основі категорії часу передував вид дієслівної дії: дієслівні словоформи, залежно від формотворчих основ (доконаного чи недоконаного виду), виражали тільки вид дії, а ознаку часу передавали обставини (прислівники, прийменникові конструкції, підрядні речення часу, відносні, умовні тощо). Свідчення цієї синтаксично-обумовленої категорії часу знаходимо в Гомера, коли поєднання прислівника πάρος з презентною формою передавало значення минулого часу: πάρος γε μὲν οὔτι θαμίζας (Σ 386) *чи ти раніше не приходив.*

У сучасному мовознавстві загальновизнаним є той факт, що категорія часу формувалася не в межах категорії темпоральності, а на базі взаємодії її окремих елементів та категорії виду; розвиток футуральних форм засвідчує історичний зв’язок з категорією модальності. Одностайною є думка вчених, сформульована Я. Сафаревичем: “Категорія часу як основа диференціації формацій системи дієвідміни виникла лише в епоху самостійного розвитку окремих діалектних груп індоєвропейської мови”[15].

Нерозмежованість темпорального визначення і нечіткість класичної тричленної опозиції презенс / аорист / перфект відзначав

П. Шантрен[16]. І.А. Перельмутер зазначає, що “навіть в історично засвідченій грецькій мові, мові гомерівського епосу, а частково й в більш пізній давньогрецькій мові ще відсутня завершена і струнка система дієвідміни”[17].

Стосовно часової системи давньогрецького дієслова, то вперше завважена Г. Курціусом[18] видова різниця у значенні часових форм набула пріоритетного трактування у семантиці дієслівних форм у наступних дослідженнях. І. Нетушил у відомій праці про основні значення грецьких часів у основу семантичної диференціації форм індикатива покладає видову опозицію доконаного і недоконаного виду. З точки зору функціонально-семантичної парадигми темпоральності значною мірою можна погодитися з твердженнями автора з приводу того, що в основі системи давньогрецького, як і індоєвропейського, дієслова лежить передусім уявлення про вид дії, тоді як визначення часу за допомогою дієслівних форм є вторинним[19]. Але у цю дихотомічну систему не вписуються форми перфекта (як, беззаперечно, індоєвропейської категорії) та футурума, що, з огляду на його пізніше морфологічне виокремлення, не є вагомим контраргументом ідеї видової пріоритетності, проте видова індиферентність футурума опосередковано спростовує тезу про видову домінанту семантики дієслівних форм у класичний період.

Можна вважати, що у системі грецького дієслова видові і часові значення об’єднані як єдиний видо-часовий комплекс. Часова параметризація має системне вираження через категоріальне значення часових індикативних форм. Як писав Й.М. Тронський, “часова диференціація проходить лише в дійсному способові, не торкаючись інших модальних утворень”[20].

Дослідження дієслівної системи давньогрецької мови підтверджують тезу, вперше висунуту Й. Шталем про те, що морфологічним ядром давньогрецької дієвідміни первісно була основа аориста, яка мала абстрактне, неконкретне значення, а основа презенса була похідною із значенням конкретності дії[21].

Реконструкцію морфологічної і функціонально-семантичної індоєвропейської видо-часової системи з подальшою транспозицією на ґрунт грецької мови доволі переконливо обґрунтовує А.М.Савченко[22] . Я.Сафаревич висунув тезу, що у грецькій мові для вираження недоконаного виду використовувалася основа презенса, для утворення форм із значенням доконаності – основа аориста; система видових протиставлень доповнювалася формами перфекта,

який виражав стан, але не мав категорії виду[23]. Майбутній час випадає із системи видового протиставлення основ і морфологічно є різнорідним.

Значення часів у індикативі є основним для їх темпоральної диференціації, найбільш статичним і граматично закріпленим. Проте відомий філософ і філолог О.Ф. Лосєв небезпідставно твердить, що часові форми дієслова є не просто абстрагованими від мовця актами номінації дії, але актами його суб'єктивного розуміння відповідного часу[24]. Сфера лінгвістичного функціонування індикативних форм давньогрецького дієслова значно ширша, ніж граматично детермінована; вона також залучає лексико-семантичну валентність слова, модальність тощо завдяки чому часова референція набуває відповідності часовій дискретності.

Наприклад, дистрибутивна множинність повторюваних ситуацій на певному рівні перетворюється в континуальну, що найлегше "втілюється" у граматичних формах презенса – носіях конкретно-часових і водночас всачасових характеристик. Тому довільність розподілу членів опозиції за ознаками дуративності чи моментальності, дихотомія використання диференціальних семантичних ознак, особливо стосовно поліфункціональної значимості форм презенса, ігнорування інших часових форм значно звужує і спрощує зміст цих категоріальних одиниць.

Інтерпретативне визначення часового значення дієслова все ж не домінує над його категоріально-логічною дефініцією. Хоча мовні факти засвідчують, що часова форма не має прямого предметного значення в усіх теоретично можливих випадках, але частотність ототожнення граматичного і комунікативно-функціонального темпорального значення дозволяє визначити центральну та периферійну семантичні часові моделі давньогрецького дієслова.

Домінування функціонально-семантичних принципів організації граматичної системи давньогрецької мови, звужена сфера підпорядкування формально-логічним зв'язкам визначає проблему співвідношення категоріального та вторинного темпорального дейксису форм індикатива. Тому актуальними залишаються дослідження темпоральних моделей системи індикатива у функціонально-семантичному аспекті та розгляд еволюції функціональної сфери граматичної бази парадигми темпоральності як етно-специфічних репрезентантів об'єктивних універсалій часових відношень[27].

[1]Оленич Р.М. Присціан і антична грамматика. – Л.: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1973. – С. 34; [2]Hiersche R. “Aspekt” in der stoischen Tempuslehre? // Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. – 1977. – № 91. – S. 275-287; [3]Hiersche R. Grundzüge der griechischen Sprachgeschichte bis zur klassischen Zeit. – Wiesbaden: Harrassowitz, 1970; [4] Crivelli P. The Stoic Analysis of Tense and of Plural Propositions in Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos X 99 // The Classical Quarterly. – 1994. – № 44. – P. 490-499; [5]Кобив И.У. Система граматических понятий и терминов древнегреческого учения о языке: Автореф. дис. ... д-ра фил. наук. – К., 1973. – С. 7; [6]Apollonii Dyscoli grammatici Alexandrini De constructione libri IV. – Leipzig: Ed. G.Uhlig, 1910; [7]Apollonii Dyscoli grammatici Alexandrini De verbo liber. – Berolini, 1813; [8]Lallot J. La description des 'temps' du verbe chez troisgrammairiens grecs (Apollonius, Stéphanos, Planude) // Histoire, Epistémologie, Langage. – 1985. – № 7. – P. 47-81; [9] Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – С. 14; [10]Якобсон Р.О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М.: Наука, 1972. – С. 101.[11] Див. пос. 1. – С. 70-76. [12]Velten H.V. Studien zu einer historischen Tempustheorie des Indogermanischen mit besonderer Berücksichtigung der modernen europaischen Sprachzweige // ZVS. – 1933. – Bd. 60. – S. 185-211; [13] Druet F.-X. L'Aspect en grec classique: une écolede nuances // Les études classiques. – 1983. – № 51. – P. 97-104; [14]Hermann E. Die Altgriechischen Tempora: Ein strukturanalytischer Versuch // NGG. – 1943. – № 15. – S. 583-649; [15]Сафаревич Я. Развитие формативов времени в индоевропейской глагольной системе // Проблемы индоевропейского языкознания. – М.: Наука, 1964. – С.16; [16]Шантрен П. Историческая морфология греческого языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – С. 127, 198; [17]Перельмутер И.А. Общеиндоевропейский и греческий глагол. – Л.: Наука, ЛО, 1977. – С. 31; [18]Curtius G. Das Verbum der griechischen Sprache: 2 Bd. – 2-te Aufl. – L., 1880. – C. 178-182; [19]Нетушил И.В. Об основных значениях греческих времен // ЖМНП. – 1891. – С. 88; [20]Тронский И.М. Заметки о видо-временной системе латинского глагола // Вопросы граматики: Сб. ст. к 75-летию акад. И.И.Мещанинова. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – С. 95; [21] Stahl I.M. Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums der klassischen Zeit. – Heidelberg: C. Winter, 1907. – C. 212; [22] Савченко А.Н. Древнейшие грамматические категории глагола в индоевропейских языках // Вопросы языкознания. – 1955. – № 4. – С. 111-120; [23] Сафаревич Я. О выражении совершенности и несовершенности в латинском языке // Вопросы глагольного вида. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 324; [24] Лосев А.Ф. Языковая структура. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – С. 208; [25] Звонська Л.Л. Генеза парадигми темпоральності у давньогрецькій мові. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005.

Г. С. Кузан, викл.

МЕТОНІМІЯ ЯК ШЛЯХ ЗМІЩЕННЯ ОЗНАЧАЛЬНИХ ТА ОБСТАВИННИХ ВІДНОШЕНЬ
(у межах складних слів і словосполучень)

У статті розглядається дія метонімії при зміщеннях означальних відношень у межах складних слів з першим атрибутивним компонентом та при переходах між означеннями-прикметниками і обставинами-прислівниками у складі відповідних словосполучень.

The article deals with metonymy as a way of shifting of attributive relations in structure of compounds with the first attributive component and of transitions between attributives-adjectives and adverbial modifiers.

Явище зміщення означень від одного означуваного слова до іншого, яке в літературі традиційно називається гіпалагою і має лексико-синтаксичну природу[1], описується звичайно в межах атрибутивних словосполучень, наприклад: *біляве волосся – білява дівчина*, в тому числі як метонімічні епітети[2]. Однак семантичні процеси аналогічного характеру відбуваються також у деяких інших синтагматичних оточеннях, зокрема: а) при творенні складних слів з першим означальним компонентом і б) у змінах вираження ознаки при переходах відповідного позначення між атрибутивним і обставинним словосполученнями. Ці явища значно меншою мірою привертали до себе увагу дослідників[3] і тому стали об’єктом нашого дослідження, метою якого є класифікація основних типів дії метонімії в зазначених синтагматичних групах за лексико-синтаксичним принципом (відповідно до вже узвичаєної сьогодні і значно краще вивченої під цим кутом зору класифікації типів іменникової метонімії).

1. Твірною основою для композитів з метонімічно зміщеним значенням першого компонента можуть бути як інше складне слово, так і атрибутивне словосполучення. Як і в межах атрибутивних словосполучень, при творенні складних слів цього типу метонімічний процес може не замикатися в рамках двох ланок одного переносу, а послідовно поширюватися далі: *мікроорганізми – мікробіологія* „наука, що вивчає мікроорганізми” – *мікробіолог* „фахівець з мікробіології”. Якщо в першому члені цього ряду компонент *мікро...*

вживається в його власному атрибутивному значенні „дуже малий, найдрібніший” (пор.: *мікроавтомобіль, мікродвигун, мікроінсульт, мікрокалькулятор, мікрохвилі* і под.), то в двох наступних відбувається зміщення його віднесеності, тобто цей компонент означає вже не „найдрібніший”, а „пов’язаний з найдрібнішим”[4].

Кількість типів метонімічних зміщень означальних відношень при творенні складних слів порівняно з кількістю їх у межах атрибутивних словосполучень невелика, їх продуктивність також відрізняється від продуктивності метонімічних зміщень у семантичній структурі прикметників. Найпродуктивнішим тут виявився перший з поданих нижче типів:

– ознака об’єкта певної дії (діяльності) – ознака її суб’єкта, наприклад, від ознаки музичного інструмента до ознаки відповідної спеціалізації музиканта: *бас-гітара – бас-гітарист*, *альт-саксофон – альт-саксофоніст*, *електрогітара* (семантична структура цього слова може бути розшифрована як „електрична гітара” – так само, як у словах *електростанція, електробритва, електрогрілка* і под.) – *електрогітарист* (розшифрування „електричний гітарист” уже неможливе). Досить продуктивним у межах цього метонімічного типу є напрям характеристики суб’єкта за ознакою галузі, сфери його діяльності, наприклад: *рок-музика – рок-музикант, поп-музика – поп-музикант, поп-співак*; *топ-мода* (англ. top „високий, найвищий” – буквально „висока мода”) – *топ-модель* (про манекенницю; український переклад „висока модель” тут уже неможливий); *відеотехніка, відеоапаратура, відеозапис, відеофільм* і т. ін. – *відеоінженер, відеооператор, відеорежисер* і т. ін.; *кардіохірургія – кардіохірург*, *мікрохірургія – мікрохірург, нейрохірургія – нейрохірург*; *сантехніка* (санітарна техніка) – *сантехнік*; *газозварювання* (газове зварювання), *електрозварювання* (електричне зварювання) – *газозварник, електрозварник*; *партгрупа* (партійна група) – *партгрупорг* „організатор партійної групи”; *керівник з фізкультури* (фізичної культури) – *фізкерівник* (наприклад: „На уроці фізкультури в спортивному залі фізкерівник скомандував їм: „Ліворуч!” – О.Гончар). Дія цього метонімічного типу на основі атрибутивних словосполучень: *патологічна анатомія* (це також зразок гіпалаги – на основі конструкцій типу „анатомія патологічних явищ”) – *патологоанатом*; *чорна робота* „фізично важка, брудна робота” – *чорнороб* „робітник, що виконує чорну роботу”.

– ознака певного цілого – ознака його частини: *міськрада* (міська рада) – *міськвиконком* (виконавчий комітет міської ради). Але в основному це напрям переходів від ознаки певної структури, об'єднання і т. ін. до ознаки їхніх членів, наприклад: *генштаб* (генеральний штаб) – *генштабіст* „працівник генерального штабу” (розшифрування цього композита як „генеральний штабіст” уже неможливе); *суперфінал* „остаточний, завершальний фінал (у кількаступеневих іграх, матчах, чемпіонатах тощо)” – *суперфіналіст* „учасник суперфіналу”; *літгурток* (літературний гурток), *літстудія* (літературна студія) – *літгуртківець* (розшифрування „літературний гуртківець” неможливе), *літстудієць*. У структурі таких дериватів-композитів часто не виділяється самостійно, як окреме слово, другий компонент, що позначає носія ознаки суб’єкта, наприклад: *профком* (профспілковий комітет) – *профкомівець, робітфак* (робітничий факультет) – *робітфаківець, колгосп* (колективне господарство) – *колгоспник* і т. ін.

– інші типи метонімічних зміщень при вираженні означальних відношень у складних іменниках досить непродуктивні, Це, зокрема:

- ознака певної властивості предмета – ознака призначення іншого предмета для цієї властивості: *евакогоспіталь, евакопункт, евакоприймальник* – госпіталь і т. ін. для приймання й лікування евакуйованих поранених, хворих і т. ін. (пор. семантично „правильне” утворення подібного типу: *травмпункт, травмопункт* – травматологічний пункт);
- ознака певного вмісту – ознака його вмістища: *мікроклімат* – клімат невеликої ділянки земної поверхні або закритого приміщення; *мікросвіт* – світ атомів і молекул, тобто *мікрочастинок;*
- ознака об’єкта певної дії – ознака самої дії: *культпохід* – колективне відвідування культурно-освітнього закладу; *мікро*(*фото-, кіно-*)*знімання*(*-фільмування*) – виготовлення на світлочутливій плівці *мікрофільмів* і *мікрофотокопій*; *мікрорайонування* – планування *мікрорайонів; телевідеоремонт* (з оголошень про послуги для населення), тобто ремонт теле- і відеоапаратури.

2. У процесах зміщення між позначеннями ознаки предмета, тобто прикметниками, і ознаки дії, тобто прислівниками, виступають переважно якісні прикметники і похідні від них або взагалі словотвірно співвідносні з ними якісно-означальні прислівники.

Дослідники відзначають активізацію таких лексико-синтаксичних зміщень від прикметника до прислівника в слов'янських мовах з кінця XIX ст.: наприклад, білорус. „Над чыстым аркушы, прад вузенькім акном, / *Прыгожа* літары выводзіць ён пяром..."(М.Богданович), рос. „Пожарные автомобили... лили струи во все окна, из которых, гудя, *длинно* вибивалось пламя" (М.Булгаков), „Нам было *молодо* (предикатив) обоим" (А.Вознесенський)[5], укр. „*Мертво* пада вбивця лютий при шовковім знамені" (А. Малишко)[6] і т. ін. Характеризуючи стилістику Шевченкової поезії, дослідник, зокрема, відзначає, що „колір Шевченко передає традиційно – прикметником. А прислівникових епітетів на зразок *синьо, сизо, червоно, малиново* та ін., таких популярних у поезії XX століття, у нього не знаходимо"[7]. Але в своїй основі така модель відома ще з пам'яток давньоруської мови, наприклад: „гребьци гребуть *невидимо*"[8], простежується вона також у староукраїнській мові, наприклад у Літописі Самовидця: „*живо* люде вь огнь на спалення йшли", тобто живі, живими; „князя Пожарского *живо* поймано", тобто живого, живим; „з безчестіемъ на Москву *голо* попроважено [гетьмана Самойловича з синами]", тобто голих, голими[9]. Інша річ, що „діапазон такої сполучуваності звузився в сучасній українській мові. Відповідні значення передаються іншими структурами" [10].

Говорячи про переходи від прислівникового до прикметникового способів вираження ознаки ніби з „нелогічною" лексико-граматичною сполучуваністю в межах відповідних словосполучень, слід, однак, мати на увазі, що в багатьох випадках такі переходи є лише уявними, які видаються метонімічними зміщеннями тільки з позиції сучасної мовної свідомості. Насправді ж тут ми маємо справу з продовженням функціонування старих атрибутивних словосполучень або творенням за аналогією до них нових словосполучень, де прикметник продовжує вживатися у своєму власному лексико-синтаксичному значенні. Наприклад, у зворотах „Він [княжич] зблід і висох від постів і *малого спання*" (М. Грушевський), „воювати *малою кров'ю*", тобто ціною малих утрат, уживання прикметника видається на перший погляд метонімічною трансформацією спільнокореневого прислівника або неозначено-кількісного числівника в конструкціях на зразок „*мало спати*", „воювати, проливаючи *мало крові*". Насправді ж це, очевидно, продовження попереднього вживання прикметника *малий у* значенні „нечисленний, кількісно, обсягом, тривалістю невеликий", пор. у

давньоруській мові: „съ *малою дроужиною* поєде”, „с *малыми вои* идеши”, тобто з малою кількістю дружинників, воїнів і т. ін. О.О.Потебня, аналізуючи вживання звороту *малые люди* в значенні „мало людей”, відзначав: „Поняття кількості одержується абстрагуванням від понять вимірюваного. На ступені конкретності кількість мала була якісно змінюватися разом зі зміною вимірюваного. Сліди такого погляду зберігаються в руській (та інших мовах) в історичний час, а почасти й дотепер. …Нова мова... виражає кількість прислівником...” [11].

Прислівники, що вживаються при таких трансформаціях у функції, співвідносній з функцією прикметників як атрибутивних означень, у художній мові виступають (так само, як і прикметники) епітетом: „А в очах перстніє *синьо,* / Як в червневі дні!” (М.Хвильовий) – метонімічний епітет, перенесений від ознаки синіх очей[12].

Типи таких метонімічних переходів між вираженнями ознаки іменника і ознаки дієслова в основному співвідносні з типами власне прикметникової гіпалаги, але можуть мати відмінну від останніх продуктивність уживання:

– ознака суб’єкта певної дії (стану) – ознака самої дії (стану) (зміщення від прикметника до прислівника). Найпродуктивніше тут представлені прислівники, похідні від якісних прикметників зі значенням кольору: „Сонечко за гору пада, блищить вода *червоно*” (Марко Вовчок), пор. *червона вода, червоний блиск*; особливо часто в поезії В.Сосюри: „Огні засвітились *червоно* / в далекім небеснім гаю”; „*Червоно* танув сніг в пожежах барикад”, пор. *червоний сніг;* „Ой *рожево* сонечко сходило” (І.Франко); „Наталка дивиться *синьо*” (М.Хвильовий), пор. *сині очі;* „А льон цвіте *синьо, синьо*” (В.Юхимович), пор. *синій льон, синій цвіт;* „Ой калина *біло* цвіте, а червоним родить” (з народної пісні); „Море під сильним вітром шуміло збурено й *чорно*” (І.Микитенко), пор. *чорне море;* в індивідуально-авторському вживанні: „Іде кіт через лід / *чорнолапо* на обід” (М.Вінграновський), пор. *чорнолапий кіт.* Досить часто у функції таких зміщених означень виступають одиниці зі значенням запаху: „Над водою *гірко* і *п’янко* пахло осиковими сережками” (М.Стельмах), пор. *гіркий, п’янкий запах*, рідше – з деякими іншими лексичними значеннями. Це, зокрема, прислівники зі значеннями температурних ознак, світла – темряви, тактильних відчуттів, звукових відчуттів, вологи – сухості, розміру, віку людини, певних її фізичних

та психічних станів тощо: „В сонну тишу над селом / Прорипів протез *іржаво.* / Тінь якась...” (Б.Олійник); „У Галичі дзвони грають *малиново*” (Р.Федорів), пор. *малиновий дзвін;* „Сіріють *німо* стіни” (В.Симоненко), пор. *німі стіни;* „Тимко стоїть..., зціпивши зуби..., очі горять *сухо*” (Григорій Тютюнник), пор. *сухі очі;* „Шумлять отави *молодо*” (Д.Луценко); „Лелека, мов старий грузин, / По жовтім полю ходить *босо*” (М. Вінграновський). У функції предикатива: „Сухо й *колючо* в гущавині. Акація, гледичія переплелись...” (О.Гончар).

– ознака певної дії (стану) – ознака її суб’єкта (тип, протилежний попередньому, – зміщення від прислівника до прикметника), наприклад: „*невидна* ніч” („Була тоді ніч темна та невидна”. – Панас Мирний) – від *не видно*; *темний* заст. „сліпий, незрячий” („Темний він був на очі, а ходив без проводиря”. – П.Куліш) – на основі конструкцій на *йому [ніби] темно* (про сліпого); назва *тісна баба* „гра, в якій ті, що сидять на кінцях лавки, тиснуть на тих, що сидять посередині, намагаючись витіснити їх і зайняти їхнє місце” – на основі конструкцій на зразок „щоб було *тісно*”.

– ознака об’єкта певної дії – ознака самої дії (зміщення від прикметника до прислівника) – наприклад, поширені у фольклорі й розмовній мові звороти на зразок „*м’яко* спати (тобто на чому-небудь м’якому) й *солодко (смачно* і т. ін., тобто що-небудь солодке, смачне і т. ін.) їсти”; фразеологізм *несолоно сьорбавши* „не досягнувши чого-небудь, ні з чим”. Інші приклади дії цього метонімічного типу: *смачно* – у значенні „роблячи смачним”: „Хоч і молода, але вміла [невістка] вже й *смачно* (тобто щось смачне, смачні страви) *готувати,* й подати на стіл” (Є.Гуцало); „Гостей запросили до столу. *Частували* щедро й *смачно*” (З.Тулуб), тобто чимось смачним, смачними стравами; *чисто / брудно одягатися, ходити* і т. ін. („Вона любила чепуритись і *держала себе* дуже *чисто*”. – І.Нечуй-Левицький; „Ні харчів, ні навіть сорочок чистих. Новий рід тортур: сиди голодний і *ходи брудно*”. – С.Єфремов, Щоденники); *ходити*, *одягатися чорно* і т. ін.: „Галя в м’яких голубих тонах, виглядає як лялечка. Катря – *темно вбрана*” (М. Вороний); „Ходили тогді в кармазинах тілько люде значні да шабльовані, а міщане *одягались синьо, зелено* або у горохвяний цвіт” (П.Куліш); *тонко прясти,* тобто прясти тонку пряжу.

– ознака певної дії (стану) – ознака її об‘єкта (тип, протилежний попередньому, – зміщення від прислівника до прикметника). Цей метонімічний тип не має свого відповідника серед

метонімічних зміщень означення в структурі прикметникових значень. Наприклад, у фразеологічних одиницях: *дурні гроші* „гроші, що дістаються даром”, тобто „*дурно зароблені* гроші”; *легкий / тяжкий хліб* „засоби для існування, заробітки, *легко / важко зароблені*”.

– ознака певної дії (стану) – ознака її місця (зміщення від прислівника до прикметника; тип непродуктивний) – наприклад, з мови фольклору: „Ой, через гору *бистра стеженька,* ой, ішла ж нею красна панянка” [13], тобто стежка, якою *бистро йшов* названий суб’єкт.

Як показує досліджений матеріал, за своїми лексико-синтаксичними характеристиками метонімічні зміщення як першого компонента з означальним значенням у складних словах, так і при переходах між вираженнями означальних і обставинних відношень у словосполученнях дуже подібні до явища гіпалаги в атрибутивних словосполученнях[14]. Однак їх продуктивність і, відповідно, кількість виділених типів помітно відрізняється від останніх, в основному в бік зменшення. Так, у межах композитів найпродуктивнішими виявилися типи „ознака об’єкта певної дії – ознака її суб’єкта” та „ознака певного цілого – ознака його частини”; при переходах між означальними і обставинними словосполученнями – типи „ознака суб’єкта певної дії – ознака самої дії” та „ознака певної дії – ознака її суб’єкта” (зі значно меншою продуктивністю інших типів). Дослідження відзначених метонімічних процесів дозволяє повніше з’ясувати суть явища метонімії як загальномовного за діапазоном своєї дії.

[1]Тараненко О. О. Метонімія // Українська мова (енциклопедія). – К., 2004. – С. 341; [2]Шутова Л.І. Епітет в українській поезії 20–30-х років ХХ століття (структурно-семантичні і функціональні аспекти): Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – С. 27-28; [3]Пор., наприклад: Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4-х т. – Т. 1/2 – М., 1958. – С. 175; Коротеев А.А. Синтаксические смещения в современном русском языке: Автореф. дисс. … канд. филол. наук. – Куйбышев, 1964. – С. 18; Рябцева Э.Г. К вопросу о грамматической метонимии // Научные труды Кубанского ун-та. – Краснодар, 1972. – Вып. 153. – С. 85; Сиротина В.А. Метонимия и метонимический эпитет в художественной речи // Русский язык в школе. – 1980. – № 6.– С. 76; Тулина Т.А. Особенности семантической структуры атрибутивных словосочетаний в русской разговорной речи // Русское языкознание. – 1980. – Вып. 1. – С. 70-78; Раевская О. В. Прилагательное как фактор семантической многомерности текста // Филологические науки. –

2003. – № 6. – С. 65; [4]Пор.: Тулина Т. А. Указ. раб. – С. 77; [5]Норман Б. Тенденции в развитии качественных наречий в белорусском и других славянских языках // Wissenschaftliche Beiträge der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald: Beiträge zur Slawistik, II. Aktuelle Entwicklungsprobleme slawischer Sprachen. – Greifswald, 1995. – С. 108-121. Див. також: Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., 1973. – С. 262-263; Ермакова О.П. О связи словообразовательных и синтаксических явлений // Вопросы синтаксиса русского языка. – Калуга, 1969. – С. 35, 45-46; Ижакевич Г. П., Кононенко В. И. Основные тенденции внутриструктурного развития и взаимодействия современных восточнославянских литературных языков // IX Міжнародний з'їзд славістів: Слов'янське мовознавство (доповіді). – К., 1983. – С. 44; Sitarski A. Структура и функционирование наречий в русском языке новейшего времени. – Poznań, 2001. – С. 103; Раевская О. В. Указ. раб. – С. 65; [6]Шерех (Шевельов) Ю. Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен, 1951. – С. 334. Див. також: Єрмоленко С. Я. Слово, оновлене часом // Культура слова. – 1976. – Вип. 11. – С. 24-25; [7]Сидяченко Н.Г. Про що розповідає прислівниковий епітет Т.Г.Шевченка // Культура слова. – 1989. – Вип. 37. – С. 47; [8]Янович Е. И. Наречие в истории русского языка. – Минск, 1987. – С. 19; [9]Див., зокрема: Потебня А. А. Указ. раб. – С. 175; [10]Історія української мови: Морфологія. – К., 1978. – С. 375; [11]Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4-х т. – Т. 3. – М., 1968. – С. 390-391; [12]Див.: Шутова Л. І. Зазнач. праця. – С. 92. Пор. також: Долгих И.А. Аспекты изучения метонимии // Вестник Московского ун-та: Серия 9. Филология. – 1984. – № 4. – С. 58; [13]Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4-х т. – Т. 1/2 – М., 1958. – С. 237; [14]Див. про типи метонімії в прикметниках, зокрема: Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. – М., 1974. – С. 211-215; Тараненко О. О. Зазнач. праця. – С. 340-341.

Малащук К. О., асп.

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ЕТИКО-ХРИСТИЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У МОВІ Г. С. СКОВОРОДИ

У статті аналізується лексико-семантичне поле слів із значенням християнської етики та виховання особистості на матеріалі творів Г. Сковороди.

The article is devoted to the problem of lexical-semantic field of the words with the meaning of Christian ethics and the personal education. The investigation is based on the works of G. Skovoroda

Слово Г.С. Сковороди вміщує в собі усю повноту філософського буття людини, її емоції, розум, уподобання, переконання. Саме тому у творах переважає змістова внутрішня концепція автора про життя та смерть, призначення людини на землі.

Словник автора наповнений лексемами з глибоким філософським змістом (*мудрость, цѣломудріе, милосердіе, великодушіе, справедливость* і под.), що використовуються з метою проникнути у свідомість, вплинути на емоційний та душевний стан. Г. Сковорода зумів удосконалити українську літературу від демонстративно-показової, на щабель внутрішньо змістовної.

Основним для поета-філософа Сковороди стає не лише зацікавити читача, а й переконати та перевиховати. Автор обирає форму дидактичних посібників з педагогіки, психології, виховання особистості, її моралі, християнської сутності. Досягається такий задум за допомогою лексико-стилістичної фактури, в межах якої працює автор та культурно-історичного періоду творчості. Л. Ставицька зазначає, що "кожна літературна епоха художню норму використовує по-своєму, вона її прагматично пристосовує і трансформує відповідно до насущних культурних і духовних потреб специфічної естетичної атмосфери доби"[1].

Проблемним є точне визначення, якою мовою писав Сковорода: російською з домішкою української та церковнослов'янської, чи, навпаки, церковнослов'янською з домішкою російської та української. Оскільки в Росії у XVIII ст. базовою була церковнослов'янська (російська, як така, ще не існувала, а лише формувалася на основі старослов'янської та розмовної, що доводять у своїй праці В.Б. Бродська та С.О. Цаленчук [2]; у свою чергу Шахматов зазначає, що "у сучасній російській мові половина, якщо не більше, церковнослов'янізмів"[3]), правильним буде сказати, що Сковорода не міг писати російською. Натомість, староукраїнська залишила свої основні позиції на Україні, тимчасово для написання художніх творів використовувався змішаний варіант церковнослов'янської, староукраїнської та живої розмовної мови. На переконання мовознавців (В.М. Русанівського, П.П. Плюща, П.Д. Тимошенка, М.А. Жовтобрюха та ін.) ця мова, названа словенороською, мала відтінок штучної. Сковорода творить власну мову та манеру письма. Безперечним є те, що він добирає те слово, яке, на його думку, передає найбільш потрібний зміст та втілює авторські ідеї. У такий спосіб поєднуються російські та українські

слова. У дослідженні Н. Заболотної знаходимо зауваження про те, що “специфіка побутування двох літературних мов у тогочасній Україні, руйнування старої жанрово-стилістичної системи породили таке своєрідне явище, як “міжмовна синонімія”[4]. Одначе, основна роль у побудові синонімічних рядів та загальному словнику мови автора відводиться книжній лексиці, що з походження є старослов’янською і зберігає глибокий філософський зміст. Старослов’янська лексика тут має значення базису, на якому зростає особистість, її погляди та свідомість.

Лексичні елементи в структурі твору набувають не лише формального значення, а й забезпечують внутрішньо стильову специфіку твору. У свою чергу в поетичній мові “слововживання ґрунтується головним чином на творчому використанні потенційної здатності слова до семантичного ускладнення”[5]:

Родился їдѣсь народ и воспитан не так,
Чтоб диких мог твоїх охотно слушать врак...
(“Разговор о премудрости”)

Г. Сковорода перш за все звертає увагу на структурні елементи у творі. Складнопідрядне речення з підрядним способу дії розкриває зміст головного. У ньому представлена позиція про всенародне виховання або ж мудрість. У наведеному тексті використані загальновживані слова, адже автор обирає для себе опис загальновідомих речей. Однак, у підрядному реченні з’являються старослов’янські із походження слова *“охотно”* та *“врак”*. Точно за текстом слідкуємо: *“чтоб диких* (у значенні поганих, непотрібних, оманливих, нехристиянських – метафоричне перенесення значення) *мог твоих охотно* (у значенні з бажанням, а головне з користю) *слушать врак”*. Дана неповноголосна форма *“врак”* у російській мові розвинулася у форму абстрактного іменника *“вранье”*, натомість автор використовує саме таку форму слова як для рими, так і для стилістичної виразності. Лексема *“дикий”* має не лише конкретне значення – дикий звір, а й набуває образно-переносного *“дикий”* – неосвічений, нерозумний, немудрий, нехристиянський. Значенню нехристиянський відповідає словосполучення *“нехрещений миръ”*. Таким чином, якісний прикметник *“дикий”*, що з походження є праслов’янським, у старослов’янській мові розвинув абсолютно нові абстрактні значення з негативним відтінком – *поганий, лихий, злий.*

Ідея християнського виховання народу пронизує усю творчість Г. Сковороди: ліричні вірші, байки, філософські трактати. Відтак у

байці “Жабы” читаємо: *“...всѣх наук глава, око и душа – научиться жизнь жить порядочную, основанную на законѣ вѣры и страха Божія...”* (I, с.91). Основу життя людини становить віра в Бога, без Бога відсутній внутрішній зміст життя людини. У даному випадку автор використовує церковнослов’янську лексику як сакральний елемент, що відповідає моральним нормам християнського буття. Присутній образ завершеної, гармонійної особистості, що живе порядним життям. Основним у людині за Сковородою є *“глава, око, душа”* – сковородинівська триєдність *“глава”* – розум, *“око”* – єднання з оточуючим світом, *“душа”* – божественне начало в людині. Три центри – *“глава”, “око”, “душа”* – глибинні структурні складові життя людини. Лише збалансована робота і функціонування трьох даних інстанцій забезпечують правильний спосіб життя.

Старослов’янська основа та сакральний контекст зміщують твори Сковороди від мало зрозумілих і споглядальних (як це було у бароковій поезії К. Зиновіїва, Д. Туптала, І. Величковського), до внутрішньо наповнених філософсько-християнським змістом.

Християнська мораль виявляється не тільки у запозиченні образів, а й у творенні лексичного ряду. Частими є вживання неповноголосних форм *“глава”, “град”, “злато”, “драгий”* поруч з їх українськими повноголосними відповідниками *“голова”, “город”, “золото”, “дорогий”*. У контексті вони мають відповідні значеннєві розбіжності і використовуються автором з певною стилістичною метою. У поезії “De Libertate” зустрічаємо: *“Что то за вольность? Добро в ней какое? Ины говорят, будто <u>золотое</u>. Ахъ, не <u>златое</u>, если сравнить <u>злато</u>, против вольности еще оно <u>блато</u>”*(I, с.143). Порівняння *“злато” – “блато”* комбінує новий відтінок твору, абсолютизує значення слова *“вольность”* – добро, а все інше – *“блато”(укр. болото)* – зло, пустота, неосвіченість. Літературний паралелізм та метафоричне перенесення значення лексеми *“злато”* від позитивного до абсолютно негативного у Сковороди є спробою індивідуально авторського тлумачення сенсу буття та цінностей. Такий літературно-художній засіб сприяє глибинному прочитанню твору, носить переконливий зміст, який досягається за рахунок уживання старослов’янських форм.

У наступному випадку неповноголосні форми у Сковороди набувають особливого пафосного звучання, що забезпечує стилістичну манеру довершеності та краси: *“О <u>драгий</u> покой! Ты дражайшій мнѣ всякихъ вещей”* (Пѣсня, склад., 1761р., с. 131).

Старослов'янське словосполучення *"драгий покой"* вжите у значенні мир, спокій, не лише конкретної особи, а відтворює значення вселюдського задоволення та спокою. Первинно дана лексема мала протилежне значення: *"йти на покой"* – померти, *"упокоиться душа"* – знайде заспокоєння після смерті. Така співуживаність двох протилежних значень в одній лексемі *"покой"* – мир, життя та *"покой"* – смерть є певним моментом християнського виховання, якому притаманна терпимість смерті та сприйняття її, як даності, що служить переходом від одного життя до іншого. У Сковороди дана старослов'янська лексема вживається на позначення спокійного мирного життя:

"...ты (покой) дражайшій мнѣ всякихъ вещей (Пісня, с. 131);

або *"Купец покоя сладка Бога просит, когда по морю его вихор бросит,.."* (Oda Horatiana, с.153).

В обох випадках іменник *"покой"* поєднується з прикметниками-означеннями, що виконують роль епітетів – *"драгий"* (неповноголосна форма) та *"сладка"* (коротка неповноголосна старослов'янська форма прикметника ч. р.). Така стилістична форма зміщує значення лексеми від нейтральної до стилістично маркованої. Вона набуває пафосного звучання та символічного змісту. Паралельно автором використані дві форми прикметника – звичайний та вищий ступінь порівняння *"драгий"* – *"дражайшій"* на означення іменника *"покой"*. Правило нагромадження, повторення елементів, що було притаманне бароковій поезії[6], проникає і у творчість Сковороди, однак, тут цей принцип має значення не структурного елемента, а утворює стилістичну фігуру – рефрен, з метою увиразнити та звернути особливу увагу читача на зміст твору. Такий спосіб повторів перегукується з молитвою, де повтори слів є певними заклинаннями, звертаннями і містять глибокий символічний зміст.

Досить часто зустрічаються фразеологічні структури, що мають старослов'янське походження, але під впливом народної мови отримали вигляд розмовних приказок: *Древо от плодов познается*(I, с.72); *Изрядніе дѣла зачинают, но худо кончают*(I, с.73); *Доброе намереніе и конец всякому дѣлу есть печать*(I, с.73); *Вѣть одного отца, но дѣти не однѣ* (I, с.152). Нерідко Г. Сковорода зберігає церковнослов'янські фразеологічні вирази, як символічний елемент та зв'язок з вищим світом: *Но не осквернися их ум и совѣсть*(I, с. 69); *но лев и ныне львом и во вѣки вѣков*(I, с.110).

На зразок відомих у релігійній літературі фразеологічних виразів Г. Сковорода творить власні авторські, наприклад: *Сія одна ваша дурость есть плодовитая мать и других дурачеств* (I, с.96); *Лучше у одного разумнаго и добродушнаго быть в любви и почтении, нежели у тысячѣ дураков* (I, с.88); *Отческое наказаніе заключает в горести своей сладость* (I, с.67); *Басня тогда бывает скверная..., когда в подлой своей шелухѣ не заключает зерно истины, похоже на орех свищ* (I, с.68). Основним моментом у таких і подібних їм авторських виразах є виховання та християнські настанови. Лексичні елементи у даних прикладах переважають розмовні, однак обов'язковими є включення старослов'янських елементів, що формують стержень ідейного та стилістичного наповнення змісту. Г. Сковорода використовує абстрактні іменники на **–ость, -ніе**: *дурость, сладость, важность, востаніе, почтеніе, блистаніе, награжденіе*; зберігає правильні форми флексій Р. в. однини ч. р. **-аго**: *разумнаго, добродушнаго, всемірнаго, прекраснѣйшаго, смертнаго, всястроящаго*.

Широко використовує Г. Сковорода українську народну та російську народну лексику. Показовими є ті моменти, коли автор уміло комбінує лексику різного походження: поряд зі старослов'янськими книжними елементами виступає розмовна лексика: *Кто на погоды или на урожаи сердится, тот против самаго Бога, всястроящаго, гордится* (I, с. 85). Просторіччя *сердится* природно уживається з церковнослов'янським словосполученням *"самаго Бога всястроящаго"*.

Системність та правило використання старослов'янської лексики у творах Г. Сковороди визначається темою самого твору. Так у складі віршів та байок на побутові теми переважає лексика українського або російського походження – це просторіччя, загальновживана лексика, приказки і прислів'я. Старослов'янізмів тут менше, однак вони виконують роль смислового доповнення або емоційного забарвлення – *невідімое, но пресвѣтлѣйшее око Божіе* (I, с.103); *тѣлесныи дарованія* (I, с. 106); *великолепное одѣяніе* (I, с. 74).

Спосіб використання книжної лексики є формою вдосконалення стильової манери письма, прагнення автора до самовираження. XVIII ст. в історії становлення української мови позначене принциповою індивідуалізацією, кожний автор прагнув створити власну систему мови, і, таким чином, надати їй право бути єдино вірним варіантом. Барокова мовна традиція, що побутувала до

тепер, штучним способом накопичувала словниковий фонд української мови, куди входили різні за походженням лексичні одиниці. Натомість для Г. Сковороди основними засадами побудови образів є точний відбір лексичних одиниць, семантика яких глибинно відображає потрібний зміст.

Будучи високоосвіченою особистістю, вдумливим філософом та заповзятливим християнином, Сковорода витворює абсолютно новий, індивідуальний стиль письма й авторську картину світу, де гармонійно поєднуються лексеми іншомовного походження, здебільшого терміни (*“винтовая лесница”* (I, с.78); *“похвала астрономии”* (I, с.149); *“скважина”*(I, с.89); *“искуснѣйшій юриста и самой острой арифметик и алгебрик”* (I, с.80); народно-розмовна лексика і фразеологія, а також старослов’янізми. Останні домінують у словнику Сковороди. Використання таких лексичних одиниць є можливістю відтворити глибинний зміст художнього слова, яким користувався автор.

Г.Сковорода черпає більшість своїх тем з біблійних оповідей, тому зберігає сакральні мовні елементи як символічні структурні коди, які на думку Д. Чижевського, виявляються в постійному звороті від ідеального, абстрактного, загального... до конкретного – життя, природи, мистецтва, релігії, традиції”[7], яка закладена у старослов’янській лексиці.

Складно не погодитися з поглядами В.М. Русанівського про те, що “мова Сковороди покликана репрезентувати собою єдину східнослов’янську літературну мову”[8]. Мова Г. Сковороди – це не пряме наслідування староукраїнської мовної традиції, а якісно нове явище. Поет гармонізує всі відомі йому мовні елементи в єдине ціле, репрезентує такий тип художнього слова, де невід’ємною і обов’язковою складовою є церковнослов’янська основа як засіб спілкування з Богом та спосіб безпосереднього впливу й виховання читача.

[1]Ставицька Л. О. Естетика слова в художній літературі 20 -30 рр. ХХст. – К., 2000. – С.20; [2]Бродская В. Б., Цаленчук С. О. История русского литературного языка. ЧастьI. – Львов, 1957. – С.7; [3]Шахматов А. А. Очерк современного русского литературного языка. – М.-Л.,1941. – С.90; [4]Заболотна Н. В. Розвиток синонімії в українській мові др. п. ХУII – п. п. ХУIII ст. (на матеріалі староукраїнської поезії, прози та драматургії). Автореф. дисертації. – К., 2005. – С. 14; [5]Калашник В. С. Особливості слововживання в поетичній мові. – Харків, 1993. – С.3 [6]Літературне бароко

на Україні // Д. Чижевський. Історія української літератури. – Тернопіль, 1994 – С. 245; [7]Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. – Харків, 2004 – С. 46; [8]Русанівський В. М. Історія української літературної мови. К., 2002. – С. 131.

Список використаних джерел

Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: В 2-х т. – К., 1973.

Дуброва Г.І., асп.

ДІАЛЕКТНА ОМОНІМІЯ ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ (на матеріалі пам‘яток XVII ст. та південно-західних говорів)

У статті проведено зіставний аналіз омонімічних лексем, які фіксуються в пам‘ятках XVII ст. і сучасних українських діалектах

The article is devoted to the comparative analysis of homonyms in works of the XVIIth century and modern Ukrainian dialects

У південно-західних говорах української мови функціонує досить велика група слів польського походження, які з часом втратили давню семантику й утворили омонімічні ряди, до яких входили питомі українські лексеми і запозичення з інших мов.

Омонімію як лексичне явище досліджували Ш. Баллі[1], О. Смирницький[2], В. Виноградов[3], С. Ульман[4], Л. Булаховський[5], О. Ахманова[6], І. Тишлер[7], Л. Малаховський[8] та ін. Серед цих дослідників немає одностайності у визначенні омонімів, наприклад, О. Смирницький вважає омонімами “тотожність звучання зовнішньої звукової форми слів” [9], М. Шанський – слова, які характеризуються фонетичною і графічною тотожністю [10].

Ш. Баллі, О. Смирницький, О. Данилов та інші дослідники розглядали омонімію в ширшому сенсі, тобто як “однакову вимову нетотожних однойменних значимих мовних одиниць будь-якого характеру (однакових або різних за походженням і написанням, які збігаються за вимовою в усіх або не в усіх формах): мінімум двох префіксів, коренів, суфіксів, закінчень, слів або словоформ, фразеологічних зворотів, вільних або синтаксично зв‘язаних словосполучень”[11].

Більш вузьке розуміння омонімів подане в працях О. Ахманової, тобто омоніми – це “кілька слів, які складаються з

тотожних фонемних рядів і відрізняються тільки за семантичними і граматичними ознаками одночасно” [12].

Більшість сучасних іноземних лінгвістів розглядає омоніми в нейролінгвістичному аспекті. Найбільш актуальними є праці А. Беретти, Р. Фіорентино, Д. Поппеля [13], Є. Равіна, К. Лікок[14], К. Стокоу[15].

Оскільки омонімія розглядалася, в основному, в синхронному аспекті, історичний розвиток омонімів, а саме – польського походження в українських говорах не був предметом спеціальних досліджень. На відміну від синхронного, при діахронному розгляді виділяються два основні типи омонімів: а) конвергентні, утворені поєднанням історично різних за походженням слів і таких, що збігаються внаслідок конвергуючих звукових змін; б) дивергентні, утворені внаслідок семантичного розвитку слова, , що інколи приводить до втрати зв‘язків між окремим значеннями [16]. Другий тип омонімів важко відмежувати від багатозначних слів, оскільки немає чітких критеріїв виділення. Конвергентні ж омоніми легко відокремлюються, оскільки різняться своїм походженням. У нашому дослідженні досить часто омонімічні пари утворюються внаслідок збігу питомих українських слів і лексем, запозичених з польської мови, проте найпоширенішим способом утворення омонімії був розпад багатозначності слова.

Наприклад, полонізм ***бу́карт*** “байстрюк” [Онишкевич 1984, 74], “нешлюбна дитина”: “*байстр’є, бандер,* ***бен’карт***, ***букарт***, ***букартя***, *знайда, копал, купц’ух, найдух* та ін.” [SDUP, 58] співвідноситься зі строукраїнською лексемою бу́карт “нечистого ложа син” [ЛБ 1627, 60] – *“Пре́то Алєѯа(н)дєръ ро(з)гнѣва(л)сѧ на Ат(т)ала<,> и мо́ви(л) до не́го<,> ѡ злы(й) ч҃лвчє, ю(ж) на(с)* ***бє(н)карта́ми*** *чи́ниш? – и зал(л)ѧ(л) ємꙋ о́чи”* [АМ XVII, 241].

У лемківських говорах ***букартя*** – це “дівчина, що має нешлюбну дитину”: *“байстручка,* ***букартя,*** *звитка, накритка, покритка”* [SDUP, 58], а також “малий хлопець”: “*бастир, бахор, бойс,* ***букрат,*** *дітвак, малий хлопійко, опришок, парубок, риб’онок* та ін.” [SDUP, 58]. Для обох варіантів спільною семою є “дитина”, проте в одному випадку до уваги береться нешлюбне народження дитини, а в другому **букартом** називають народженого в шлюбі хлопчика, тобто важливою є вказівка на стать дитини.

Крім цього, у бойківських говірках ця лексема фіксується зі значенням “бічна щитова кроква”, “рейка на кроквах” [Онишкевич

1984, 74]. Можливо, тут спільною семою є “побічність”, тобто ***букартом*** називали “непряме”, те, що має “неправильне” походження. Проте згодом полісемія розпалася, утворивши омонімію.

Бойківська лексема ***бу́рда*** “програш у грі” [Онишкевич 1984, 77] є омонімічною до строукраїнської ***бу́рда*** “бійка”. Аналогічне значення фіксується в полемічних пам‘ятках другої половини XVI ст.: *“Замешанья и* ***буръды*** *виленское были причиною, ижъ немало людей невинъних побито”* [ОКОстр. 1598, 1061]; *“Отъ кого ся тыи* ***бурды*** *запалили”* [Апокр. 1597 – 1599, 1060].

Спільна сема реконструюється за допомогою польської мови, оскільки у словнику старопольської мови ця лексема подана зі значенням “тягар”, а також “суперечка”, “бійк а” [Arct, 27], [Brükner 1970, 49].

Очевидно, спільною ознакою таких слів була вказівка на шумовий ефект, яким супроводжується програш у грі. Таким чином, ці омоніми варто відносити до дивергентних, оскільки вони утворилися внаслідок розпаду полісемії.

Поліська лексема ***бу́рда*** “вижимки з сім’я конопель або маку, якими начиняють вареники та пиріжки” і лемківська ***бу́рда*** “вид овечого сиру” [SDUP, 94] [Лисенко 1974, 37] дещо по-іншому співвідносяться зі староукраїнською лексемою ***бу́рда*** “бійка”. Імовірно, спільною семою було “тертя, биття, перемішування”, але згодом ці значення досить віддалилися, внаслідок чого утворилася омонімія.

Бойківське слово ***гарап*** “нагайка, яку носив молодий пан під час весілля” [Онишкевич 1984, 161], пор. західноволинський іменник жіночого роду ***гарапка*** “нагайка, сплетена з тонких ремінців” [МСЗвГ, 95]. В “Історичному словнику українського язика” Є. Тимченка подано лексему ***гарап*** “лови, полювання”, що фіксувалася у другій половині XVI – XVII ст. [Тимченко 2002, 508]. В етимологічному словнику польської мови іменник ***harap*** – це “нагайка, якою били собак під час полювання” [Brükner 1957, 168]. Пор. буковинський вираз ***гарап-гарап-гарап*****,** яким прикликають собак [МСБГ, I, 87].

Отже, спочатку слово ***гарап*** у діалектах позначало мисливську нагайку, але згодом його семантика розширилася.

У фразеологічному словнику української мови фіксується сполука ***на ара́па*** 1) “нахабно, безцеремонно”. *Вони діють* ***на арапа,***

а я безцеремонних не люблю, через те хай не надіються на нашу допомогу"; 2) "абияк, без належної підготовки": "*Що для такого колгоспу сто тисяч, коли йому потрібні мільйони? Ні, товариші,* ***на арапа*** *ми нічого не звикли ні робити, ні радити*". Вираз ***бра́ти / взя́ти на ара́па*** означає "обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь" *Досвідчених людей* ***на арапа*** *не* ***візьмеш***" [ФСУМ, I, 24].

Елемент ***арап*** фразеологічної сполуки, який вимовляється без початкового глоткового **г**, не співвідноситься з лексемою ***гарап*** "нагайка", а тому реконструювати спільну сему досить важко. За нашим припущенням, ці омоніми варто відносити до конвергентних.

Слово ***гудз*** у лемківських говорах означає "пеньок до рубання дерева": "***гудз,*** *дравітін', дривітин', дубенка, кл'оц, кл'оцок, кобиц'а* та ін." [SDUP, 36]. У бойківських існує кілька омонімічних сем, наприклад, "недоросток": "*Такий* ***ґудз,*** *а вже с'і он до чого бере*"; "лихо", "біда", "нещастя": "*На якого* ***ґудза*** *ти тото потрібно*"; "гаманець": "*Йа буду з тобойу правуватис'а, йа майу* ***ґудз*** *грошей залізних*". Крім цього, на Бойківшині існують вирази ***ґудз*** *гл'адати* або ***ґудза*** *собі шукати* – "шукати зачіпки" [Онишкевич 1984, 198]. У буковинських говорах ця лексема вживається з різноманітними семантичними характеристиками, наприклад, 1) "сучок": "*Се дерево сильно з* ***ґудзами***"; "*Нема дошок биз* ***ґудзів***"**;** 2) "складне питання": "*Є* ***ґудзи****, що мині тєшко роз'єзати*"; 3) "силач": "*Не бириси в лаби з тим* ***ґузом****, бо він тибе заможе*". На відміну від бойківського, місцевий вираз *шукати* ***ґудза*** має значення "шукати біду, причину до сварки": "*Чого ти ходиш по ночах, шукаїш* ***ґудза*** *на голову?*" [МСБГ, II, 17]. В українських говорах Східної Словаччини ***gu(z)*** – це "сук в дошці (залишок від зрізаного бокового відростка в дошці, колоді)" (*suk, seŋk, su^{o}k,* ***gu(з), gu(z),*** *holus, suk v buku,* ***guzovuta*** *doĉka*) [АУГСС, 498]. Вказані значення не співвідносяться зі староукраїнськими семантичними характеристиками "ґуля, набряк від удару": "*Стверд҃ли: утръплины, заумерлины,* ***ґузы*** *на руках*" [ЛБ 1627, 156]; "***ґузи*** *на руках – стверд҃лы*" [Синон. XVII, 19]; "*великий ґудзик до застібання*": "*Пугва: кутась або* ***ґуз*** *якій великий*" [ЛБ 1627, 132]; "***ґузъ*** **–** *пугва*" [Синон. XVII, 19]. Сучасні діалектні явища не співвідносяться зі староукраїнськими, отже, конвергентні омоніми утворюються і внаслідок формального збігу.

У лемківських говорах слово ***дека*** має значення "легені в людини" [SDUP, 98]. Для поліських говорів – це "бляшаний лист, на

якому печуть пиріжки, смажать м'ясо і т. ін." [Лисенко 1974, 64]. У буковинських говірках ця лексема функціонує з кількома значеннями: 1) "10 грамів" (від лат. ***deka*** "десять"): "*Мине́ ще тре́ба купи́ти три́ціть* ***дек*** *фарби*"; 2) "ковдра": "*Укри́ламси* ***де́ков,*** *та й ми було тепло*"; 3) "велика вовняна хустка": "*Бири́ на пле́чі* ***де́ку,*** *бо ду́жи студино*"; 4) "шматок картону або фанери, що використовується як покришка": "*Накрий скриньку* ***де́ков***"; 5) "бляшана форма для випікання хліба": "*Купи́лам собі фа́йні* ***де́кі*** *на хліб*" [МСБГ, II, 21]. Ці конвергентні омонімічні форми не співвідносяться зі староукраїнською лексемою ***дека*** "стилет": "*Жону яго ... узяла* ***деку*** *и положила под голову и рекла ... сама забю себе тоею* ***декою***" [Зб. 1693, 132]. Проте лексема **дека** "верхня дошка", зафіксована в "Історичному словнику українського язика" [Тимченко 2002, 689], частково пояснює семантичні особливості деяких говірок. Наприклад, поліське слово ***дека*** "бляшаний лист, на якому печуть пиріжки", буковинське ***дека*** "шматок картону або фанери, що використовується як покришка", "бляшана форма для випікання хліба".

Омонімом до староукраїнської лексеми ***маршалок*** "керівник" виступає бойківський іменник ***маршалок*** "другий староста на весіллі" [Онишкевич 1984, 471]. Подібне значення фіксується в пам'ятках XVI ст., наприклад, у заповіті Василія Загоровського: *"Я, Василей Петрович Загоровский, кастелян брацлавский,* ***маршалок*** *господара короля, его милости, городничий володимерский…"* [Зап. ВЗ 1577, 67]; а також "Листі Іпатія Потія до князя Острозького": *"княжати острозскому, воево́де киевскому,* ***маршалкови*** *земъли́ волынское, старосте володи́мерскому…"* [ЛІП 1598, 983].

Спільною семою було значення старшинства, пріоритету. За даними "Словника староукраїнської мови XIV - XV ст.", ***маршалокъ*** – це "службова особа з більшими чи меншими повноваженнями, якій підлягали нижчі ранговиконавці"; ***маршалокъ дворний*** – "начальник всіх урядників двора феодала"; ***маршалокъ земський*** – "намісник, який від імені князя чинив суд на місці, у Волинській землі йому підлягали також усі збройні сили" [ССУМ XIV – XV, I, 578-579].

Отже, дивергентні омоніми утворилися внаслідок розпаду полісемії. На сучасному етапі спільна сема "старшина" не відтворюється.

Подекуди до складу омонімічних пар входять омоформи – слова, які належать до різних частин мови. Наприклад, гуцульський

прикметник ***жадний*** “жадібний”, “спраглий” [Гуц. 1997, 68] співвідноситься із буковинською лексемою ***жадний*** “пожадливий”, “ненаситний”, “зажерливий”: “*А ти такий* ***жадний****, шо забрав би всьо*” [МСБГ, II, 47]. Проте в давніх лемківських пам’ятках другої половини XVI – XVII ст. зустрічається займенник ***жадний*** “жоден”: “*не е(ст) повине(н) <.>* ***жадны(х)*** *пови(н)ности(и) ани чи(н)шу о(д)давати*” [АО XVI – XVII, 87].

Займенники із аналогічним значенням “жоден” зустрічаються і в художніх творах: “*Я естемъ цр҃ца мо(ж)на҃ и богин҃ велика҃, бꙋдꙋ царствовати на вѣки вѣковъ, без(ъ)* ***жадного*** *клопотꙋ и фрасꙋнкꙋ, якъ Богин҃ велика҃*” [АМ XVII, 316б]. Крім того, вони фіксуються в анонімних полемічних пам‘ятках: “*И коли хороба ихъ попала, оспа и своробъ, и* ***жаденъ*** *болъванъ не уздравилъ ихъ*” [СЛ XVII, 61]; “*А чомужъ Кгреція ваша* ***жадного*** *патрvархи не маетъ, который ты ся на столицу патрvаршую выжебраными и выфалшоваными пѣнязими не скупилъ*” [Вопр. 1603, 27].

Спорадично зустрічаються в творах З. Копистенського та А. Радивиловського: “*Такъ высокіи речи розумомъ* ***жаднымъ*** *довтѣпомъ и* ***жадною*** *остростью поняты не могутъ*” [Копистенський 1621, 371]; “*Так без* ***жаднои*** *вонтпливости очекивати повиннисмо часу духовнои весны*” [Радивиловский 1676, 19].

Фіксацію обох значень простежуємо в старопольських словниках: ***żadny*** – “жоден”/ ***żadny*** – “поганий”, “бридкий”, “гидкий” [Arct, 989], “гидкий”, “огидний”, “лихий”, “марний” [MSZP XIV – XVIII, 394]. У сучасній польській мові переважає займенник ***żaden, żadna, żadne*** “жоден, жодна, жодне”, наприклад, *nie było* ***żadnego*** *telefonu – не було жодного телефону; nie mieć* ***żadnej*** *przyjaciółki – не мати жодної подруги; nie mieć o czymś żadnego pojęcia – не мати про щось жодного поняття* [NSJP 2003, 1297].

Таким чином, внаслідок формального збігу сучасна діалектна лексема **жадний** “жадібний” і давня українська **жадный** “жоден” утворюють омонімічну пару.

Отже, повні та часткові семантичні відмінності пов‘язані з омонімічними та полісемічними словами, а тому їх розмежування є істотною проблемою. Складність в тому, що омоніми та багатозначні слова мають чимало спільних рис: тотожність форми, вимови, написання, приналежність до однієї частини мови (за винятком омоформ). Крім того, дивергентні омоніми та багатозначні слова

характеризуються спільністю походження. Проте омонімія і полісемія мають і суттєві розбіжності, а саме:

а) *у семантичному плані*. Найбільш перспективним критерієм відокремлення омонімічних явищ від полісемічних, на нашу думку, є принцип добору синонімів (ідентифікаторів). Якщо існує можливість дібрати подібне слово, тоді відповідні лексичні явища кваліфікуються нами як варіанти однієї лексеми і відносяться до часткових семантичних відмінностей. Наприклад, для слів **члонки** "частини тіла"/ **члонки** "регіон країни" / **члонки** "складові елементи документу" ідентифікатором є "частина цілого". При неможливості визначення спільної семи, відповідно, лексеми відносимо до омонімів і кваліфікуємо як омоніми. Наприклад, **корець** "міра ваги"/ **корець** "комаха" – на сучасному етапі ідентифікатор не відтворюється.

б) *в етимологічному плані*. Подібний критерій не видається нам перспективним, оскільки твердження, що "омонімія – це співзвуччя винятково випадкове, а полісемія – це співзвуччя, засноване на спільності походження", не враховує особливостей, так званих, "словотвірних омонімів", які виникли внаслідок розпаду полісемії.

в) *у формальному плані*. Відокремлення омонімічних та полісемічних явищ у формальному аспекті може використовуватися тільки як допоміжний фактор при застосуванні семантичного критерію, оскільки з формальної точки зору, згідно з якою визначається семантична відповідність словотвірних відношень між словами, більшість багатозначних лексем можна віднести до омонімів. Наприклад, за формальним критерієм, лексеми (*смачний*) ***квас*** "кислий напій" / ***квас*** "сорт вина"/ (*шкідливий*) ***квас*** "отруйний напій " відносяться до омонімів.

[1]Балли Ш. Общая лингвистика и проблемы французского языка. – М., 1955; [2]Смирницкий А.И. Значение слова. // Вопросы языкознания. – 1955. № 2; [3]Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях // Вопросы языкознания. – 1960. - № 5. – С. 3-17; [4]Ульман С. Семантические универсалии. // Новое в лингвистике. – М., 1970. – Вып. V. – С. 250 – 299; [5]Булаховский Л.А. Об омонимии в славянских языках. // Избранные труды. – Т. 3.: Славистика. Русский язык. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 320 – 329; [6]Ахманова О.С. Словарь омонимов русского языка. – М.: Русский язык, 1986. – С. 3 – 10; [7]Тышлер И.С. Омонимия в современном английском языке. – Саратов, 1988; [8]Малаховский Л.В. Теории лексической и грамматической омонимии. – Л.: Наука, 1990; [9]Смирницкий А.И. Некоторые замечания по английской омонимии // Иностранные языки в школе. – 1948. – № 5. – С. 10;

[10]Шанский Н. Лексикология современного русского языка. – М., 1964; [11]Данилов А.А. О некоторых проблемах омонимии // Слово в лексико-семантической системе языка Л. – 1972. – С. 32; [12]Ахманова О.С. Словарь омонимов русского языка. – М.: Русский язык, 1986. – С. 4; [13]Beretta A., Fiorentino R., Poeppel D. The effects of homonymy and polysemy on lexical access:an MEG study// Cognitive Brain Research – 2005. – No. 24 – pp. 57– 65; [14] Ravin Y., Leacock C. Polysemy: Theoretical and computational approaches. – New-York, 2000; [15] Stokoe C. Differentiating Homonymy and Polysemy in Information Retrieval// Proceedings of Human Language Technology Conference and Conference on Empirical Methods in Natural Language. – Vancouver, 2005. – pp. 403–410; [16] Иванова И.П. Об историческом рассмотрении омонимии. // Проблемы сравнительной филологии. – М.-Л., 1964. – С. 250.

Список умовних скорочень назв джерел

АМ XVII – АМ XVII – “О Алєксандрє Макєдонскомъ”, Сборникъ, XVII ст. – Рукоп. ЦНБ НАН України. Ш. 202 (Полск. 1)П.

АО XVI – XVII – Акти села Одрехови. – К., 1970.

Апокр. 1597– 1599 – Філалет Х. Апокрисисъ 1597 – 1599 рр. – Ст.-др. ЦНБ НАН України. Ш. Кир. 824.

АУГСС – Ганудель З. Атлас українських говорів Східної Словаччини. – Пряшів, 1991.

Вопр. 1603 – Вопросы и отвѣты православному съ папѣжникомъ 1603р.// Русская историческая библиотека. – Т. VII. – Спб, 1882.

Гуц. 1997 – Гуцульські говірки. Короткий словник. – Львів, 1997.

Зап. В.З. 1577 – Василь Загоровський. Духовное завѣщаніе. Наставленіе дѣтям и правила для их воспитанія, распоряженіе об устройствѣ церквей, госпиталей и школы. 1577, іюля 11// Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1859. – Ч. 1. – Т. 1.

Зб. 1693 – Сборникъ или собрание во кратцѣ зъ розмаитыхъ бг҃одухновенныхъ ст҃ыхъ отецъ… року ахчг мц҃а септеврiѧ еі. – Рукоп. ЦНБ НАН України. Ш. 478 (1734) П.

Копистенскій 1621 – Палинодія З. Копистенського 1621 р.// Русская историческая библиотека. – Т. IV. – Спб, 1878.

ЛБ 1627 – “Лексикон славенороський” Памва Беринди 1627 р. / за ред. В. Німчука. – К., 1961.

Лисенко 1984 – Лисенко П. Словник поліських говорів. – К., 1974.

ЛІП 1598 – Лист до князя Констянтина Костянтиновича Острозького від 3 червня 1598 року// Русская историческая библиотека. – Т. XIX. – Спб, 1903.

МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок. – Чернівці, 1971 – 1979. – Вип. 1 – 6.

МСЗвГ – Корзонюк М. Матеріали до словника західноволинських говорів.// Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С. 62 – 267.
Онишкевич 1984 – Онишкевич М. Словник бойківських говірок. К., 1984. – Т. 1 – 2.
ОКОстр. 1598 – Отписъ Клирика острозского Іпатію Потею 1598р.// Русская историческая библиотека. – Т. XIX. – Спб, 1903.
Радивиловский 1676 – Огородок Маріи Бц҃ы розмаитыми цвѣтами словєсъ на праздники Гдс҃кіѧ, Богородичны и проч. стыхъ … року 1676. - Ст.-др. ЦНБ НАН України. Ш. Кир. 692.
Синон. XVII – Синон. XVII – "Лексис" Лаврентія Зизанія 1596 р. – "Синоніма славенороссская"/ за ред. В. Німчука. – К., 1964.
СЛ XVII – Списаніе противъ люторовъ, поч. XVII ст.// Русская историческая библиотека. – Т. XIX. – Спб, 1903.
ССУМ XIV – XV – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. – К., 1977. – Т. 1 – 2.
Тимченко 2002 – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: У 2 кн. / за ред. В. Німчука – К.; Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1 – 2.
Arkt – Arct M. Slownik staropolsky. – Warszawa, s.a.
Brükner 1957 – Brükner 1957 – Brükner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1957.
MSZP XIV – XVIII – Mały słownik zaginionej polszczyzny. – Kraków, 2003.
NSJP 2003 – Nowy słownik języka polskiego /za red. Elżbiety Sobol. – Warszawa, 2003.
SDUP – Studia nad dialektologią ukraińską i polską. – Kraków, 1975.

А.М. Крокіс, асп.

СИНТАКСИЧНІ ПАРАМЕТРИ ГРЕКОМОВНИХ РЕЛІГІЙНИХ ТЕКСТІВ

У статті розглядаються типи семантико-синтаксичних відношень у текстах релігійного змісту. На матеріалі грекомовних проповідей І.Златовуста автор робить спробу з'ясувати функціонально-стилістичне значення окремих видів складних речень.

In the article the author makes an attempt to examine functional meaning of different kinds of complex sentences and the types of semantic stylistic relations in the religious texts by the material of J.Chrysostom's Greek homilies.

Функціональна стилістика запропонувала такий підхід у дослідженні мовлення, що передбачає врахування цілей і завдань комунікації, а також виявлення взаємозв'язку мови і мислення через закономірності відбору й організації мовних засобів у текстах певного призначення. На сучасному етапі добре вивченими є функціональні параметри художнього, наукового, публіцистичного, офіційно-ділового, розмовного стилів і значно менше – релігійного[1]. Вважаємо, що для повноти теорії функціональних різновидів літературної мови, розв'язання питань взаємозв'язку мови і мислення, мови і суспільства, ролі екстра- та інтралінгвістичних чинників у творенні тексту, дослідження функціональної специфіки релігійного мовлення є необхідним.

Польськими, російськими, українськими мовознавцями були розглянуті окремі жанри релігійного стилю, їх конститутивні ознаки, композиція, тематика[2]; окреслено лексичні, деякі морфологічні та синтаксичні особливості релігійних текстів на матеріалі відповідних мов[3], робилися спроби визначення структури стилю[4]. Проте навіть саме питання існування релігійного стилю як окремого функціонального різновиду досі залишається дискусійним[5]. І якщо, взявши за основу виділення функціональних стилів теорію базових екстралінгвістичних факторів, М.М.Кожина на теоретико-філософському рівні довела правомірність виділення релігійного стиля як такого функціонального різновиду мовлення, що обслуговує спілкування окремої сфери суспільної діяльності і є відображенням окремої форми суспільної свідомості[6], то на рівні мовного матеріалу, практичних досліджень текстів релігійного змісту в розрізі функціональної стилістики це питання ще не отримало вичерпної аргументації.

Матеріал давньогрецької мови є сприятливим ґрунтом для підтвердження чи спростування теорії функціональної стратифікації мови, оскільки давньогрецька мова, з одного боку, мала довгу історію розвитку, в ході якої склалися певні жанри, канони, лінгвістичні стандарти мовлення, забезпечувала комунікацію у різних сферах суспільної діяльності, з іншого боку, її носії ще не виробили усвідомленого підходу до вибору мовних засобів залежно від сфери спілкування, мислили стилістичні варіації більше як вимоги жанру[7].

У даній статті ми розглянемо синтаксичні особливості грекомовних текстів релігійного змісту як засобу втілення позамовних чинників комунікації. За теоретичну базу дослідження

взято положення синтаксичної стилістики про здатність синтаксичних одиниць виступати у якості функціонально-стилістичних засобів, „типових для тієї чи іншої сфери функціонування мови, що беруть участь у створенні певної стилістико-мовленнєвої організації”[8], а також гіпотезу семантико-синтаксичної домінанти функціонального стиля С.Я.Єрмоленка[9].

Дослідники релігійного стилю сучасних мов основними комунікативними функціями проповіді називають інформаційну, дидактичну та персвазійну (переконання, емоційний вплив)[10]. На нашу думку, необхідність інформативного навантаження проповіді залежить від її виду (тлумачна, катехитична, святкова) і розвинулася з часом – для порівняння, проповіді Христа і перших учнів не містили фактичної інформації, яка не стосувалася Писання і не була його підтвердженням (Мт.5:1-7:27; Дії 2:14-40, 17:22-31), тому функціональним призначенням проповіді ми вважаємо повчання і переконання з метою релігійного впливу.

Семантика предикатів яскраво відображає комунікативну ситуацію: переважають слова і вирази зі значенням говорити (λέγω, διαλέγω, παρακαλέω, προσκαλέω, φάσκω), слухати (ακούω, δέχομαι τους λόγους), навчати / навчатися (διδάσκω, παιδεύω, μανθάνω), думати / знати (οίδα, εννοέω, νομίζω, δοκέω), бачити (βλέπω, σκοπέω, οράω). Виходячи зі сполучуваності дієслів груп dicendi, sentiendi et putandi можна було б припустити, що у тексті провідну роль відіграють конструкції із з’ясувальною семантикою. Проте квантитативно-семантичний аналіз типів складних речень у проповідях І.Златовуста („Бесіди на книгу Буття”) виявляє такі частки вживаності семантико-синтаксичних відношень:

1. Протиставні (сполучники μή / ου + αλλά, μέν + δε, ει + πολλω μαλλον) - 17,6%. Речення із протиставними семантико-синтаксичними відношеннями, з одного боку, зумовлені полемічністю тексту[11] [7:31], націленістю на аргументацію якоїсь позиції (Οὐχ ἁπλῶς οὐδὲ εἰκῇ τοῦτο γεγένηται, ἀλλὰ καὶ τοῦτο σοφῶς καὶ κατὰ τὴν ἄφατον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν - *Не просто так і не необдумано це сталося, але і це у мудрості й через величезну Його любов до людини*), з іншого боку, створюють ширші можливості емоційного впливу завдяки прихованій антитезі правильне / неправильне (Μηδεὶς τοίνυν γινέσθω κατηφής, μηδεὶς στυγνὸς φαινέσθω, ἀλλὰ σκιρτάτω, καὶ χαιρέτω – *Ніхто, отже, нехай не буде смутним, ніхто нехай не показує себе опечаленим, але хай тішиться і радіє)*.

2. Способу дії, у тому числі порівняльні (сполучники καθάπερ, ώσπερ, ωσανει, καθως, ως; πώς, όπως, πόθεν; ως – ούτως, καθάπερ – ούτως, ώσπερ – ούτως, όσω – τοσούτω) - 17,6%. Підрядні речення із порівняльною семантикою мають на меті через добре знані речі пояснити незнане чи незрозуміле (Καὶ καθάπερ τὸ σῶμα τοῦτο καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν δεῖται τῆς σωματικῆς τροφῆς, ὥστε μὴ εἰς πολλὴν ἀσθένειαν ἐ.μπεσὸν ἀνενέργητον κεῖσθαι· οὕτω δὴ καὶ ἡ ψυχὴ χρήζει τῆς πνευματικῆς τροφῆς καὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας, ὥστε ... ἀχείρωτον λοιπὸν καταστῆναι ταῖς ἐπιβουλαῖς τοῦ πονηροῦ - *І як це [фізичне] тіло щодня має потребу в фізичній їжі, щоб до значного ослаблення не дійти і не стати непрацездатним, так само і душа потребує духовної їжі і найкращого догляду, щоб ... зрештою непереможною виявитися перед хитрощами лукавого*), таким чином реалізується дидактична ціль проповіді. Обставинна семантика способу дії також підпорядковується завданню тлумачення, поясненню, яким чином щось відбулося чи відбувається, інколи наближаючись до з'ясувальної (Εἶδες, ἀγαπητέ, πῶς ἐκ προοιμίων ἐξ ἀδηφαγίας ὁ θάνατος τὴν εἴσοδον ἔσχεν; - *Ти побачив, улюблений, як від початку через зажерливість смерть доступ [до людини] отримала?*).

3. З'ясувальні (сполучники – ότι, ως, τίς) – 11,8%. З'ясувальні речення із сполучниками ότι, ως найчастіше зустрічаються після verba dicendi для переказу тексту Святого Письма та введення цитат (εἶπε μετὰ τὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς δημιουργίαν, ὅτι Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶἀκατασκεύαστος – *Сказав після створення неба і землі, що „земля була пуста та порожня"*), що є необхідною композиційною складовою проповіді, а також після verba putandi як свідчення гносеологічної спрямованості комунікації (τοῦτο μόνον εἰδέναι καὶ κατέχειν παρ᾽ ἑαυτοὶς, ὅτι τῷ προστάγματι τοῦ Δεσπότου παρήχθη τὸ στερέωμα τὸν χωρισμὸν τῶν ὑδάτων ἐργαζόμενον – *Це тільки знати і міцно тримати в своїх [думках], що за наказом Господа утворилася твердь, яка розділяє води*).

4. Умовні (сполучники - ει, εάν / κάν) - 10,9%. Висока частотність умовних речень відображає установку християнської віри на вільний вибір людини через показ умови та її наслідку (Τοῦτο γὰρ ἡμῖν αἴτιον πολλῶν γίνεται κακῶν, καὶ εἰ τινα ἔχομεν πλοῦτον πνευματικὸν, τοῦτον κενοῖ, καὶ ἐρήμους ἡμᾶς καθίστησι τῆς ἐντεῦθεν ὠφελείας – *Адже це стає для нас причиною багатьох бід, і, якщо маємо якесь духовне багатство, знищує його і робить нас бідними незважаючи на земний набуток*). В інших випадках умова допомагає порівняти якісь речі, що служить аргументом розглядуваної точки

зору (Εἰ γὰρ τὰ δημιουργήματα τοιαῦτα ὄντα νικᾷ τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην, ... τί ἂν τις εἰπεῖν δυνηθείη περὶ αὐτοῦ τοῦ δημιουργοῦ; - *Адже якщо творіння є такими великими і перевищують людські можливості, ... що зможе хтось сказати про самого Творця?).*

5. Причини (сполучники - διό, διά τουτο, όθεν, επεί) - 10,8%. Семантика причинності цілком відповідає пояснювальним завданням дидактики, а також сприяє створенню відвертості, щирості комунікації через відкриття особистих мотивацій мовця (διὰ τοῦτο δάκνομαι, καὶ ὀδυνῶμαι, ὅτι οὔτε τῶν πραγμάτων ἡ πεῖρα, οὔτε ἡ τοσαύτη τοῦ Θεοῦ ὑπόσχεσις, ... τῶν τοιούτωνκαθικέσθαι ἠδυνήθησαν – *Через це я мучусь і страждаю, що ні доказ могутності, ні така велика обітниця Божа, . . . не змогли торкнутися цих [людей]*).

6. Мети (сполучники – ίνα, όπως, ως, ώστε, τίνος ένεκεν) – 10%. При розгляді актів творіння підрядні речення мети використовуються для доведення доцільності дій Бога, пояснення Його намірів, характеру (Εἶδες πῶς καθ᾽ ἕκαστον τῶν γινομένων δείκνυσιν ἐπαινοῦντα τὸν δημιουργὸν, ἵνα μετὰ ταῦτα ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις, ταῦτα διδασκομένη, ἐκ τῶν δημιουργημάτων ἀνατρέχῃ πρὸς τὸν δημιουργήσαντα; - *Ти побачив, як щодо кожної [справи], яка відбувається, [автор] показує, що Творець хвалить [її], щоб після цього людська природа, цим навчена, від творіння вознеслася до Того, Хто створив*); при встановленні контакту з аудиторією акцентують увагу слухачів через їхню мотивацію до певних вчинків (᾽Αγωνισώμεθα τοίνυν ὡς ἔτι ἐν τῷ σταδιῷ διάγομεν, ἵνα ἐν τῷ καιρῷ, καθ᾽ ὃν δεῖ τὸν στέφανον κομίσασθαι καὶ τῶν καμάτων τὰς ἀμοιβὰς, μὴ γενώμεθα τῶν καταισχυνομένων – *Отже, будемо змагатися, неначе біжимо на перегонах, щоб у час, коли потрібно отримати вінець і нагороду за працю, не бути нам серед посоромлених*), що є засобом впливу.

7. Часу (сполучники - όταν, ηνίκα, οτέ, επεί, επειδή, επειδάν, μέχρις άν, πρίν ή) - 9,9%. Серед речень часової семантики переважають такі, що мають відтінок умови (сполучник όταν *коли б* + conj.), тому їх можна було б віднести до 4 пункту (Ὅταν τοίνυν μάθῃς, ὅτι καὶ αὐτῷ τῷ παραγαγόντι καλὰ ὤφθη τὰ γεγενημένα, ... οὐδὲν δὲ πλέον εἰς ἔπαινον καὶ ἐγκωμίου λόγον εἰσενεγκεῖν δυνήσῃ – *Отже, коли ти дізнаєшся, що і Тому, Який змінив, добрим здалося те, що відбулось, ... нічого більшого до похвали і слова схвалення ти додати не зможеш*). Часова послідовність логічно структурує думку, допомагає стежити за нею, встановлювати зв’язок попереднього з наступним, що підтримує як дидактичну, так і персвазійну функції

(Εἶτα ἐπειδὴ ἑκάστῳ τὴν προσηγορίαν ἐπέθηκεν, ἀμφότερα εἰς τὸ αὐτὸ συναγαγὼν φησί· Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία – *Потім, після того, як кожному дав назву, зводить обидва в одне і говорить: „І був вечір, і був ранок, день перший”*).

8. Означальні (сполучники – ός, όσος, όσπερ, πόσος, πόιος, τίς) - 9,2%. Широка парадигма означальних займенників у давньогрецькій мові дозволяє дати характеристику предмета за якістю, кількістю, розмірами, конкретністю вказівки на нього тощо (Σκόπει πόση τῶν ῥημάτων ἡ συγκατάβασις διὰ τὴν ἀσθένειαν τὴν ἀνθρωπίνην – *Дивись, яке велике скупчення слів через людську неміч*). Семантика таких речень часто корелює із з’ясувальною.

9. Місця (сполучники - όπου, ένθα) - 1,6%.

10. Наслідкові (сполучники - ώστε, ως) - 0,7%. Семантика місця і наслідку не актуальна для даного виду комунікації.

Таким чином, спостереження над семантико-синтаксичними відношеннями у тексті проповідей І.Златоуста виявляє превалювання тих засобів, що служать дидактичній (пояснення, мотивація), персвазійній (аргументація через протиставлення, порівняння, з’ясування причинних зв’язків явищ, логічно-часову послідовність думки) цілям та цілі емоційного впливу.

[1]Makuchowska M. Jezyk religijny // Jezyk polski. – Opole, 2001. – S.369-399; [2] Wojtak M. Wyznaczniki gatunku wypowiedzi na przykladzie tekstow modlitewnych // Stylistyka VIII. – Opole, 1999. - S.105- 117; Розанова Н.Н. Коммуникативно-жанровые особенности храмовой проповеди // И.А.Бодуэн де Куртенэ: Ученый. Учитель. Личность. – Красноярск, 2000. – С.227-238; Со Ын Ён. Речевой жанр современного церковно-религиозного послания.: Автореф. дис. …канд.филол.наук. – М. , 2000. – 15с.; [3]Там само; Дзюбишина-Мельник Н. Ще один стиль української літературної мови // Культура слова. – К. , 1994. – Вип.45. – С.14 – 20; Крылова О.А. Можно ли считать церковно-религиозный стиль современного русского языка разновидностью газетно-публицистического? // Стереотипность и творчество в тексте. – Пермь, 2001. – С.259-269; [4]Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови. – К. , 2003. – С. 249; [5]Шевченко Л.І. Лінгвістична аргументація конфесійного стилю в сучасній українській літературній мові // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – Вип.Х. – Київ, 2004. – С. 3 – 10; [6]Кожина М.Н. К основаниям функциональной стилистики. – Пермь, 1968. – С. 174; [7]Аристотель. Риторика. Поэтика. – М. , 2000. – С. 113 і далі; [8]Данилевская Н.В., Трошева Т.Б. Стилистические ресурсы синтаксиса

(Синтаксическая стилистика) // Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – М. , 2003. – С. 474; [9]Ермоленко С.Я. Семантико-синтаксическая доминанта функционального стиля // Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая реализация. – Пермь, 1986. – С.29 – 34; [10]Sambor J. O jezyku wspolczesnych kazan polskich. Proba opisu // O jezyku religijnym. – Lublin, 1998. – S. 49; Крылова О.А. Можно ли считать церковно-религиозный стиль современного русского языка разновидностью газетно-публицистического? // Стереотипность и творчество в тексте. – Пермь, 2001. – С. 268; Со Ын Ён. Речевой жанр современного церковно-религиозного послания.: Автореф. дис. …канд.филол.наук. – М. , 2000. – С. 10; [11]Ермоленко С.Я. Семантико-синтаксическая доминанта функционального стиля // Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая реализация. – Пермь, 1986. – С. 31.

С.М.Лутава, магістр

СЕМАНТИКА ПРОСТОРОВОСТІ У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі Словника староукраїнської мови XIV-XV ст.)

У статті аналізується мікрополе власності як частина лексико-семантичного поля локусів староукраїнської мови XIV-XV століть.

The microfield "property" as a part of the lexica- semantic field "locusis" in the Old Ukrainian language of XIV-XVth century is analysed in the article

Семантика місця, простору різноманітно виражається в мові, зокрема у лексиці, оскільки поняття простору, покладене в її основу, крім того, є ще й одним із визначальних і універсальних понять людської свідомості. Просторові поняття формуються у результаті сприйняття та осмислення особою реальної дійсності. Засвоєні людиною багатоманітні особливості довкілля, відповідно до специфіки індивідуального сенсорного сприйняття світу, прагматичної з ним взаємодії та перейняття людиною мовно-культурного колективного досвіду оточуючого суспільства, відображаються у мові, характеризують просторову лексичну семантику. Дослідження поняття простору у лінгвістиці поки що не знайшло достатнього вираження і розробки, залишається досить молодим. На основі досягнень лінгвістики, а також враховуючи дані наук, що прояснюють ознаки, специфіку назв місця і простору

(базуючись на особливостях сприйняття простору людиною), формулюються наступні дефініція і характеристики згаданих номінацій (локусів).

Назви місця, простору, локуси (від. лат. **lŏkus, i,** m. (plur. **loci** та **loca**) місце; країна; розташування, стан[1]) – лексико-семантично однорідні назви, що означають місце, де відбуваються різні види людської праці, діють заклади чи установи, а також приміщення для утримання тварин, сховища для зберігання засобів виробництва та готової продукції, місцезнаходження предметів тощо[2]. Просторова семантика включає у себе усі різновиди просторового значення[3], виражає відображені у свідомості людей різноманітні просторові відношення у субстанції довкілля (її фрагмента) об'єктів, предметів і явищ, сформовані під впливом особливостей їх сприйняття людиною. Просторове значення відображає структурований та орієнтований, реалізовуваний у горизонтальних та вертикальній площинах світ. Локуси виражаються, головним чином, іменниками. Виникнення їх і розвиток зумовлені фундаментальністю для людини, вродженого і вдосконалюваного у процесі її зростання і навчання, життєвонеобхідного просторового сприйняття нею дійсності, певними психофізіологічними явищами[4]; розвитком і ускладненням діяльності людини[5].

У процесі утворення назв місця і простору у першу чергу береться до уваги поняття дійсності, що будь-як відносяться до даного місця. Для утворення назв місця відправними можуть бути різні групи назв.

Особливостями локусів також є антропоцентричність, антропозумовленість і "антроповимірність"[6] (Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, О. Бабичева, Д.І. Воронін, І.І. Ковалик, О.О. Селіванова, С.І. Терехова, О.С. Яковлева та ін.), що породжує суб'єктивізм мовця у номінаціях[7] (Д.І.Воронін, О.О. Селіванова, Е.С.Яковлева); зумовленість просторової семантики: прагматичною важливістю об’єкта дійсності для людини (узагальнення досвіду про реальність спричинене прагматичною зацікавленістю у певних частинах і якостях цієї реальної дійсності); особливостями сенсорного сприйняття реальної дійсності та її інтерпретації, що спричинюють виділення людиною наступних характеристик: контур (межа, край, міра), структурованість, текстурованість, оточення (контекст, фон, поле), локалізація (розташування), орієнтованість, форма, об'ємність, глибина, цілісність, розмір, відстань, колір,

яскравість та ін.; впливом культурного суспільного досвіду (через мову); індивідуальним прочитанням довкілля; реалізація у семантиці специфічної властивості простору сприйматися як опозиція себе і своїх частин, сприйматися у сукупності своїх складових у структурі поля, і таким чином, означуватися через себе, а також через співвідносність з/ опозитивність до інших об'єктів, явищ дійсності[8] (Б.Г. Ананьєв, Є.Ш. Айрапетьянц, Н.Д. Арутюнова, Д.І. Воронін, Е.Ф. Рибалко та ін.); реалізація у просторовій семантиці діалектики тенденцій: відкритості людини до навколишнього світу і дистанціювання від нього, закриття у собі (семи меж, означеності одного місця, простору відносно іншого, внутрішнього наповнення і зовнішнього оточення місця, співвіднесеності просторів між собою та ін.) – вростання людини у навколишнє середовище, у процеси обміну з ним, психологічної опозиції "свій/ чужий"[9] (Д.І. Воронін, О.О. Селіванова, С.І. Терехова, О.С. Яковлева та ін.); консервативність просторових уявлень і лексики (залежність від традиції, уявлень даного етносу сприйняття простору носіями однієї мови (мова визначає сприйняття)); конкретність, автономність і стабільність[10] (Н.Д. Арутюнова) словникового реєстру.

Вибір словникового складу староукраїнської мови XIV – XV ст. продиктований зацікавленістю дослідити з погляду лексичної семантики один із історичних етапів розвитку української мови. Характеризуючи цей словниковий склад староукраїнської мови XIV – XV ст., варто врахувати, що на кінець XIV ст. українські землі входили до складу кількох держав (Великого князівства Литовського, Польщі, Молдавського князівства, Угорщини). Дана ситуація викликала розвиток місцевих рис у писемній мові. Ці риси характеризують писемні тексти з Волині, Середньої Наддніпрянщини, Галичини, Молдови[11]. Головним репрезентантом староукраїнської мови XIV – першої половини. XVI ст. стають юридичні документи (грамоти): дарчі, купчі, заповіти та ін. Їхня мова – це колишній "низький" стиль мови Київської Русі. Традиції ділового стилю давньокиївської мови, трансформованого на українському (також білоруському) ґрунті, продовжувались у мові ділових документів Великого князівства Литовського. Мова грамот вбирала у себе місцеві українські і засвоєні іншомовні елементи, все далі відходячи від церковнослов'янської традиції. Українські мовні риси виступають значно виразніше, ніж у попередній період; мова збагачується виробничою, побутовою та суспільно-економічною

лексикою[12]. Локуси у писемних пам’ятках вживаються широко. Час їх виникнення залишається невідомим, проте, факти появи, творення нових назв місця (на додачу ще і активне життя суспільства, спрага до нових знань, міжетнічні контакти) і розширення сфери їх вжитку дає підстави припустити розвиток цієї лексики на даному етапі української мови.

Найповніше лексика пам’яток періоду XIV – XVст. представлена у лексикографічній праці наших днів – Словнику староукраїнської мови XIV – XVст. (ССМ). Словник, обраний за базисний, є ґрунтовною працею, результатом якнайдокладніше вивченого матеріалу, із максимально повним викладом лексики (з усіма наявними значеннями і семантичними відтінками), результатом опрацювання якнайширшого обсягу пам’яток (переважно грамоти). За цих умов він є найповнішим джерелом лексики XIV – XVст., і умовно приймається за повний словниковий реєстр староукраїнської мови того часу. Тлумачні дефініції і контекстуальні значення, реконструйовані на основі описаних джерел, подані у ньому, забезпечують досліднику реальну можливість для аналізу лексичної семантики, виходячи зі співвідношення форми і змісту вміщених слів. Важливість контекстуальності полягає у тому, що орієнтованість на конкретні тексти робить дослідника ближчим до практики вживання слова в історично віддаленій мовній дійсності. А відтак, дозволяє говорити про епоху, її практичні буденні уявлення, про людську особистість XIV – XV ст., що, можливо, проглядає із цих текстів.

ЛСП локусів має найрізноманітніші вияви семантики. Це свідчить про широкий зв’язок із різними явищами дійсності.

Специфіка семантики локусів XIV – XV ст.(на матеріалі ССМ) виражається і характеризується у лексико-семантичній структурній організації (ЛСП). У ЛСП на різних рівнях виділяються центр і периферія. Оскільки лексико-категоріальні семи утворюють вузли і виносяться у заголовки груп класифікацій, то основним лексичним фондом ЛСП локусів XIV – XVст. (на матеріалі ССМ) є слова, у яких семи "місця", "простору" виступають як лексико-категоріальні.

Семантику місця (на основі ССМ) носять понад чотириста сорок шість значень слів. За представленням дійсності і понятійним змістом, лексемам притаманний поділ, де головним і обов"язковим є врахування семантичної специфіки лексичних одиниць. Увесь світ

навколо людина поділяє на (світ, широкость, мир) землю та небо (у вертикальній площині). Дуже рідко "земля" виражає семантику планети. Найпоширенішими і найчастотнішими серед локусів (староукраїнської мови XIV – XV ст.) є різноманітні назви землі і власності. До ЛСП локусів XIV – XV ст. (на матеріалі ССМ) входять мікрополя: власності, "природа, місцевість", "поселення", "житло та будівлі", "території за офіційним поділом", "місце для торгівлі", "місцевість, виділена на поховання", "відділеність території від іншої місцевості і її частини (межа, огорожа, перешкода, межовий знак)" та ін. У цій статті розглядатиметься мікрополе власності.

Пов'язаності семантики локусів безпосередньо із землею, а головне, із власністю завдячуємо саме характеру пам'яток– специфіка мови ділових документів (економічна цінність, означеність справи, складових угоди, суб'єкти договору). Цим зумовлена також багата фіксація зазначених назв місця, простору. Локуси фігурують у описах території, меж, майна, інших контекстах. Отже, невипадково назви власності і землі мають найбільше число представлень (близько трьох сотень одиниць), найвищий рівень частотності вживання (*зємля (2209), хотар (998), имєнє (422), монастир (508), с|ло (1853*)), а відтак, і особливу популярність у суспільстві, поширеність, важливість у мові. Серед лексико-семантичних одиниць досліджуваного ЛСП найрозвиненішу структуру, а відтак, і найбільший потенціал до змін продемонстрували такі номінації: *зємл-* - більше 8 значень, *дворище, берег, мєсто (м|сто)*, *сєлища*–5; *хотар* – 3; *сторона* – 2 та ін.

Найбільш поширеною у пам'ятках (на основі яких було складено ССМ) є взята до розгляду лексика на позначення власності (специфіка виду пам'яток). Локусній лексиці також тому притаманна відповідна особливість. Засоби номінації – точніші, індивідуальніші, "одиничніші". Вони демонструють, що привілеї у суспільства пов'язуються із землею, угіддями, працею на них – і таким чином, із отриманням "прибутку". Поняття маєтностей, головним чином, феодальних, включає у себе: землі, будівлі, промисли, угіддя, феодальні залежні селища із їх господарствами (се́ла; міста́), територію, землі, виділювані під забудову, довгострокову (корчма), часову (торг) торгівлю. Залежно від статусу феодала, місцевість, маєток може надаватися на великі території (король князю), на окремі панства (король, князь дрібнішим поміщикам), на дрібні землеволодіння ("невисоким" людям за заслуги). Від усіх суб'єктів

власності землі отримувала через дарування і церква (але не великі території, що потребують керівного намісника короля, великого князя, володаря).

Мікрополе власності.

До ядра мікрополя власності входять частини I, I I, III, до периферії – частина IV.

До частини I. "Лексеми зі значенням "маєток (повноцінна власність)"" належать наступні підчастини: 1) <u>група локусів із семантикою маєтку узагальнено</u>: **а)** <u>королівського</u> (*зємл-, земля, ж (2209) 8 (територія, яка перебуває під влідою короля, князя) володіння, земля (11)*); **б)** <u>феодала</u> (*триманїє с (1) (володіння на правах власності) тримання, держання; имєнє с (422) (цсл.) 2 майно (8)*); 2) <u>група локусів із семантикою маєтку з будівлями</u> (*дом', дом ч (135)3 садиба (6); замок[1] ч (5) замок*); 3) <u>група локусів із семантикою частин маєтку</u> (*уд|л'ч(2)(частина маєтку) уділ, наділ*).

До частини II. "Лексеми зі значенням "придбаний маєток (повноцінна власність)"" належать: 1) <u>група локусів із семантикою купленого, вимороченого маєтку</u> (*выкуплєнїє с (7) куплений маєток, придбання; пустун-[1], поустин- ж (68) виморочений маєток (3)*); 2) <u>група локусів із семантикою наданого маєтку</u> (*вислоужєнїє с (22), вислуга ж(8)земельне володіння одержане за службу; даанїє,данїє с (299) (цсл.) дарування, надання, пожалування*); 3) <u>група локусів із семантикою успадкування маєтку</u>: **а)** <u>успадкованого маєтку</u> (*отнина ж (280) 1 (маєток, успадкований по батькові на правах повної власності) батьківщина, вотчина(52); материзна ж (3) спадщина по матері; д|днина ж (16) 1 спадщина від діда*); **б)** частин успадкованого маєтку (*д|льница ж (40) (частина спадщини, маєтку, розділеної між спадкоємцями)*); 4) <u>група локусів із семантикою спадку землеволодіння</u> (*оурик[1], оурик ч (662) (молд., мад.) 1 феодальне спадкове володіння, спадкова земельна власність (648)*).

До частини III. "Лексеми зі значенням "землеволодіння" належать: 1)<u>група локусів із семантикою феодального землеволодіння</u> (*дидицьство, д|дичство с (45) 2 (земельна власність) маєток (19); маетность ж (2) (земельне володіння) маєток, маєтність; зємл-, зємля ж (2209) 7 маєток, земля (20)*); 2) <u>група локусів із семантикою феодального землеволодіння, уточненого ознакою "спадщина"</u> (*часть, чєст' ж (282) 2 (успадкована земельна власність) спадщина, наділ, частина (44)*); 3)

група локусів із семантикою церковного феодального землеволодіння (*церковь, црьков' ж (231) 2 (церковно-феодальна землевласницька одиниця) церква (22); монастир, монастир' ч (508) (цсл., гр.) земельний наділ та господарські угіддя, що належали общині монахів або монахинь (54)*).

До частини IV. "Лексеми зі значенням "власність залежного селянина (неповноцінна)"" належить мало номінацій, які складають наступні підчастини: 1) група локусів із семантикою неповноцінної власності вцілому (*дворище с (76) земельна ділянка селянина у Волині та на Поліссі, що була одиницею оподаткування*; 2) група локусів із семантикою частин неповноцінної власності (*двор ч (92) 1 господарство селянської сім"ї, що було одиницею оподаткування, двір (13)*).

У мікрополі власності домінують семи: "власність повноцінна/ неповноцінна", "земля", "місцевість", "частина", "помістя" , "садиба", "набуття", "спадщина", "феодал/ церква", "розмір", "узагальненість/ уточненість". Переважна більшість лексем чітко розподіляється відповідно до диференційних ознак (семи "купівля/ виморочення", "дарування", "спадщина" ("жінці від чоловіка", "від предків", "від матері", "від батька", "від діда", "від прадіда", "від дядька", "близькість спорідненості до заповідача (у часі і за кревними зв"язками)")). Домінантність семи "земля" у лексичних значеннях багатьох слів дає можливість виділити на її основі окрему групу слів (частина III) у мікрополі власності. Сюди входять також і ті лексеми, що за семою "спадщина" уже включені до попередньої частини даного розділу досліджуваної лексико-семантичної структури. Це яскравий приклад накладання складових частин мікрополів у ЛСП (внаслідок входження слова за кількома різними домінуючими семами). Слова, що входять одночасно до різних складових частин мікрополя/ до кількох мікрополів: *панство с (30) (стч., стп.)(11); вислоужєніє с (22), вислуга ж (8); оурик ', оурик ч (662) (молд., мад.) 1 (648); часть, чєст' ж (282) 2 (44); в|но, вєно с (38) 2 (20); обруб' ч (4) (3); оужиток', вжиток' ч (39) (стч., стп.) 1(32); дворище с (76) (40)*. За винятком випадку із частиною III мікрополя власності, складові частин мікрополя фактично не накладаються одна на одну, на інші частини ЛСП локусів XIV – XV ст. (на матеріалі ССМ). Мікрополе має чітку структуру. Значення слів, які входять до нього носять переважно семантику конкретизації, і лише деякі – семантику узагальнення, що є типовим для локусів

XIV – XV ст. Найбільш поширеними є семантичні парадигматичні зв'язки синонімії (багато абсолютних синонімів, що не є результатом варіантів форм вираження слова) і гіпонімії, особливо між групами слів частин мікрополя. Антонімічні зв'язки представлені краще між цілими групами слів, ніж у середині цих груп, і менш поширені порівнянно із синонімією (у тому числі через її розвиненість). Меронімія поширена мало.

Мікрополе власності належить до ядра ЛСП локусів XIV – XVст. (на матеріалі ССМ), оскільки: має розгалужену структуру; містить у собі велику кількість лексем із різноманітними значеннями, які мають високу частотність вживання; до його складу входять і полісемічні слова (своїми окремими значеннями), що пов'язує дане мікрополе з іншими мікрополями у структурі ЛСП, з іншими словами за межами даного ЛСП; має розвинені семантичні парадигматичні зв'язки у своїй структурі; містить більшість домінуючих сем ЛСП.

Як правило, лексеми несуть у собі інформацію про натуральне господарство, сільськогосподарський устрій життя, деякою мірою, про побут і економічні взаємовідносини людей, про реалії феодальної дійсності, розуміння місцевості, місця як прибуткового об'єкту (включаючи і підлеглі поселення) з елементами комерції, промисловості, системи державного керування. Майнові взаємовідносини представляють дарування, затвердження, скарги, продаж/купівлю, надання, наслідування тощо.

[1]Латино-русский словарь/ Сост. Фомицкий Д.И. – Ростов н/Д,1998.– С.307; [2]"Українська мова". Енциклопедія. – К.,2000. – С.365; [3]Там само. – С.296 – 297; [4]Воронін Д.І. Ми та Вони: від моделі простору до моделювання соціокультурної взаємодії// Мовознавство. – 2003. – №5. – С.50 – 55; Восприятие. Механизмы и модели: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. Н.Ю.Алексеенко. – М., 1974; Линдсей П., Норман Д. Переработка информации у человека. (Введение в психологию): Пер. с англ. / Ред. А.Р. Лурия.–М.,1974; [5]Ковалик І.І. Назви місця в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами (словотвір) // Слов'янське мовознавство.– К., 1958. – №2. –С. 5-37; [6]Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания// Вопросы языкознания. – 1995. – №1. – С.49; Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека.– 2-е изд., испр.– М., 1999. – С.34; Бабичева О. Анатомічна лексика в найменуванні земельних угідь північно-східного Полісся // Українська мова. – 2005.– №3. – С. 82; Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира/ Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др.– М., 1988. – С. 65; Селіванова О.О. Концептуалізація просторової орієнтації в

українських фраземах // Мовознавство. – 2004.– №1.– С. 18; Селіванова О.О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості // Мовознавство.– 2005.– №1.– С. 26; Терехова С.І. Функціонально-семантична репрезентація топомнестичних концептів// Мовознавство. – 2005.– №6. – С. 49; Яковлева Е.С. О некоторых моделях пространства в русской языковой картине мира // Вопросы языкознания.– 1993. – №4. – С. 49; [7]Зазнач. праця.– С. 50 – 55; Зазнач. праця.– С. 18; Зазнач. праця.– С. 49; [8]Ананьев Б.Г., Айрапетьянц Э.Ш. Мозговые механизмы и эволюция восприятия пространства// Восприятие пространства и времени: Сб. материалов симпозиума XVIII Международного психологического конгресса (Москва, 1966г.)/ Отв. ред. проф.Б.Г.Ананьев и проф.Э.Ш.Айрапетьянц.– Л., 1969. – С. 5 – 11; Зазнач. праця.– С. 50-55; Рыбалко Е.Ф. К вопросу о перцептивном зрительном поле// Восприятие пространства и времени: Сб. материалов симпозиума XVIII Международного психологического конгресса (Москва, 1966г.) / Отв. ред. проф. Б.Г.Ананьев и проф.Э.Ш.Айрапетьянц.– Л., 1969.– С. 53– 55; [9]Зазнач. праця.– С. 53; Зазнач. праця.– С. 17-23; Зазнач. праця.– С. 26-29; Зазнач. праця.– С. 47; Зазнач. праця.– С. 49-56; [10]Зазнач. праця.– С.16 – 34; [11]Українські грамоти XIVст./ За ред. Русанівського В.М.– К., 1974. – С. 8-9; [12]Там само. – С. 9.

М. Капась, магістрант

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДВІЙНИХ ВІДМІНКІВ У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI – XVII СТ.

У статті схарактеризовано зі семантичного і формально-синтаксичного поглядів типологію подвійних відмінків та функціональні зміщення конструкцій із ними у староукраїнській мові XVI – XVII ст.

The typology of double cases and functional displacements of double case constructions in the ancient Ukrainian language of XVI – XVII centuries in the semantic and formally syntactical aspects is analyzed in the article

В українському та слов’янському мовознавстві вивчення конструкцій із подвійними відмінками має тривалу історію. Погляди на їх виникнення і розвиток висловлювали О.О. Потебня, В.І. Борковський, О.С. Мельничук, В.Л.Георгієва та інші дослідники. Так, О.Потебня[1] детально проаналізував за пам’ятками XI – XVI ст. конструкції з подвійним знахідним, другим давальним і другим родовим в українській та інших мовах, зазначав, що слов’янський

родовий відповідає за синтаксичним відношенням давньоіндійському аблативу та генітиву.

На думку В.І.Борковського[2], пам'ятки різних жанрів і стилів XI – XVII ст. насичені давальним самостійним та іншими книжними зворотами, що взаємодіяли з розмовними відповідниками, у яких виразніше виражено граматичні та семантичні відношення; зокрема, поруч із подвійним знахідним уживався й орудний предикативний. Дослідник приходить до висновку, що в давньоруський період поступово набули поширення конструкції простого речення зі знахідним прямого об'єкта (наприклад, <Ім. Н. + перех. дієсл. + Ім.$_1$ Зн. + Ім.$_2$ Зн.>) та конструкції з іншими подвійними відмінками, у предикативній групі зростала кількість перехідних дієслів, водночас – предикативних імен (субстантивних та ад'єктивних). Цей процес супроводжувало активне витіснення подвійних відмінків конструкціями з орудним предикативним і прийменниково-відмінковою формою.

О.С.Мельничук, розглядаючи дієприкметникові звороти з дієприкметниками у знахідному і родовому відмінках, зазначає, що окреме місце належало «зворотам, синтаксично пов'язаним із прямими додатками – так званим зворотам із другим знахідним (інакше, знахідним напівпредикативним) і другим родовим»[3]. Автор наголошує на тому, що перебудову давального самостійного треба «розглядати не тільки як результат занепаду активних дієприкметників, а й як частковий прояв загальної тенденції до витіснення дієприкметникових зворотів підрядними реченнями, яка й стала основною причиною зникнення активних дієприкметників»[4].

В.Л.Георгієва вводить для подвійних відмінків нове термінологічне поняття «другого предикативного центру»[5], яке пов'язує з можливими перетвореннями простих речень у складні. На її думку, у конструкціях із другим знахідним міг утворюватися і єдиний предикативний центр, у якому розвиток перехідних дієслів зводився в основному до внутрішньо-структурних перетворень[6].

Розвідка про подвійні відмінки у староукраїнській мові належить І.І.Слинькові[7], який, зокрема, висвітлює процес витіснення подвійних відмінків орудним предикативним і прийменниковими сполуками.

Предметом цього дослідження є типологія подвійних відмінків у діахронії та на рівні синхронних зрізів XVI – XVII ст.

Актуальність дослідження випливає з того, що подвійні відмінки репрезентують зміни в їх типологічній структурі та функціях, показові з погляду співвідношення книжних і живомовних елементів української мови в зазначений історичний період.

Метою статті є висвітлення типології подвійних відмінків та особливостей, що виникли у процесі їх перебудови у синтаксичній системі української мови XVI – XVII ст.

Завдання роботи – схарактеризувати функціональні зміщення в конструкціях із подвійними відмінками та з'ясувати з семантичного і формально-синтаксичного поглядів особливості типології подвійних відмінків, що знайшли відбиття у староукраїнській мові XVI – XVII ст.

Типологія конструкцій із подвійними відмінками виявляє зміни, представлені у формально-синтаксичному та семантичному аспектах. Звернення до семантики в історичному синтаксисі дає змогу вийти за межі розвитку лише структурного ускладнення.

За особливостями синтаксичної семантики розрізняють:

1) подвійні відмінки без інфінітива быти;

2) подвійні відмінки з інфінітивом быти;

3) давальний самостійний.

Для кожної з груп характерним є окремий тип семантико-синтаксичних відношень. Найближчі між собою перша й друга групи, що розрізняються лише за відсутністю або наявністю інфінітива быти, а функціональні еквіваленти однакові, тобто маємо семантичну близькість і різницю у формі; для цих груп характерна можливість їх заміни орудним предикативним відмінком. У третій групі давальний самостійний звичайно виступає еквівалентом підрядного речення, давальний другий у цій конструкції замінюється не орудним відмінком, а формою дієслова.

До складу подвійних відмінків належать родовий, давальний, називний і знахідний, що можуть уживатися як без інфінітива быти, так і з ним. У давньоукраїнській мові поширені були конструкції з двочленним присудком – <повнозначним дієсловом + ім'я (іменник, прикметник, дієприкметник) у формі Наз. відмінка>, які в лінгвістиці отримали назву конструкцій із другим називним. У староукраїнських пам'ятках XVI – XVII ст. вони зафіксовані рідше.

Форму називного відмінка при повнозначних дієсловах різного семантичного змісту не можна пояснити, виходячи з її граматичного зв'язку з дієсловом. Можливо, ця форма, скоординована з підметом,

мала спершу лише смисловий зв'язок із дієсловом. У цьому відношенні конструкція з другим називним виявляла аналогію до дводієслівних конструкцій. Смисловий же зв'язок предикативного імені з дієсловом знаходив яскраве вираження в тому, що ознака, відбита в імені, реалізувалася через дію, названу дієсловом.

У давньоукраїнський період вживання конструкцій із подвійним називним поступово звужується, звужується й коло дієслів, які формують ці конструкції. До XVII ст. збереглися лише форми прикметників при дієсловах руху і стану, а також при дієсловах зі значенням переходу з одного стану в інший. Факт семантичного обмеження дієслів, здатних виступати з формою називного відмінка предикативного імені, свідчить про наявність граматичної залежності цієї форми від дієслова. Вчені припускають[8], що в процесі розвитку відбулася зміна граматичних зв'язків компонентів і збереглися конструкції лише з дієсловами, семантично здатними утворити словосполучення; ці дієслова належали до групи присудка.

Дослідники констатують, що в давньоукраїнській мові іменна частина складеного присудка, як правило, не відрізнялася формою відмінка від підмета (так званий другий називний). Додатки у знахідному і давальному відмінках часто супроводжувалися додатками, вираженими іменниками, прикметниками чи дієприкметниками відповідно у формах знахідного і давального відмінків (так звані другий знахідний і другий давальний). Паралелізм у засобах вираження членів речення усувався різними шляхами. На думку О.Потебні, в історичному розвитку мови можливими є «розклад складеного присудка на присудок з підрядним реченням; заміна других присудкових відмінків почасти невідмінюваними словами порівняно пізнього утворення (прислівником – прикметника, дієприслівником – дієприкметника), почасти відмінками з прийменниками, почасти орудним»[9].

ОО. .Потебня вперше довів, що форма орудного предикативного не занепадає у слов'янських мовах, а розвивається[10]. Щодо її джерела відомий погляд вченого, який вважає це значення результатом переосмислення орудного способу дії. В дослідженні О.Потебні наведено твердження, що якщо «N іде війною» – речення з самостійним простим дієслівним присудком і орудним способу дії, то «N йде воєводою» – речення з помітним уже переходом імені в орудний відмінок до предикативної функції.

Д.М. Овсянико-Куликовський[11], услід за О.Потебнею, вважав, що присудком є лише називний відмінок, а орудний виконує функцію додатка. О.М.Пєшковський увів поняття про орудний напівпредикативний (зі значенням порівняння чи перетворення) та орудний часовий напівпредикативний (для характеристики віку людини)[12]. І.І. Слинько використовує два терміни – орудний предикативний для конструкції на місці другого називного й орудний напівпредикативний для конструкцій на місці другого знахідного чи давального, а орудний часовий напівпредикативний розглядає серед часових конструкцій. Ф.І. Буслаєв пояснював уживання другого називного й орудного предикативного потребою передавати істотну чи неістотну предикативну ознаку[13]. Є.К. Тимченко взяв до уваги положення О.О. Потебні і констатував, що «форми інструменталю потроху випирають форми з номінативом, і в цім процесі українська мова йде в однім напрямку, що й інші слов'янські язики»[14].

У давньоукраїнських пам'ятках орудний імені вживався при дієсловах переміщення в просторі, далі поступово поширився на дієслова перетворення. У староукраїнських пам'ятках спостерігаються випадки наближення функціонального значення імені в орудному предикативному при названих дієсловах до орудного способу дії: абы□ не явилъсѧ чл□ко(м) постѧчисѧ (Каз., 6 зв.). Подальша аналогія, як влучно зазначає О.О. Потебня, привела до поширення орудного предикативного при дієслівній зв'язці быти у формах минулого і майбутнього часу.

Конструкції з другим знахідним, другим давальним, іноді другим родовим мали таку структуру: <додаток (перший непрямий відм.) + форма у тому ж відмінку (другий непрямий відм.)>; остання є специфічною за значенням, тому її вважають не лише формою, а й певною функцією[15].

Другий знахідний вживався в реченнях із перехідними дієсловами різних семантичних груп (називання, спостереження, мовлення, призначення, сприйняття, почуття) та формами з іменниками, прикметниками, дієприкметниками. До складу конструкцій із названими дієсловами входили компоненти, синтаксичні функції яких були різними, а формально-граматичне вираження – однаковим. Загалом, у своєму історичному розвитку подвійні відмінки зазнали розподібнення з метою усунути паралельні засоби вираження, одним із яких і став орудний предикативний.

Вихід із паралелізму засобів був можливий у заміні другого знахідного відмінка орудним, а також завдяки розвитку прислівникових форм. Є.К.Тимченко вважав, що прислівникові форми з **-о** утворилися на місці нечленних форм чоловічого роду з **-а**, тобто его **цѣло** заховуємо із его **цѣла** заховуємо, а не на місці пізніших форм его **цѣлого** заховуємо[16]. При цьому втрачалося узгодження з першим знахідним, тобто новоутворений прислівник (**цѣло** із **цѣла**) усував дублювання знахідного відмінка.

О.І.Ніка ґрунтовно характеризує типи подвійних відмінків[17], зокрема конструкції з подвійним знахідним, знахідним з інфінітивом, називним з інфінітивом та давальним самостійним. На її думку, у давньоукраїнській мові «другий знахідний відмінок міг утворюватися від прикметників, рідше – від дієприкметників, у тому числі й активних нечленних», у староукраїнський період форми «другого знахідного від прикметників та дієприкметників повної форми замінюються формами орудного відмінка, а такі ж форми від коротких активних дієприкметників виступають дієприслівниками в застиглій у називному відмінку формі»[18]. Речення цього типу не були характерними для живої мови, використовувалися здебільшого в ораторсько-проповідницьких та полемічних пам’ятках.

При заміні форм повних і коротких дієприкметників у знахідному відмінку на дієприкметники в орудному відмінку виникав так званий подвійний зв’язок: прикметник і дієприслівник у цьому випадку залежали від дієслова, але за смислом співвідносилися з формами першого знахідного (наприклад, особового займенника), які залишалися незмінними[19]. Наприклад, якщо перший знахідний виконував у формально-синтаксичній структурі речення функцію додатка, то синтаксична роль відмінюваних форм, які походять із другого знахідного, була неоднозначною: 1) як предикативне означення; 2) як частина складеного присудка з подвійним синтаксичним зв’язком. Прикметник і дієприкметник із другого знахідного не входили до складу іменного присудка, тому що вони співвідносилися з тим семантичним суб’єктом, який відрізнявся від підмета. За аналогією до іменної частини складеного присудка другий знахідний від прикметників та дієприкметників набув форми орудного відмінка; проте цей орудний, на відміну від іменного присудка, визначається, на думку І.І. Слинька, як орудний предикативний, «оскільки з точки зору теорії членів речення він

виконує не тільки предикативну, а й об'єктну (в субстантивних реченнях) чи атрибутивну (в ад'єктивних реченнях) функцію»[20].

Окрім того, варто зазначити, що синтаксичні зв'язки між дієсловами та формами з другого знахідного відповідають дуплексивам, у яких «дієслова дії або процесу виступають дієсловом першого рангу, оскільки тільки в них наявні показники синтаксичної категорії часу і способу, і на противагу їм предикативні прикметники є присудками другого рангу, внаслідок чого на них поширюються виражені словами як присудками першого рангу синтаксичні категорії речення»[21].

Орудний предикативний з формами прикметників і дієприкметників на місці другого знахідного в ранніх пам'ятках відображений значно слабше і витісняє стару форму, за свідченнями дослідників, лише в XVII ст.

Проте конструкції з орудним предикативним – не єдиний граматичний засіб заміни колишнього подвійного знахідного відмінка. Для давньоукраїнської мови було характерним уживання першого знахідного, тобто прямого додатка, зокрема при дієсловах сприйняття, мовлення і деяких інших, у випадках, коли в подальшому була можлива його заміна непрямим додатком. У зв'язку з цим подвійний знахідний при зазначених дієсловах набув більш пізнього відповідника у вигляді складної конструкції з підрядним реченням, де предикативність другого відмінка ще більш посилена.

Що стосується безінфінітивних конструкцій із другим давальним, то їх майже немає в давньоукраїнській писемності. Вони мали таку структуру: <дієслово-присудок + додаток у першому давальному, що означає об'єкт дії + другий давальний>. О.Потебня зауважує, що при втраті граматичної залежності першого давального від присудка конструкція, що складається з двох давальних, змінює свою сутність, набуваючи самостійності. Зворот із давальним імені та дієприкметником набув поширення й при інших дієсловах. Він не зв'язаний із дієсловом-присудком, бо дієслово в особовій формі не може керувати давальним відмінком. Конструкція з давальним самостійним складалася з імені в давальному відмінку й узгодженого з ним предикативного дієприкметника. Вона не мала конкретного граматичного відповідника в пізніших періодах розвитку мови.

У староукраїнських пам'ятках трапляється подвійний родовий відмінок, який є повністю аналогійним до другого знахідного в синтаксичному відношенні. Він спостерігається зазвичай у реченнях

із дієсловами, які мають заперечення, бо саме в цих випадках від дієслова може залежати додаток у родовому відмінку.

До складу подвійних відмінків із інфінітивом быти відносяться другий називний, другий знахідний і, особливо, другий давальний.

Так, для «називного з інфінітивом» (конструкції Nominativus cum infinitivo) «характерним є те, що його логічний підмет виражається не знахідним, а називним відмінком, у той час як решта особливостей синтаксичної конструкції лишається такою ж, як і у звороті Accusativus cum infinitivo»[22].

За умови включення «називного з інфінітивом» до дієприслівникового звороту перший називний не входив до його складу, оскільки, на відміну від конструкції «знахідний з інфінітивом», тут семантичний суб'єкт і підмет – симетричні. Форма інфінітива і другого називного перетворюються в залежний від дієслова член речення обставинного характеру, тобто виникає асиметрія між формальним вираженням і семантичними відношеннями в реченні.

На думку О.І.Ніки, «звідси предикативність другого називного випливає із залежності від особоводієслівної форми, тобто принцип "взаємного пристосування" конструкції та опорного слова не порушується. Таким чином, вирішальним для існування конструкції «називний з інфінітивом» є семантичний фактор, а обов'язковим для її предикативного функціонування – граматичний фактор»[23]. У зв'язку з перетворенням колишнього дієприкметника на невідмінювану дієслівну форму – дієприслівник, конструкція Nominativus cum infinitivo почала вживатися й у непредикативній позиції, що призвело до зміни її синтаксичної функції, а, отже, й «руйнування класичного зразка "називний з інфінітивом"»[24].

Отже, руйнування конструкції Nominativus cum infinitivo відбувалося поетапно, що засвідчено староукраїнськими пам'ятками першої половини XVI – XVII ст. Наприклад, в одному з казань XVII ст. ще присутня класична форма подвійного називного відмінка: бо кажды(й) зло́помну́тєль бє(з)закон(ъ)никъ є(с)тъ (Каз., 5 зв.). У цьому виразі другий називний міг перебудуватися в орудний предикативний відмінок: бє(з)закон(ъ)никомъ; проте збережено інфінітив быти у формі є(с)тъ, незгорнуту форму першого називного – зло́помну́тєль та незмінену орудним відмінком форму другого називного – бє(з)закон(ъ)никъ.

Конструкція «знахідний з інфінітивом» утворювалася при дієсловах певних семантичних груп – на позначення процесів мовлення, мислення, називання, сприйняття, а також містила в собі форми подвійного знахідного відмінка та інфінітив быти: тол(ъ)ко нѣшъ мл(с)твы(й) Г(с)дь Х҃с Избавитє(л) С҃нъ Б҃жїй <.> ѡ которо(м) на(м) са(м) Б҃ъ Ѡ(т)ц҃ъ ꙗв(ъ)ноє свѣдо́цътво вы́да(л) <.> быти єго послꙋ́ш(ъ)ны(м) всѣ(м) на(м) прє(з) Мойсє́ѧ ѹгóдника свого мóвѧчи (Каз., 165 зв.). У староукраїнській мові втрата нею ознак предикативності «виявлялася в тому, що конструкція вживалася і при дієприслівниках названих семантичних груп», отже, у староукраїнських пам’ятках «конструкцію Accusativus cum infinitivo в її класичному вияві не зафіксовано. Перетворення частіше стосуються заміни другого знахідного орудним»[25]: а нн҃ѣ вспоминає́тъ ѡко свѣтúл(ъ)нико(м) бы́ти <,> та(к) єстъ и ѹмъ въ дш҃и (Каз., 122).

Конструкції з подвійним давальним, які набули поширення в давньоукраїнській мові, не аналогійні до конструкцій із подвійним знахідним, оскільки мали у своєму складі форму інфінітива, а додаток у першому давальному при інфінітиві вказував не на об’єкт, а на суб’єкт дії. Форма інфінітива могла залежати від допоміжного дієслова (особового або безособового), предикативного прислівника або була незалежною.

Форма інфінітива, що входила до конструкції з другим давальним відмінком, поєднувала всю групу присудка, тобто маємо граматично зв’язане сполучення, яке могло складатися з:

1) відмінюваної дієслівної форми або прислівника;
2) додатка в першому давальному, який водночас є суб’єктом другого давального;
3) інфінітива;
4) предикативного члена в другому давальному.

Таким чином, конструкція з другим давальним істотно відрізняється від конструкцій із другим знахідним. Форма другого давального, будучи в давньоукраїнській писемності предикативним членом при інфінітиві, архаїчна лише настільки, наскільки зберігає формальне узгодження з першим давальним. У давньоукраїнський період ця нова форма витіснила і другий давальний. У пам’ятках XVI ст. на місці другого давального (навіть іменників) починає фіксуватися орудний предикативний.

Отже, різні типи подвійних відмінків в результаті їх розподібнення фактично позбулися своїх типологічних особливостей – «відійшли в історію»; вони натомість перебудувалися в конструкції з орудним предикативним, прийменникові конструкції тощо.

[1]Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. – Т. 1-2. – М., 1958; [2]Историческая грамматика русского языка: Синтаксис. Простое предложение / Под ред. В.И.Борковського. – М., 1978; [3]Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К., 1966. – С. 169; [4]Мельничук О.С. Історія вживання давального безприйменникового відмінка в українській мові // Дослідження з питань синтаксису української мови. – К., 1958. – С. 290; [5]Георгиева В.Л. История синтаксических явлений русского языка. – М., 1968. – С. 84; [6]Там само. – С. 91; [7]Слинько І.І. Історичний синтаксис української мови. – К., 1973; [8]Георгиева В.Л. Назв. праця. – С. 88; [9]Потебня А.А. Зазнач. праця. – С. 132; [10]Там само. – С. 478; [11]Овсянико-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка. – СПб., 1912. – С. 156; [12]Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М., 1938. – С. 236-237; [13]Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка: Синтаксис. – 4-е изд. – М., 1875 (1959); [14]Тимченко Є.К. Номінатив і датив в українській мові. – К., 1925. – С. 17; [15]Георгиева В.Л. Назв. праця. – С. 89; [16]Тимченко Є.К. Акузатив в українській мові: З укр. складні. – К., 1928. – С. 19; [17]Ніка О.І. Дієприслівник у структурі речень староукраїнської мови другої половини XVI – першої половини XVII ст. (формально-синтаксичний, семантичний та комунікативний аспекти). Дисертація ... канд. філол. наук. – К., 1998. – 165 с.; [18]Там само. – С. 43; [19]Там само. – С. 44; [20]Слинько І.І. Зазнач. праця. – С. 46; [21]Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992. – С. 89; [22]Яковенко Н.М., Трипуз В.М. Латинська мова. – К., 1993. – С. 91; [23]Ніка О.І. Зазнач. праця. – С. 50; [24]Там само. – С. 51; [25]Там само. – С. 48.

Список умовних скорочень назв джерел

Каз. – Збірка казань, XVII ст. – Рукоп. ЦНБ АН України, шифр 287 П (44) КПЛ.

Пр. – Казання, поч. XVII ст. – Рукоп. ЦНБ АН України, шифр 286 П (73) КПЛ.

Тр. – Книга трєтяѧ каза(н)я розныє (1 пол. XVII ст.) - Рукоп. ЦНБ АН України, шифр 289 П (61) КПЛ.

С.А. Торба, студ.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ПОДІЛ НАЗВ ЕМОЦІЙ І ПОЧУТТІВ У ПАМ'ЯТКАХ XI – XIII СТОЛІТЬ

Розглянуто поділ назв емоцій та почуттів у пам'ятках XI-XIII століть за лексико-семантичним критерієм. Простежено розрізнення окремих назв емоцій на божественні та земні. Враховано вплив християнського віровчення на свідомість людини середньовіччя, що відобразилося у системі лексики.

A division name of emotions and feelings in literary texts of XI-XIIth centuries following to lexical and semantic criterions is reviewed. Difference to secular and divine names of emotions is studied. Influences of Christian creed on human consciousness in the Middle Ages, what was reflected in lexical system, have been taken into account.

Мова на кожному етапі свого розвитку має здатність фіксувати в конструкціях, словах погляди на світ людини певного часу. Вчені давно зацікавилися цією властивістю і ще від О.О. Потебні з його вченням про внутрішню форму слова[1] намагаються відтворити спосіб мислення і світоуявлення суспільства кожної окремої доби.

Цікаві у цьому аспекті й назви емоцій і почуттів. Дослідження саме цієї групи лексики ведуться в багатьох напрямках і на матеріалах багатьох мов. Це вивчення концептів (А. Вежбицька[2], Т.В. Радзієвська[3], І.О. Голубовська[4]), функціонального наповнення окремих структур із такими назвами (Ю.Д.Апресян[5], Л.Г. Бабенко[6], Н.Д. Арутюнова)[7], аналіз лексики з історичного аспекту (Л.Г Полюга[8], Т.О. Черниш[9], В.В. Грещука[10]). Внутрішня форма слова, походження й функціонування назв емоцій і почуттів проаналізовано в працях П.О. Селігея[11] та Т.І Вендіної[12]. Але перший зосереджується саме на внутрішній формі назв емоцій української мови, а матеріалом для роботи другої дослідниці є старослов'янська мова.

Актуальність обраної теми полягає у необхідності дослідження, пов'язаного із історичним розвитком семантики слів на позначення непредметних сутностей. Основні мета та завдання такої роботи – розподілити назви емоцій і почуттів за лексико-семантичним критерієм, пояснити значення таких назв для людини середньовіччя (період XI-XIII століть). Об'єктом стали назви емоцій і почуттів у

мові давньоруського періоду, а предметом – їхня семантика та функціонування.

Специфікою текстів цього періоду є те, що це були пам'ятки конфесійного призначення, а отже, й погляди на світ, система цінностей, відображені в них, репрезентують християнську мораль. Тобто людина того часу дивилася на світ, на себе крізь призму релігійної ідеології. Із приходом християнства на терени Київської Русі посилилася увага до особистості, її внутрішнього світу та соціальних контактів, з'явилася потреба в номінації нових понять – почуттів. Усе це супроводжувалося діючою тенденцією градації від конкретного до абстрактного.

Оскільки поняття в релігійній картині світу достатньо поляризовані, то це відбилося й у назвах емоцій. Матеріали[13], дозволяють розділити їх на три чіткі лексико-семантичні групи за значенням: позитивні – негативні – амбівалентні.

І Позитивні

Людина, за християнською мораллю, у своїх вчинках повинна прагнути дорівнятися до Бога. Назви, що дають нам картину позитивних емоцій, у сукупності представляють ідеал тогочасної особистості, її чеснот, наявність яких має подарувати вічне життя.

Різна словотворча варіативність і частотність уживання дозволяє говорити про певну ієрархію почуттів у свідомості людини.

Любов. У розумінні тогочасної особистості любов атрибувала вищі сили, але при цьому слова на позначення цього почуття відзначалися багатозначністю. Розрізняли божественну любов (до Христа, за його канонами) і земну (до ближнього, пов'язану із земними почуттями). Любов до Бога була справжньою, високою, тому такі назви емоцій вживалися частіше і мали більше варіантів: ***любъвь*, благолюбиѥ, братолюбиѥ, възлюблениѥ, любы, люблениѥ.*** Земна любов також набуває вищості під впливом назв першої групи, проте все-таки залишається зі значенням соціальних зв'язків і тілесних стосунків: ***любва, ласка, пища*** "радість, насолода"***, ваблениѥ.***

Радість, щастя. Мають значну кількість варіантів. Група взаємопов'язана із попередньою, оскільки саме любов була джерелом

* Тут і далі наводяться приклади за словником: Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Т. 1, 2. – М, 1958.

радості та щастя за християнськими канонами (***весєлованиѥ, весєльство, весєлиѥ, галениѥ, ликъствованиѥ, нѣга, охвота,***

порадованиѥ, охота, благовеселиѥ, благорадованиѥ, наслажденіѥ,
вазнь). Багатозначність слів у групі зумовлена тим, що крім канонічного значення, виявляються й земні прояви цих почуттів, що протиставлялися божественним та інколи навіть переходять у розряд негативних (*обрадованиѥ, пространьство* "радість, веселість", *вазнь*).

Спокій. Досить поширена група, повне значення якої – "спокій душі". Це почуття є одним з основоположних чеснот, тому так широко представлене в давньоруській мові: *отъраждениѥ, почьвениѥ, благодꙋшство, благодꙋшиѥ, покои.* Внутрішня форма деяких слів розкриває нам уявлення про ті чинники, які дають людині почуття спокою в душі: єднання з іншими людьми, відсутність розбрату – *єдинениѥ, ѥдинениѥ;* легкість у відчуттях – *льгота, легота, лгота*; тиша – *отишиѥ, безмълвьство*; радість – *отрада.*

Милість, милосердя, доброта. Певною мірою також пов'язані з почуттям любові, зокрема любові до ближнього. Значення не розділяється настільки полярно, як в інших словах, почуття стосується як Бога, так і людини одночасно (*милость, миловаиѥ, милосьрдиѥ, милосердиѥ, мъногомилосьрдиѥ, милость, милосрьдиѥ, миленіѥ,* доброта). Здатність відчувати саме такі емоції пояснюється різними факторами: жалем до людини (*пожалѣниѥ*), широтою душі (*веледꙋшиѥ*) і спадковістю, вихованням (*благоꙋтробиѥ*).

Надія. Релігійність світогляду змушує людину весь час сподіватися на краще майбутнє, тому група назв на позначення надії стає досить актуальною. Спостерігається велика кількість словотвірних варіантів від слів *апа (апа, заапа, запа), чаѩти (припочаѩниѥ, припочааниѥ, причаѩниѥ, причааниѥ, начаѩниѥ, начааниѥ*) і праслов'янського **na-dě-d-ti* (*надежда, надѣжда, надежа, надѣжа, надѣѩниѥ*), що доводить активність цієї групи в свідомості людей того часу. Окрім того, у формі слів можна прослідкувати й ті події, на які сподівалися мовці, наприклад *поможениѥ* (допомога).

Задоволення, блаженство. Найчастіше позитивне значення у цій групі пов'язане із задоволенням, яке отримує людина від дарів Божих і від справ, які не осуджуються в Біблії. Наприклад, від праці, молитви, їжі, посланої вищими силами: *жлъдь, наслажданиѥ, пища, питаниѥ, блаженствиѥ, блаженьство*. Проте часто такі назви

протиставлялися божественним почуттям і підтримували опозицію земне – райське (***простороньство, прохладъ, пища, питаниѥ***). Внутрішня форма деяких слів розкриває нам уявлення про ті чинники, які дають людині почуття задоволення: простір (***простороньство***), прохолода *(**прохладъ***), їжа (***пища, питаниѥ)***.

Покаяння. Одне з основ християнської віри, яке тісно пов'язане з почуттям покори. Досить важливе для розтлумачення і розуміння самого поняття християнства: ***показнь, покааниѥ, покаѩзнь.***

Покора. Одна із чеснот вірного християнина. Основною була покора перед Богом. Потім це значення поширилося на людей, які мають владу (***благопокорєниѥ, покорєниѥ***). Слова несуть у собі також семантику дій, які в розумінні людей того часу означали покору: низькі поклони (***нижєниѥ***) і простота у спілкуванні (***простость***).

Віра. Почуття було одним із центральних у світогляді людини середньовіччя. Група охопила значення релігійної віри в Бога, естетичні та моральні сфери в житті людини, наприклад, стало основою для творення таких сучасних слів як *довіра*, *недовіра* (***вѣра***). У більшості випадків почуття позначене божим благословенням (***благовѣрьствиѥ, благовѣрьство, благовѣриѥ***).

Страх. У сучасній українській мові "страх" належить до слів із негативним значенням, проте в свідомості представника того часу маємо інший погляд на різні прояви страху. Оскільки існує також негативне трактування цієї назви, то потрібно розрізняти значення страху як суто людського почуття, що не пов'язане з християнським віровченням, і страху як частини православної свідомості, де воно межувало з пошаною і покорою. Головним і священним був страх перед Богом (***благобоѩзнь, богобоѩзньство***), в якому проглядається покора перед сильнішою та могутнішою невідомою силою, що створила людину й може покарати її в будь-яку хвилину, проте канонами трактувалося як початок добра в кожному. Тому якщо розглядати це почуття крізь призму релігії, то воно постає позитивним (***благочьстиѥ***).

Благоговіння. Суто християнська група, одне з почуттів, які людина відчуває при спілкуванні з Богом, у молитвах, проте не дуже поширена у вживанні (***благоговѣинство, благоговѣниѥ***).

Довіра. Представлена нечисленними лексемами. Усі деривати від кореня ***вѣр-*** пов'язувалися з високими моральними цінностями, тобто до іншого людина відчувала почуття, подібні до віри в Бога (***пованиѥ, пъваниѥ***).

Впевненість. Рідковживана група. Пов'язувалася з матеріальним добробутом: ***пльза, плъза, полза, польза.***

Безтурботність. У семантику назв цієї групи було закладено відсутність будь-яких проблем, негативних емоцій (***бєспєчаниє***). Але вони вживалися рідко та, напевне, не були притаманні представникам тієї епохи.

Почуття та їх відсутність. На позначення почуття як загального поняття людина того часу вживала слова, які в модифікованих варіантах збереглись і до нашого часу (***почꙋваниє, почꙋвъ, почюваниє, почювъ***) та походять від слова **чꙋти**. У давньоруській мові існували також слова, які позначали відсутність певних негативних емоцій та несли позитивне значення: відсутність страху – ***бєстрашиє***, відсутність гніву – ***бєзгнѣвиє***, відсутність злоби – ***бєзълобиє.*** Усі ці слова вживалися для опису чеснот людини середньовіччя.

ІІ Негативні

У процесі дослідження негативних емоцій потрібно зважати на поняття "гріх" та "гріховність". Вони є основними в розумінні картини "негативної людини", тобто ті риси, яких людина має уникати, якщо хоче виконати всі постулати церкви. Проте гріх сприймався тогочасною людиною як невід'ємне зло, невід'ємна частина будь-якої особистості, адже кожен народився з первородним гріхом. До того ж поняття гріха осмислювалося як у релігійному аспекті, так і в соціальному, тобто стосунки з Богом переносилися на стосунки з людьми. Тому в мові немає чіткого розрізнення гріхів перед вищими силами і перед людиною. Перелік гріхів мав на меті не тільки моральне удосконалення стосунків між людською душею та Богом, а й встановлення справедливих соціальних законів.

Негативні емоції також вибудовуються в певну ієрархію, що дозволяє нам прослідкувати, наскільки важким був гріх.

Гордість. Один із найтяжчих гріхів за нормами християнства, визначався як корінь усіх подальших гріхів і зла. Основою цього гріха є прагнення людини до визначення себе без відношення до будь-кого іншого. Розрізняють гріх перед Богом (***гърдыни, гордыни, гърдѣниє, гърждениє, надъмениє, гръдыни, гръжденіє, прѣзоръ, прѣзорьство***) та перед людьми, зокрема перед тими, хто має владу чи вищий соціальний стан (***гърдость, гордость, гръдость, прелихновениє, прѣлихновениє***). У деяких словах закладена семантика, яку люди вкладали у значення "гордий": слова

прелихновеніє, прѣлихновеніє утворені від ***прѣлихъ*** "великий", **надъменіє**, тобто гордий – це той, хто сприймає себе як дуже великого.

Гнів. Тяжкий і поширений гріх, спрямований на інших людей. Має багато словотвірних і семантичних варіантів (***гнѣв, прогнѣваніє, гнѣводьржаніє, гнѣводръжаніє, гнѣводьржіє, гнѣводръжіє, дорокъ, опала, опальство***). Гнів може відчувати не тільки людина, а й вищі сили, наприклад, ***напрасьнивьство, напрасьньство, напрасніє,*** тобто маємо зразок уподібнення Бога до людини. Також є уявлення про гнів як витівку бісів (***бѣсованіє***), нахабність (***нагльство***).

Образа. Розповсюджений і важкий гріх, але спрямований винятково на людей, і відчувати його можуть тільки люди (***пречресіє, пречрєсіє, прѣчрѣсіє, прѣчрѣслиє, преобидѣніє, прѣобидѣніє, обидѣніє, облазнъ, обида***). До того ж образа завжди була наслідком якоїсь дії, тому це почуття зачіпало соціальну сферу життя особистості. Деякі слова навіть вказують на причину його виникнення: капості (***досаженіє, досажденіє***), привселюдна кривда (***оскърбленіє***). Інколи образа розумілася як витівки бісів (***преобидѣніє, прѣобидѣніє***).

Ганьба, сором. Почуття має соціальний аспект значення, оскільки передбачає громадську думку, а точніше осуд. Це проявляється і в словах*:* ***поносъ, осрама порꙋгъ.*** Інші мають зв'язок зі значенням "дивитися" (***зьрѣти***), що пов'язане з системою публічних покарань, де одним із способів покарання, окрім фізичної муки, було почуття сорому (***зазоръ, позоръ***).

Пристрасть, хіть. Почуття, що супроводжує фізичний потяг. Підтримує опозицію "земне, тілесне" – "духовне, божественне", отже, суперечить канонам християнства й несе на собі відтінок гріха перед Богом (***приврѣдиє, приврѣдьство, врѣдъ, приѧтиє, похоть, похотѣніє, преблꙋдьство, прѣблꙋдьство, възꙋщеніє, възꙋштеніє, обощреніє***). Тому до основного семантичного значення додаються відтінки, наслідки цього гріха для людини і суспільства (***приврѣдиє, приврѣдьство, врѣдъ***), умови, що спричинили гріх (***похоть, похотѣніє, обощреніє***).

Печаль, пригніченість, сум, смуток. Не належать до гріхів, проте поширені у вживанні. Окрім слів, що прямо вказують на назву емоції *(****печаль, дрѧселиє, дрꙋченіє, грꙋстость, грꙋщеніє***) маємо також

назви, що засвідчують причини печалей і смутків людини середньовіччя: жаль, жалоба – *жалованиѥ, желꙗ*; матеріальні проблеми – *нꙋжа*; старість і хвороби – *дрѧхлость, дрѧхлъство, дрѧхльство, прѣнемаганиѥ.*

Жаль, скорбота. Назви цієї групи розповсюджені у вживанні, але не належали до гріхів. Більшість значень слів відображали жаль, направлений на себе, почуття споріднене до печалі (*жалоба, жалощи, желованиѥ, жѧлоба, желꙗ, плачь, милость*). У внутрішній формі назв закладені його прояви (*плачь*), причини (*дрѧхлота*).

Страх. Страх був невід'ємною частиною життя людини, адже вона весь час відчувала зло, несправедливість. Спостерігається опозиція земне – божественне почуття, у якій земне сприймалося як низьке, пов’язане з пристрастю, виникало при небезпеці, зіткненні з чимось незрозумілим, що було непередбаченим і тому неконтрольованим; а божественне, навпаки, було пов’язане з відчуттям гріховності, оскільки Бог карає за скоєні гріхи. Це був страх совісті, тому назва представлена широким варіативним рядом: *гроза, братобоиство, опасъ, обиновениѥ, боꙗниѥ, прѣжасъ, полохъ, плахъ*. Проте боятися можна було тільки сильнішого, відповідне почуття до ближнього вважалося гріхом (*братобоиство* "страх перед ближнім").

Відчай. Жорстокість навколишнього світу і слабкість людини породжувало почуття відчаю (*неначаꙗниѥ, нечааниѥ, отъчаниѥ, нечаꙗниѥ, отчаꙗниѥ, безꙋпъваньство*). Воно сприймалося як хвороба, порятунком від якої було звернення до Бога (*неначаꙗниѥ, нечааниѥ, нечаꙗниѥ*). В деяких випадках розумілося як кара за гріхи (*отъчаниѥ, отчаꙗниѥ*). Хоч саме і не було гріхом, проте певна відповідальність на людину за нього все-таки покладалася.

Неприязнь. Група протилежна любові, центральному поняттю в християнському світосприйнятті. Саме це стало причиною співвіднесення почуття з гріхом, особливо в найсильнішому вираженні (*ненависть, братоненавидѣниѥ*). Інколи неприязнь та ненависть вважалося підконтрольним волі людини й підпадала під покарання (*ворожьство, братоненавидѣниѥ*). Нелюбов сприймалася як річ, предмет і могла передаватися чи "викидатися" особою (*нелюбы, нелюбовь, нелюбиѥ*).

Мука. Хоч християнство й возвеличувало мучеників, найбільшим з яких був Ісус Христос, проте мука вважалася негативним почуттям, і була найстрашнішою карою в потойбічному світі. Інколи у назві

поєднувалось абстрактне та конкретне значення, почуття співвідносилося з одним із видів покарання – мукою вічною (***мѫка, мꙋка, мꙋченїе, мѫченїе***). Увесь час підкреслювалась його тяжкість (***зълостраданїе, горє***) для більшого впливу на свідомість людини.

Досада. Не належало до гріхів. Найчастіше характеризувало іншу людину, очевидно, за зовнішніми ознаками (***нєлюбїе, пєрєсьрдїе, пєрєсєрдїе, огавь, огавїе***). Назва позначала як почуття, так і його причину. Людина могла викликати досаду в інших (***пєрєсьрдїе, пєрєсєрдїе, огавїе***).

Сумнів. Знову мало полярну розбіжність: божественне і земне почуття. Божественне належало до одного з найсильніших гріхів – сумніву в існуванні Бога (***нєвѣра, нєвѣрїе***), земний же варіант також розцінювався як негативний, проте мав меншу насиченість і межував із слабкістю та нерішучістю у характері людини (***нєдомысль, нєдомышлєнїе, нєдоꙋмѣнїе***).

Зневага, презирство. Вважалося негативним почуттям як для того, хто відчуває, так і для того, до кого його відчувають. Для першого це було рівнозначно гордині, одному з найсильніших гріхів, для іншого – сорому. Представлено не дуже значним варіативним рядом: ***прєобидѣнїе, прѣобидѣнїе, попранїе, попьранїе, позьрцанїе.***

Лють, невдоволення. Сприймались як почуття, що обов'язково мають очевидну причину та виникають несподівано, мають сильне і непередбачуване вираження. Представлені нешироко: ***лютость, объѧщрєнїе, нєгодованїе.***

Збентеження. Не було гріхом, проте сприймалося досить негативно. Наприклад, слово **мѧтєжь**, окрім названого, мало ще й значення "заколот", що було небезпечним і частим лихом того часу. Загалом назви вживалися у процесі опису зла, побутових негараздів, адже саме вони викликали збентеження. Група представлена незначним рядом синонімів (***мѧтєжь, пориванїе, плищь***).

Ревнощі. Також було не дуже важливим почуттям для середньовічної людини, напевно, через непопулярність земного кохання, а отже й страху його втратити. Внутрішня форма слова показує, що воно було подібне до жалю: ***жалость.***

Відсутність почуттів. Певна частина назв емоцій будувалася на запереченні присутності позитивних почуттів. Відсутність сорому – ***бєстꙋдьство, бєстꙋдїе, бєсрамїе***; відсутність милосердя – ***бєзмилосьрдїе, бєзмилованїе.***

ІІІ Амбівалентні

Завдяки привнесеній християнством чіткій поляризації світу нейтральних емоцій у мові цього періоду було небагато. Більша частина з них пов'язана з таким явищем як чудо, що має велику християнську традицію від чудес у Старому Завіті до воскресіння Христа. Почуття, які людина сприймає у процесі споглядання чуда не визначалися як позитивні чи негативні. Слова на позначення таких емоцій вказують на спосіб сприйняття інформації – зоровий (***диво, дивъ***) чи на тимчасове збентеження та навіть відсутність реального розуміння світу (***изѹмѣниѥ***).

Інша ж частина відображає почуття байдужості до світських проблем, що також зазнало впливу християнської ідеології, проте не було поширеним, оскільки представлено незначним варіативним рядом (***безавидиѥ***).

Отже, при лексико-семантичному поділі назв емоцій і почуттів періоду XI – XIII століть простежується великий вплив християнського віровчення, зокрема при розподілі їх на позитивні – негативні – амбівалентні. Такі тенденції в дослідженні виникають через специфіку текстів, адже це здебільшого апокрифічна чи повчальна література (наприклад, гордість є одним з найбільших гріхів). Проте нечіткість поділу простежується на прикладі окремих назв емоцій. Так, *страх* має різну смислову навантаженість і належить як до позитивних, так і до негативних почуттів.

Позитивні емоції дають нам уявлення про ідеальні почуття, які має відчувати людина: любов, радість, задоволення, милосердя, віру, надію, покаяння. Інколи такі почуття мали два вияви: земний і божественний. Це впливало чи на об'єкти таких почуттів (Бог, людина), чи на ставлення до них у суспільстві (до божественних ставилися набагато позитивніше та шанобливіше, ніж до земних).

Негативні, навпаки, дають нам картину тих емоцій та почуттів, які були неприємні людині чи які вона намагалася позбутися: гордість, гнів, мука, печаль, хіть. Значення таких назв позначене сильним впливом християнської категорії гріха.

Амбівалентні емоції та почуття представлені нешироко та виявляють чітку залежність від категорії чуда чи стосуються абсолютного неприйняття цього життя.

[1]Потебня А.А. Мысль и язык. – К., 1993; [2]Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М., 1999;

[3]Радзієвська Т.В. Сумління і совість крізь призму української мови // Мовознавство. – 1999. – №1. – С.32-39; [4]Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира. – К., 2002.; [5]Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. – 1995. – №1. – С.37-67; [6]Бабенко Л.Г. Эмотивная лексика в структуре предложения // Классы слов в синтаксическом аспекте. – Свердловск, 1988.– С.145-155; [7]Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1998; [8]Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XVI – I половини XVII ст. – К., 1991; [9]Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні – К., 2003; [10]Ґрещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ, 1995; [11]Селігей П.О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові. Автореф. дис. … к. філол. н. – К., 2001; [12]Вендина Т.И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка – М., 2002; [13]Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Т. 1, 2. – М, 1958.

СТИЛЬОВІ ЛОКУСИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

О.І.Хом'як, канд. філол. наук

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМА ЗЕМНОЇ МОДЕЛІ СВІТУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Стаття присвячена лексико-семантичним особливостям відтворення рослинної символіки у мовотворчості шістдесятників.

The article is dedicated to lexical-semantic specialties of reflection of floral symbols in linguistic activity of Ukrainian writers of 1960s.

Лексеми на позначення концептуалізованих природних реалій вирізняються активністю вживання в українській художній прозі останньої третини XX ст. Їх художньо-естетичне осмислення і мотивація відбивають сформовану традицію зверненості до народної міфології, а також властиву їй персоніфікацію словообразів. Одухотвореність природи як домінантного сприйняття і конструювання світу виявлена ще в язичницькому світобаченні і є іманентною характеристикою мисленнєвої діяльності людини[1]. Дослідницька проблема ідентифікації концептуалізованого слововживання у відповідності до національної традиції та авторської інтерпретації полягає у виділенні значимих мовних репрезентантів національної свідомості та виявленні особливостей їх розгортання в узагальненому щодо часу тексті.

Проблема збереження історичної пам'яті, національної культури і мови виявляється у лінгвістичній репрезентації шістдесятниками світоглядно-естетичних уявлень та вірувань народу.

Високим ступенем художньо-образного переосмислення та активністю функціонального поширення у межах прозового мовотворення останньої третини XX ст. характеризується **рослинна символіка**. Характерно, що в аналізованих текстах словообрази рослин не звичайні атрибути ліричного пейзажу, а художні символи. Серед особливостей поетичного символовживання слід відзначити семантичну актуалізацію образів: **дерево життя, ліс, сад, злаки, квіти, трава**.

Символічна структура образу **дерева життя**, що є “тим образом, який пронизує всі рівні слов’янського світу як ієрархія буття, одночасно подаючи Всесвіт у постійному відродженні”[2], характеризується у мовотворчості шістдесятників високим ступенем художньо-образного переосмислення слова у традиції художнього моделювання світу, з увагою до різноплановості конотативного ускладнення.

Характерно, що зв’язок поколінь − минулого, сучасного, майбутнього як необхідної умови людського існування представлений семантичним наповненням лексем: **корінь** – уособлення історичної пам’яті, життя предків, **листя** дерева життя – сучасне покоління, **пагони і гілки** – діти, тобто нащадки роду: *ось туточки – душа моя,* ***корінь*** *мій, пуп мій, а все, що поза цим, у світах далеких, – сон лише* [Д, 251], *трава на попелищі з* ***кореня*** *старого ще глибоко в землі проростає* [Д, 278], ***листя*** *землі – ось що такеє люди! Короткочасний вік їхній, і обчухрує невидимий та нечутний вітер сеє* ***листя*** *з дерева життя безперестанку, і опадає воно, угноюючи пласти часу нашого* [Д, 293], *синку, і знала я, що ти сього годочка на дворище наше ступиш, бо тополя, батьком твоїм колись посаджена і снарядом, без тебе вже, коло самої землі стята, цієї весни од кореня* ***парость*** *пустила* [Д, 251], *щасливий той, хто пустив од себе* ***пагони****, і двічі нещасливий той, в кого пущені пагони нещадно витнуто сокирою* [Пзно, 252], ***гілка*** *роду нашого* [Д, 247].

Актуальне символічне навантаження у цьому контексті має вербальний образ **дерева пам’яті** Вал. Шевчука, проза якого є “багатющою скарбницею історичної пам’яті народу у високомистецькій інтерпретації”[3]: *минуле – частка людини сьогоднішньої, якій для того, щоб залишитися “людиною розумною”, “необхідно тримати свою сув’язь із* ***деревом пам’яті*** *рідного народу.., аби відчути більшу певність у сьогоднішньому дневі*” [Дп, 8]. За логікою автора і з огляду на актуальність проблематики відновлення національної спадщини в духовному просторі України, викорінення дерева пам’яті народу призводить до його духовної загибелі, зміщення аксіологічних акцентів, виродження національного менталітету.

Індивідуально-авторське осмислення та нове семантичне наповнення цього словообразу, яке мотивується специфікою мовної картини світу шістдесятників, а одночасно – поліфонічністю її символізації, простежуємо у мовотворчості Р. Іваничука: *необхідно*

відродити в цієї нації вільний дух, щоб вона могла колись знищити ярмо, під яким сьогодні стогне, і щоб ***дерево свободи*** *розцвіло в Києві* [І, 299]. Мінорної стильової орієнтації набуває мотив національної романтики в метафоричній моделі з актуалізацією образу **корінь**: *чи то не усвідомлення незбагненної сили людей, які живуть на своїй землі, спонукує тиранів виривати їх з* ***корінням****, щоб вони не могли пити рідних живлющих соків?* [І, 260].

Таку ж тенденцію спостерігаємо й у функціонуванні художньо-естетичної семантики метафоричної конструкції В. Дрозда: ***дерево****, навіть з наймогутнішим корінням, якщо з осені в осінь зрубувати гілля, врешті-решт засохне, і одімре коріння його в землі* [Д, 447].

У досліджуваному матеріалі зафіксовано розширення семантичного обсягу національного дерева життя шляхом актуалізації лексеми **святий** − наділений божественною силою [СУМ, IX, 101]: *короїди на могутньому і* ***святому дереві****, ось ви хто, з усіма вашими соціалізмами, демократіями і сепаратизмами!* [Д, 427]. Нові контекстуальні відтінки цього метафоричного комплексу реалізують опозиційну семантику концептуальних категорій небесного і земного.

Метафоричний розвиток слова змінюється від узагальненості значення до конкретизації, уточнення. Велике значення в цьому разі має контекст, семантична сполучуваність слова. В українській національній традиції образ дерева життя асоціюється з біблійним образом дерева пізнання добра і зла, що органічно відображається у бароковому осмислення дійсності, якому було притаманне релігійне мислення, побудоване на концептуальних протиставленнях. Так, спостерігаємо функціонування концепту смерть − складника антитези **життя − смерть**, вербалізованого семантичним наповненням лексичної конструкції: **знищити на корені** − знищувати цілком, повністю, дощенту [СУМ, III, 664]: *люди одне одного на* ***корені*** *винищили* [Д, 355], *у моїй власті було тади її дорізать, і всю сім'ю їхню – на* ***корню*** [Д, 364] та стилістичною фігурою паралелізму: *осипалося* ***листя*** *тополь вздовж дороги в помістя, кулями посічене, і падали люди на землю разом з* ***листям*** *тополь і вже не підводилися* [Д, 299].

Можливість для семантичної актуалізації аналізованих словообразів зумовлена історичною традицією розвитку української

літературної мови. Дерево життя – один із центральних символів класичної естетики, вербалізований у народній творчості й бароковій літературі[4]. Семантика дерева життя свідчить про художні потенції мовної картини світу шістдесятників, що відбивають інтралінгвальні й екстралінгвальні характеристики тенденцій еволюції українського художнього слова. Акцентована асоціативність цього образу як елемента символізованого простору визначає семантичну структуру понять лісу і саду.

Метафоричне моделювання в мовній тканині творів Вал. Шевчука словообразу **ліс** зумовлене авторським осмисленням людського буття в макросвіті. Несподіваним і новим є те, що художня семантика образу визначається стійким асоціюванням із національним простором − українською дійсністю – та актуалізацією сковородинівських шукань – ідею сродної праці, пізнання самого себе. У межах такого асоціативного поля виокремлюється образ людини-інтелектуала, який репрезентується контекстуальною опозиційністю лексем: *я − ліс людей*: *навколо мене безпросвітний **ліс** людей, і я в ньому серед тих нечисленних, котрим дано волю рухатися* [Тл, 504], *в **лісі** людей – це дерево твердої породи, але й воно дуплавіє* [Тл, 479]. Логіко-семантичний механізм утворення негативно забарвлених образних значень репрезентують метафоричні моделі: *можу стати тим, за кого себе вдаю. Деревом з **лісу** людей, яке годі відрізнити від інших. Шумітиму листом, як і вони, входячи своїм шелестом у загальний шум* [Тл, 469], *раптом відчув, що малію в цьому **лісі*** [Тл, 537].

Ментальні уявлення про **ліс** як своєрідну межу між світами, де проживали перевтілені в душі рослин предки, вербалізуються шістдесятниками зі специфічним міфопоетичним осмисленням, що зумовлює актуалізацію таких лексем, як: **затаїтися** – переставати рухатися, намагаючись бути непомітним; завмирати [СУМ, III, 343], **темно** – прислівник до темний – тяжкий, безрадісний, сумний; який приносить лихо, спричиняє зло; невідомий, незвіданий; прихований, таємний [СУМ, X, 68] **шуміти** – видавати, утворювати шум (безладне звучання багатьох голосів) [СУМ, XI, 561-562]: ***ліс** затаївся* [Д, 29], ***ліс** темно шумів* [Нпс, 100].

Нових семантичних відтінків цей образ набуває в мовотворчості Р. Іваничука, вербалізуючись як модель внутрішнього

світу: *замріяні* ***ліси*** [І, 65] та символізація процесу відродження: *молоділи* ***ліси*** [І, 109].

Традиційно образ саду символізує уявлення про циклічність життя, душевну рівновагу й ностальгійні спогади про молодість. У мовотворчості українських прозаїків останньої третини ХХ ст. спостерігаємо семантичні ускладнення вербального образу, зумовлені контекстуально-метафоричними відтінками “**старість**”, “**печаль**”, “**самотність**”: ***сад*** *шепотів прив'ялим листям* [Б, 384], ***сад*** *мовчав* [Б, 385], ***сад*** *глухо постогнував* [Б, 48], *старий* ***сад*** *похрустував кісточками, ще не хотів умирати* [Б, 39] та позитивною конотацією: *вишневі* ***сади*** *запнулися прозорим димом* [Учаз, 71].

Основними способами поетичного осмислення образів **дерев** та **кущів** є розвиток антропоморфних значень: ***дерева*** *раптом здригнулися* [Учаз, 187], *довкола юрмились зелені* ***кущі*** [Б, 402], ***кущі*** *добігають до краю кручі, хапаються корінням за землю* [Б, 268], *серед літа* ***дичка****, рятуючись од спеки, скинула листя і заснула, мовби під зиму ішлося* [Д, 528]. У більшості випадків художнє використання видових назв рослин зумовлене врахуванням їх семантичного наповнення в українській культурній традиції, наприклад, образна паралель *верба − вода*: ***верби*** *пили віттям воду* [І, 72] або конотацій, пов'язаних із зоровим сприйняттям: ***осокори*** *сивіли од вітру* [І, 72], ***тополі*** *вишикувалися* [Д, 113].

Світоглядний песимізм, властивий екзистенційній філософії, Вал. Шевчук вербалізує художніми образами осінньої дійсності. Мінорна тональнісь поетичних картин осені поширюється на аналізоване слово, зумовлюючи наголошення в його семантиці відповідних емоційно-експресивних відтінків: *палає жовтим полум'ям* ***дерево****, тріпотить, труситься* [Тл, 408], ***липи*** *на скелях перші допалювали свій останній вогонь* [Б, 403], *стояли* ***дерева****, побиті жовтою сивиною* [Б, 368], *побитий позолотою* ***клен*** [Тл, 382], *палала* ***тополя****, і вогнище її лизало небо* [Б, 27].

Художньо-естетичне осмислення дійсності та її семантичне моделювання рослинними словообразами у прозі шістдесятників має відбиток світоглядних знань, вербалізованих народними прикметами: *не бувало, щоб на* ***вербі*** *та яблука вродили* [Д, 253], *де кущ* ***бузини*** *виріс, нічого не будуй, бо там чорт живе* [Д, 48].

Однією з ідіостилістичних особливостей поетичної мови 60-90-х років ХХ ст. є використання ідентифікованих образів **злакових**

рослин як обов'язкових і невід'ємних атрибутів мовностилістичної структури моделювання концепту Україна: *погналися незжаті* ***хліба*** [І, 282], *поля, помережані стиглими* ***нивами*** [І, 237], *акуратно причесані чуби* ***пшениці*** [Б, 437], *похитувалися зобабіч* ***жита****, котили хвилі до узвишень і спливали звідти такими ж хвилями* [Учаз, 115], *вигнутий хребет* ***житнього*** *лану, що побіг від дороги до голубого обрію* [І, 208].

Опозиційне функціонування концептів **життя** (достаток) − **смерть** (голодна смерть) виявляється в семантичному наповненні метафоричних моделей, що певною мірою представляють розвиток засобів художнього пізнання національної дійсності: ***колосочки*** *завосковіли* [Д, 486], ***колосок*** *до* ***колоска*** *сього літа гукатиме і не догукається* [Д, 509].

У мовотворчості шістдесятників образи **квітів** позначені позитивною емоційно-експресивною забарвленістю, що репрезентується інтенсифікованою мовною виразністю узуальних конотативних компонентів та актуалізацією лексем зі зменшувально-пестливими суфіксами: *жовті очка* ***квіток*** *уже виплакали всі сльози* [Б, 396], *спалахують сині очі* ***волошок*** [Б, 276], *зграйки* ***ромашок*** *привітно зустрічають і проводжають мене* [Б, 276], *вологі* ***соняшники*** *повертають свої обличчя до сонця* [Б, 357]. Традиційно популярний у народній свідомості образ маку вербалізується у складі метафори: *на щоках червоно* ***маки*** *зацвітали* [Д, 257].

Загальною рисою семантики образу **трава** є утворення значень на основі антропоморфної конотації: ***трави*** *лугові лоскотали босі ноги його* [Д, 239], ***трава*** *волого дихала* [Б, 455], ***трава*** *дихала морочним духом* [Б, 469]. Зафіксовано й семантичне ускладнення, зумовлене контрастом: трава (зелений колір) − молоко (білий колір): *витиналася перша* ***трава****, обіллявши схили зеленим молоком* [Б, 473].

Художня інтерпретація природи генетично пов'язана у шістдесятників з народною свідомістю. Відповідно, поетичні значення вербальних образів рослин у досліджуваному матеріалі створюються за рахунок антропоморфізації з метою переосмислення різноманітних соціальних та культурних реалій.

Земна модель світу як об'єкт метафоричного осмислення в мовотворчості шісдесятників представлена передусім націомовними формами, де елементи християнського світу перетинаються з глибоко архаїчними, дохристиянськими уявленнями. Зауважимо, що

антропоморфність − визначальна риса авторських метафор, зумовлена домінантою традиційних уявлень про ототожнення життя людини з життям навколишнього світу, з видимою природою. Аналізовані образи є органічними в художній тканині текстів названого періоду, оскільки вони розвивають традиції семантичної трансформації українського слова, є "позбавленими штучності та смислової неточності, що пояснюється закоріненням метафоричної образності у фольклорно-міфологічну стихію"[5].

[1] Шевченко Л.І.Вербалізація української ментальності в просторі часу і культури: символіка живого одухотвореного світу // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Зб. наукових праць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. – Вип. УІ. – 154 с. – С. 9-26; [2] Элиаде Мирча. Космос и история: Избранные работы: Пер. с фр. и англ. / Общ. ред. И.Р. Григулевича, М.Л. Гаспарова. – М.: Прогресс, 1987. – С. 156-157; [3] Масенко Л.Т. Міф та реальність в оповіданні Валерія Шевчука "Самсон" // Українська мова та література. – 1999. – №31. – С. 10; [4] Керлот Х.Э. Словарь символов. – М.: REFL-book, 1994. – 603 с., Ціпко А.В. Світоглядний симбіоз у психології світових образів в українській міфології: Дис... канд. філол. наук: 10.02.07 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 165 л.; [5] Ромащенко Л. Проблема історичної пам'яті в творчості шістдесятників // Слово і час. – 2002. – №4. – С. 47.

Список умовних скорочень

Б – Шевчук В.О. Барви осіннього саду: Повісті, оповідання. – К., 1986.
Д – Дрозд В.Г. Листя землі: Книга доль і днів минущих: Роман. – К., 1992.
Дп – Шевчук В. Дерево пам'яті: Кн. укр. істор. оповідання– У 4 вип.– К.,1990. – Вип. 1.
І – Іваничук Р.І. Журавлиний крик: Історичний роман. – Львів, 1989.
Нпс – Шевчук В.О. На полі смиренному: Роман. – К., 1983.
Пзно – Шевчук В.О. Птахи з невидимого острова: Роман, повісті. – К., 1998.
СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К., 1970 – 1980.
Тл – Шевчук В.О. Три листки за вікном: Роман-триптих. – К., 1986.
Учаз – Шевчук В.О. У череві апокаліптичного звіра: Історичні повісті та оповідання. – К., 1995.

М.В. Бондар, канд. філол. наук

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНИХ ПРОЗОВИХ ТЕКСТАХ

У статті аналізуються особливості функціонування запозичених лексичних одиниць у сучасних прозових текстах

The article is devoted to the analysis of the functional stylistic peculiarities of the borrowings in the modern prosaic text.

Наприкінці 90-х років XX століття – на початку XXI століття посилилась тенденція до глобалізації ("глобалізація – це насамперед інформаційна відкритість, а отже, й інформаційна присутність чужоземних учасників комунікативного процесу"[1]), що виявляється в активному вживанні запозиченої лексики в різних сферах функціонування української мови.

Дослідженню нового лінгвістичного матеріалу присвячені роботи В.П. Сімонок, О.А. Стишова, Л.П. Кислюк, Н.О. Попової, Д.В. Мазурик[2] та інших. Головним чином аналіз запозичених лексичних одиниць здійснюється на матеріалі даних лексикографічної практики та текстів засобів масової інформації. Поза увагою дослідників залишається сучасна проза.

Мета нашої розвідки – дослідити особливості функціонування запозичень у сучасних українських прозових текстах. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання наступних завдань: визначити тематичну приналежність та статус досліджуваних одиниць, проаналізувати типові контексти вживання.

У роботі оперуватимемо терміном "запозичення" у значенні: "звук, морфема, слово або окреме значення, фразеологізм, синтаксична конструкція, перенесені з однієї мови в іншу, а також сам процес перенесення", поданому в енциклопедії "Українська мова"[3]. Отже, термін "запозичення" вживатиметься нами як родове поняття стосовно таких, як "варваризм", "вкраплення", "екзотизм", "запозичені слова", "інтернаціоналізм", "іншомовні слова", "калька".

Науковці послуговуються також термінами "зовнішні входження", "етранжизми", що не вважаємо вдалими нововведеннями. На нашу думку, вживання терміна "зовнішні входження" є доцільним лише у корелятивній парі з "внутрішніми входженнями", як це послідовно дотримано у роботі Д.В. Мазурик[4].

Термін “етранжизми” рідко використовується в українській лінгвістиці, здебільшого у студіях мовознавців з діаспори[5], де автори мають на увазі “в широкому розумінні лексично-фразеологічні, словотвірні, синтаксичні й семантичні позичення з чужих мов, у вужчому розумінні – лексично-фразеологічні позичення, не цілком ще засвоєні з фонетично-словотвірного погляду”[6]. Хоча останнім часом спостерігається повернення цього терміна в активний лексикон материкової лінгвістики, зокрема О.А. Стишов на позначення слів, які зайшли з інших мов в актуалізований період, використовує паралельно як терміни-синоніми лексеми “етранжизми”, “запозичення”, “іншомовні слова”[7].

У сучасних прозових текстах функціонують запозичення (за частиномовною приналежністю це, головним чином, іменники), що репрезентують різні сфери людської діяльності: 1) суспільно-політична сфера: *“І ще... Кажеш, ти знайомий з роботою* ***іміджмейкера****”* (Бортніков, Чистильник – 2, 81); *“Сібілла виявилася блискучим* ***інтерв’юєром****, і жодне слово з його мемуарів не пропало задарма”* (Роздобудько, Ранковий – 2, 14); 2) економічна сфера: *“Купила в* ***DUTY FREE*** *у Франкфурті, де робила пересадку з Канади”* (Кононенко, Імітація – 2, 14); *“Ать-два... Офіційні* ***дистриб’ютори****,* ***брокери****,* ***дилери****, стайєри, мікропроцесори, комп’ютери та оргтехніка”* (Мухарський, Доба, 75); *“Дівчина підробляє у* ***фаст-фуді****, тому свіжа копійка водиться”* (Кокотюха, Мама..., 144); 3) засоби зв’язку, ЕОМ: *“Рудий меломан з* ***сі-ді*** *плеєром у руці і довгим чубчиком на поголеній голові”* (Хома, 137); *“Я бачив у тебе* ***веб-камеру****, Остапе”* (Хома, 157); *“Зараз розпал робочого дня, і в* ***онлайні*** *лише нероби”* (Пиркало, 23); *“Так і наговорено: люба, чому ти не приїхала? І в* ***електронній скриньці*** *приблизно те саме”* (Кононенко, Імітація, 34); 4) культура: *“А Адріян – їй-богу, не знаю, чим він займається, здається, якимось* ***арт-бізнесом****, але я б не хотіла з ним мати справу”* (Кононенко, Зрада, 135); *“Він приїхав сюди з Лос-Анджелеса зі своїми лабухами. Щоби дати кілька закатрупних концертів у нічних клубах, щоби відтягнутися в* ***чілаут-рум****...”* (Роздобудько, Ранковий..., 16); *“Молодий ді-джей сидів у кутку, замурувавшись серед техніки і видавав в ефір модні* ***семпли****,* ***міксовані*** *з “Ірапшном”* (Мухарський, Попса..., 248); 5) побут: *“І чи потрапить він до* ***апартаменції*** *Мар’яни – у нього нема ключа”* (Кононенко, Імітація, 15); *“Тепер у неї не буде справжнього* ***єврофенстера****, який з’явився у вітальні, кухні та спальнях Лариси і*

Ярослава” (Кононенко, Ностальгія – 2, 80); *“Парадокси нашого життя включають і такий: два одинарні* ***чізбургери*** *– принаймні зараз це так – коштують куди менше, ніж один подвійний”* (Пиркало, 15); 6) реклама та засоби масової інформації: *“Тоді я запитую, чи не їхня реклама висить на* ***більбордах*** *нового оператора стільникового зв’язку”* (Пиркало, 68); *“Дали п’ятдесятку з “Нового вітру”, бо п’яним зморозив їм декілька* ***слоганів****”* (Процюк, Жертвопринесення, 6); *“Появляться – добре, не появляться – теж чуднєнько, ти ж бо не хитрий галичанин, котрий завжди дбає про організацію* ***промоушену****, нехай і паршивенького, навколо свого літературного імені...”* (Процюк, Жертвопринесення, 21); 7) спорт: *“Чому не зайнявся плаванням,* ***кікбоксингом****,* ***сноубордингом****”* (Хома, 122); *“Вони й не здогадувалися, що десь на теплому березі, повз який вони курсують, як покинуті командою човни, є казино,* ***боулінг****, сауни, тренажерні зали, косметичні салони,* ***шейпінг****...”* (Роздобудько, Ескорт..., 26-27); *“ – Він займається* ***дайвінгом****? – не зрозумів я”* (Роздобудько, Ранковий..., 27); *“Вона радіє успіхам свого мінусового* ***бодібілдінга****...”* (Меднікова, Тю, 144); 8) мода: *“Певно усі сезони мод і покази* ***прет-а-порте*** *поблідли би на тлі твого сходження до сьогоднішнього безслав’я”* (Матіос, 39); *“Ведмедик пішов за “курткою”, розмірковуючи, скільки вона може коштувати, роздивляючися колір та фасон, прикидаючи, де такі продаються – на ринку чи у престижному* ***бутику*** *– і яка різниця між якістю тих та тих”* (Роздобудько, Мерці, 153); *“Ніна, виклично похитуючись на високих каблуках, йшла, замітаючи полами червоного пальта від* ***кутюр*** *забрьохані кахлі”* (Ульяненко, Хрест…, 10).

Аналіз відповідних контекстів свідчить про вживання запозичень у номінативній функції. Активізація цього класу слів зумовлена дією екстралінгвістичних факторів: Америка та країни Західної Європи асоціюються з технологічним новаторством (залежність кількісних показників запозичення лексичних одиниць з іноземної мови від новаторства нації в певній сфері діяльності), є зразком суспільного порядку, економічного процвітання, стандартів життєвого рівня, спілкування і поведінки.

На окрему увагу заслуговує роль латиниці у сучасних прозових текстах. Автори послуговуються нею не лише при вживанні варваризмів (напр.: *“Звичайно, поете, що ти не озвучуєш Марії ці свої звичні рефлексії, що сьогодні можуть бути такими,* ***tomorrow*** *– іншими, післязавтра – двадцять п’ятими”* (Процюк,

Жертвопринесення – 2, 37); *“Чеканчук миттю підбіг до апарату, де миготів вогник **message**, прослухав повідомлення”* (Кононенко, Імітація, 12); *“Тепер залишалося чекати звільнення, якщо вона поскаржиться на **“reception”**, що в її номері занадто дбайливо погосподарювали”* (Роздобудько, Ранковий ... – 2, 13)), але й для відтворення специфіки функціонування української мови у сфері електронної комунікації (напр.: *“О Господи, ще один E-mail*: ***DE TY, MAR’JANA?.. MAR’JANA ZAHYNULA. DODZVONITSA MENI DODOMU”*** (Кононенко, Імітація, 47)), уніфікації написання топонімів (напр.: *“Тепер до **Moscau** вела широка дорога”* (Шкляр, Елементал, 107)).

Слід зауважити, що мова сучасного прозового тексту відтворює тенденції, притаманні розмовно-побутовому мовленню, зокрема тенденцію до економії мовних зусиль: *“Пам’ятаєш її дискусії в усіх **медіа**, коли на неї налітали ті жіночки: як ви можете говорити, що кохання нема, коли ми з чоловіком прожили сорок років”* (Кононенко, Імітація – 2, 9) – мас-медіа → медіа; *“До дружка туди їздила, ось він і дзвонить, і шле **мейли**, чому вона не приїхала”* (Кононенко, Імітація, 46) – і-мейли → мейли; *“ – Чуєш, старий, розкажи мені про свою **гьорл-френд**, – обернувся до космонавта. – А вона мені не **гьорл**. Це дочка моєї хрещеної, баби Федоськи”* (Меднікова, Тю, 85) – гьорл-френд → гьорл; *“ – Льончик – Лінин **френд**, – запально вигукує з кімнати. – І я до нього зверталася не інакше, як на ім’я та по батькові”* (Слапчук, Крихти..., 38) – бой-френд → френд; *“Не вилазячи з **Нету**, мигтячі сторінки якого відбивалися у його вузьких трапецевидних окулярах, він сипав анекдотами, здебільшого сороміцькими”* (Криштопа, Жах..., 72) – Інтернет → Нет; *“Її план дійшов до Антона, і він мав надію, що інтенсивний рух тільки допоможе, адже джип більш громіздка машина, і його маневрові здібності під час сильної **трафіки** справді не поступляться танкові”* (Кокотюха, Останній..., 125) – трафік-джами (*“Кожному все персонально пояснили: магнітні бурі. Уникайте укладання угод, вирішування бізнесових справ, **трафік-джамів**, пиятик, флірту, закордонних подорожей”* (Поваляєва, 70) – traffic jam – “скупчення транспорту, затор, пробка” (АУС – Т. 2. – С. 545)) → трафік; тенденцію до вживання слів на позначення назв осіб з компонентом “френд”: *“І шкода трохи Максима, бо він красивіший і талановитіший за мого **френд-боя**, але c’est la vie…”* (Процюк, Жертвопринесення, 59); *“ – Нема проблем! Його господарка – моя*

колишня ***герл-френд****”* (Роздобудько, Ранковий..., 17);*“Адже вона була не тільки твоя співробітниця, а й твоя* ***леді-френд****”* (Кононенко, Імітація, 13) – за аналогією: бой-френд → леді-френд; *“Також Мар’яна розповідала, що вони з її шефом і* ***бой-френдом*** *Джері Бістом ніяк не можуть виробити оптимальної стратегії роботи фундації”* (Кононенко, Імітація, 10); *“ – Ти вийшла заміж? – спитав я, коли вона сховала мобільник. – Ні, це мій* ***бой-френд****”* (Шкляр, Елементал, 30); *“Помившись, Христя красномовно коситься вбік свого* ***бой-френда****”* (Бортніков, 105);

Вживання запозичень зумовлюється також тематичними особливостями творів (змалювання життя діаспори), необхідністю мовної характеристики персонажів (відтворення специфіки мови білінгвів, представників діаспори, особливостей мовлення різних вікових, соціальних та професійних груп): *“ – О,* ***ієс****,* ***ієс****,* ***ано****,* ***уі****,* ***сі****, фізкультура це* ***о’кей****. Мадам Федоська займається* ***бодібілдінгом*** *чи* ***шейпінгом****? А навіщо комусь з вас бігти по лікаря? Скористайтеся телефоном. Або* ***електронною поштою****. У сеньйори Федоськи погано поставлено інформацію. Зараз зручніше на таких віддалених* ***ранчо*** *мати* ***гелікоптер*** *для подібних випадків”* (Меднікова, Тю, 46-47); *“Зіпсуйся враз усе, й ми безпорадні і безпомічні, як* ***кідс****, себто діти, на безлюдному острові”* (Меднікова, Тю, 124);*“Але сьогодні є* ***“спешл”*** *день, мене взяли працювати на якесь ексклюзивне* ***парті****, я була здивована, бо ані мови добре не знаю, ані обслуговувати, зате гарно посміхаюсь і тому працюю в гардеробі. Ти знаєш, це є направду* ***good job****...”* (Москалець, Вечірній..., 12); *“ –* ***Офкоз****! Хто* ***інгліш*** *знає? – з обличчя Льодика не сходила дурнувата посмішка”* (Кокотюха, Останній..., 61); *“Його, так само, як і мене, підчепив невгамовний Джейк Стейнек. З тією лише різницею, що знайомство відбулося на* ***party*** *в Санта-Барбарі, в домі його батьків”* (Роздобудько, Ранковий..., 15); *“Прибиральник-негр ледь не врізався своєю машинкою у товстого джентльмена в техаському капелюсі. Ані той, ані той навіть не помітили цього, боячись втратити* ***преті-герл*** *з поля зору”* (Кокотюха, Останній..., 70); *“ – Ну й спека! Селіді міг би* ***кондишен*** *подарувати”* (Кокотюха, Останній..., 81); *“Але до наших ментів недавно американські копи приїздили. Ну, браталися після спільних забавок у тирі, зброєю мінялися. Знаю, не можна, але думаю – не одна* ***батл юкрейн*** *водка пішла під це діло”* (Кокотюха, Мама..., 106). Запозичення притаманні для мовлення молодшого покоління журналістів, феміністок,

заможних верств населення – за частиномовною приналежністю це здебільшого частки, вигуки, прислівники, за стилістичним статусом – жаргонізми, лайливі слова, загальновживана лексика.

Автори використовують помилки у звуковому складі слів з метою вказівки на рівень освіченості персонажа. Так, недалекий Урилов, герой детективів Кононовича, характеризується таким мовним портретом: *“ – Ну, – задоволено сказав він, – цього, мабуть, хвате... Як буде яка інформація, то скиньте мені по цьому самому... по* ***ememему****, коротше, скиньте! – Як-як? – не втямив шеф. – Ну, по тому... по* ***мемелу****... – Урилов затнувся. – Ото, що в комп’ютері сидить, ну! – По емейлу? – здогадавсь я. − Електронною поштою?* (Кононович, Феміністка, 53).

У сучасних прозових текстах, окрім номінативної функції, запозичення відіграють роль експресивних засобів: *“ – Може, поміняємо тобі* ***памперси****? Ти, голубчику, увесь мокрий”* (Шкляр, Ключ, 202) – натяк на великий переляк головного героя (див. памперси – “дитячі підгузники з дуже м’якої матерії, здатні добре вбирати вологу” (СІС-МШ, 415)); *“Тато чекатиме нас біля молочного, Марію ми відпустили до завтра... а яку записку забацав –* ***джусі-фрут*** *без цукру”* (Хома, 98) – позитивна оцінка одного об’єкта переноситься на інший (“фруктовий напій без цукру” → “записка”); *“Роман, швиденько виконавши свій добродійний обов’язок, подався до лавки, і ще не знав наївний східнослов’янський коханець, який* ***сюрпрайз*** *готує йому припадкова стріча на вранішній дорозі”* (Меднікова, Тю, 102) – експресивність досягається зіставленням запозичення “сюрпрайз” з атрибутивним словосполученням “наївний східнослов’янський коханець”; *“Новий рік зустрічатиме з мамою й татом, яких не бачив уже два роки – минулого Різдва літав з Мар’яною до Єгипту. А поки треба працювати й працювати, щоб заслужити собі правдивий* ***MERRY CRISTMAS****”* (Кононенко, Імітація – 2, 28-29) – у привітальній формулі “Щасливого Різдва!” (пер. з англ.) акцент робиться на характеристиці “справді щасливе свято”; *“Скоро у Терешка з райдержадміністрації ювілей. Я вам такой* ***макдональдс*** *видам, полний атас”* (Меднікова, Тю, 9) – власна назва системи ресторанів швидкого приготування їжі переосмислюється в загальну і функціонує у значенні “стіл, поляна”; ***“Лонгіт’юдний моніторинг”****, – так називає їхні понеділкові здибанки Славко, впевнений, що всі шість мільярдів людей на Землі здатні його зрозуміти без словника”* (Хома, 128) – мова йде про звіт

за прожитий тиждень (пор. моніторинг – “1) постійний контроль за будь-яким процесом з метою виявити, чи відповідає він бажаному результату або початковим прогнозам” (СІС-П, 652), лонгіт’юд – “довготермінове систематичне дослідження одних і тих самих осіб, що дозволяє визначити вікові та індивідуальні особливості фаз життєвого циклу” (СІС-МШ, 328)); *“Привід для стурбованості у Нінон не забарився. Останнім часом Душман звітував через човникову дипломатію про свій* ***лізинг-консалтінг-інжініринг*** *з її грошиками рідше й рідше”* (Меднікова, Тю, 61) – маються на увазі “операції з грошима” (пор. лізинг – “довготермінова оренда машин, устаткування, транспортних засобів, будівель виробничого призначення, яка передбачає можливість їх наступного викупу орендарем за заздалегідь обумовленою ціною” (СІС-МШ, 322), консалтинг – “вид діяльності, яка полягає у консультуванні виробників, продавців, покупців з широкого кола питань економіки, фінансів, зовнішньоекономічних зв’язків, зокрема щодо створення підприємств, дослідження та прогнозування ринку, інновацій тощо” (СІС-МШ, 289), інжиніринг – “1) Комплекс інженерно-консультативних послуг дослідницького, проектно-конструкторського, розрахунково-аналітичного характеру тощо у галузі виробництва і реалізації продукції. 2) Діяльність з надання таких послуг” (СІС-МШ, 228)); *“Золотавий, з крокодилячої шкіри гаманець, був порожнім. – Бомбовоз випотрошив увесь. Що ж, Варцю, переходимо в режим* ***“економайзера”*** (Яворівський, 184) – economizer – “ощадлива людина” (АУС – Т. 1. – С. 337); *“Перехилив чарчину, але не для кайфу – як ліки. (Авторові не пропонував – він на роботі). Дружинонька обов’язково* ***допінг****-контроль влаштує”* (Слапчук, Крихти..., 10) – пор. допінг – “речовини, що при введенні в організм викликають тимчасове підвищення його активності” (СІС-МШ, 181), “фармакологічні та інші речовини, що тимчасово активізують, стимулюють фізичну та психічну діяльність організму. Заборонені міжнародними і державними спортивними організаціями” (СІС-П, 389).

У сучасних прозових текстах зростає активність вживання запозичених словотворчих елементів (префіксів *-euro*, *-super*, які є носіями семантики “престижно, респектабельно: *“ – Добридень, ласкава... е-е... панно! – лагідно обізвавсь я, по-котячому підкрадаючись до її* ***суперсучасного*** *робочого місця – з кількома телефонами “Панасонік”, електронною друкарською машинкою і*

пультом зв'язку" (Кононович, Я..., 45);*"Боже! Яка розкіш, як можна жити;* ***суперєвро****,* ***суперремонти****,* ***суперстелі****, дві* ***суперванни****! Правда, невідомо, як у* ***супертуалеті*** *користуватися тією імпортною начинкою, внутрішньо комплексує хлопець"* (Процюк, Інфекція, 66); *"Якась елітна дамочка пропонувала йому себе, аби він влаштував її дітей до якої-небудь елітної* ***єврошколи*** *подалі від України"* (Кононенко, Імітація, 12); *" – Тетяна дзвонить до Льондона. – Не до* ***єврофісу****, а Юркові. Себто Джорджу"* (Кононенко, Імітація, 14); *" ...Джордж проводив свої вакації в* ***євромолодіжних євротаборах*** *європейського рівня"* (Кононенко, Імітація, 15); *"Вони вчотирьох... їздили на* ***євроакцію*** *Інтелектуали за Свободу. Ту* ***європодію*** *фінансувала солідна фундація"* (Кононенко, Імітація, 18); *"...виконання* ***європроекту*** *було пострадянсько-безладним: із вхідних дверей ішов такий несамовитий холод, що сидіти у просторій вітальні-передпокої було вкрай незатишно"* (Кононенко, Зрада, 47);*"Канадійку запросили жити у* ***єврокотеджі*** *Вовчиків"* (Меднікова, Тю, 123); *"Так, так, так, – зваблювали* ***євроручності****"* (Меднікова, Тю, 123). Перенасичення вербальної структури художнього твору словами, утвореними за відповідними словотвірними моделями, здійснюється з метою досягнення переважно комічного ефекту.

Запозичені з інших мов в українську слова на позначення осіб вживаються в експресивній функції шляхом видозміни їхньої семантики, а саме – втрати компонента, який вказує на специфіку функціонування того чи іншого звертання (територіальне обмеження), напр.: мадам – "у Франції", місіс – "в англомовних країнах"; випадіння кількох диференційних сем, напр.: леді – "у Великобританії", "дружина лорда", "з аристократичних кіл суспільства": *"Надзвичайно чарівна* ***місіс****. Ліпить із глини вироби високого ґатунку"* (Слапчук, Коротка..., 26); *"Мовчу, мовчу,* ***мем****! – із удаваним страхом замахав руками Сергій"* (Роздобудько, Ескорт..., 78); *" – Ви занадто наївні,* ***мем****..."* (Бортніков, Чистильник – 2, 204); *"Зате стара* ***леді*** *раптово зірвалася з полиці, на якій сиділа, і так штовхнула Андрія в груди, що той вкарбувався потилицею у складену верхню полицю і хляпнувся на сидіння"* (Волков, 213); *" – Шановні джентельмени й джентельменки,* ***леді*** *та ледянки, пани й панянки!"* (Криштопа, Жах..., 62); *"Так що – ні, дорогі* ***леді****, це ви, будьте добрі, заткніться!* ***Леді*** *ж десь мають окремих джентльменів із їхніми побажаннями,* ***леді*** *балакають про*

літературу…" (Слапчук, Крихти…, 25); *"Вибачайте,* ***міледі****, за вульгарність, але будь завжди готова…"* (Ульяненко, Хрест…, 29); *"А твоя оця* ***прес-вумен****, виявляється, може бути в курсах"* (Кокотюха, Мама..., 68); *" – Якого біса твоя* ***мадам*** *у сортирі так довго робить?"* (Кокотюха, Мама..., 69);*"Спостережлива дівчинка! – Ну чого мовчиш? –* ***Мадам****, ви влучили в яблучко... Я їх дійсно не переварюю"* (Бортніков, 51).

Експресивність може досягатися зіставленням українського та запозиченого сполучення слів близьких за структурою та подібних, проте не тотожних, за семантикою: *"Через* ***треті руки****, це вам не* ***секонд хенд****, знайшли київських знайомих, котрі на короткий час згодилися дати прихисток юній амазонці-аграрієві"* (Процюк, Інфекція, 12); вживанням стійкого сполучення слів іноземної мови, позбавленого парадигматичних характеристик, як компонета української фразеологічної одиниці шляхом штучного уподібнення за семантикою українському відповіднику: *"Облилася діаспора рясними та гарячими, поцілувала Спілку у... Андрію, − у лоба вона її поцілувала, а не туди, куди ти показуєш, іще сто тисяч і вишиваного рушничка із Філядельфії на щастя дала, а тоді* ***скрутила fuck you*** *воріженькові на північний схід і, поправивши лапшу на вухах, полетіла на свою чужину"* (Москалець, Коротка..., 18) – пор. "скрутити дулю"; функціонуванням запозичень у нетипових контекстах (усно-розмовне мовлення): *"Село все знає... Знає і на своїх* ***колоквіумах, симпозіумах, семінарах і саммітах, не рахуючи брифінгів і круглих столів****, обговорює, аналізує, ухвалює присуди"* (Медникова, Ой, 45).

Сучасні автори експериментують у своїх творах зі словом, поєднуючи різностильові та різносистемні лексичні одиниці, створюючи умови для реалізації адгерентної, тобто зумовленої контекстом – функціонально-стилістичної експресивності [19, 11] (*"Може, зайнятися гімнастикою? Прохолодний душ,* ***фрістайл****,* ***джакузі****?* ***Попу в ополонку****!.. Язиком лизни сокиру,* ***сноубордист віскривий****"* (Морговський, 83); *"І хоч Занадтий поклав собі задушити в зародку* ***прокільчену лав сторі****... таки сподівався, що Тіна обізветься"* (Меднікова, Тю, 189);*"Ті теж молодці, поперли внагляк, з дозволами на носіння зброї при собі,* ***сек'юріті задрипане****"* (Кокотюха, Останній..., 124)).

У досліджуваних текстах спостерігаються випадки трансформації лексичного складу усталених словесних комплексів,

що здійснюється заміною одного з компонентів іншомовним відповідником (*“Часто Марина бачила бізнесменшу в скандальних хроніках програми **“Хто-є-ху?”**, в найнеймовірніших сюжетах”* (Роздобудько, Ескорт..., 42)), словами з “модною” семантикою (*– Нє, ще їдемо! – з радісною дурковатістю заперечив Інжектор і виплюнув собі під ноги жувачку. – **Реве та стогне “джіп черокі”**...”* (Яворівський, 227); відомий вислів “комсомолка, спортсменка, красуня” у вербальній структурі сучасного прозового тексту трансформувався у “менеджер, спортсменка, красуня” (*“ – Мені підлікуватися треба! – Ов-ва! **Менеджер, спортсменка, красуня** і – на тобі! Щось серйозне?”* (Винокуров, 204)), що, на нашу думку, є фіксацією не лише результатів процесу пасивізації певного класу лексичних одиниць та появи нових слів шляхом запозичення, але й зміни аксіологічних параметрів (престижно бути менеджером, а не керівником); ***“Щоб мене мером обрали, коли брешу”*** (Слапчук, Кенгуру..., 77) – пор. “хай мене Бог покарає”, “хай мене грім поб’є”, “щоб мені не зійти з цього місця”.

У сучасних прозових текстах запозичені лексичні одиниці репрезентують різні тематичні групи слів, мають різний статус (кодифіковані, некодифіковані) і залежно від цього виконують номінативну чи експресивну функції (моделюють навколишню дійсність (найменування нових реалій життя), здійснюють мовну ідентифікацію персонажів за віком, фахом, оновлюють усталені мовні комплекси).

Перспективність дослідження нових лексичних одиниць на матеріалі сучасних прозових текстів полягає у можливості фіксації класу слів, які поповнюють словниковий склад сучасної української мови та виявленні їхнього експресивного потенціалу.

[1]Ажнюк Б.М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48; [2]Сімонок В.П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній мовній картині світу. – Х., 2000; Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): Автореф. дис… д-ра філол. наук. – К., 2003; Кислюк Л.П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень): Автореф. дис… канд. філол. наук. – К., 2000; Попова Н.О. Запозичення з англійської мови в лексико-семантичну систему української мови кінця ХХ та початку ХХІ століття: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Х., 2002;

Мазурик Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): Дис… канд. філол. наук: 10.02.01. – Л., 2002; [3]Ткаченко О.Б. Запозичення // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 179; [4]Мазурик Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ століття): Автореф. дис... канд. філол. наук. – Л., 2002.; [5] Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен, 1951. – С. 35; [6]Горбач О. Етранжизми // Енциклопедія українознавства. – Л., 1993. – Т. 2. – С. 648; [7] Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К., 2003. – С. 241.

Список використаних джерел

Бортніков С. Чистильник: Соло на пістолеті для безшумної стрільби. – Т., 2000; Бортніков С. Чистильник – 2. Тест на співчуття. – Т., 2000; Винокуров О. Потворні ляльки: Повісті. – К., 2001; Волков О. Подорож у безвихідь. Роман. – К., 2002; Кокотюха А. Мама, донька, бандюган // Березіль. – 2003. – № 9-10. – С. 16-145; Кокотюха А. Останній раз. Кримінальна повість // Березіль. – 1999. – № 5-6. – С. 35-133; Кононенко Є. Зрада // Березіль. – 2002. – № 3-4. – С. 35-153; Кононенко Є. Імітація // Сучасність. – 2001. – № 5. – С. 9-56; Кононенко Є. Імітація // Сучасність. – 2001. – № 6. – С. 9-53; Кононенко Є. Ностальгія // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 159. – С. 70-114; Кононович Л. Феміністка: Роман. – Л., 2002; Кононович Л. Я, зомбі. Кримінальний роман // Сучасність. – 1993. – № 4. – С. 18-52; Криштопа О. Жах на вулиці В'язнів // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 168. – С. 3-72; Матіос М. Життя коротке, щоб казати "ні" // Матіос М. Життя коротке: Книга прози. – Л., 2001. – С. 5-47; Медникова М. Ой (кіноповість) // Київ. – 1997. – №11-12. – С. 35-88; Меднікова М. Тю!: Роман-фрістайл з елементами аерофотозйомки. – Л.: Кальварія, 2003; Морговський А. Тінь птеродактиля // Березіль. – 2002. – № 9-10. – С. 82-129; Москалець К. Вечірній мед // Сучасність. – 2003. – № 4. – С. 11-50; Мухарський А. Попса для еліти. – Х., 2002; Пиркало С. Зелена Маргарита. – К., 2001; Поваляєва С. Ексгумація міста. – Л., 2003; Процюк С. Жертвопринесення // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 160. – С. 5-72; Процюк С. Жертвопринесення //Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 161. – С. 23-102; Процюк С. Інфекція // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – № 149. – С. 3-68; Процюк С. Інфекція // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – № 150. – С. 3-65; Роздобудько І. Ескорт у смерть: Роман. – Л., 2002; Роздобудько І. Мерці: Роман. – Л, 2001; Роздобудько І. Ранковий прибиральник // Сучасність. – 2003. – № 11. – С. 16-32; Роздобудько І. Ранковий прибиральник // Сучасність. – 2003. – № 12. – С. 12-50; Слапчук В. Кенгуру завбільшки з цвіркуна // Київ. – 2004. – № 1-2. – С. 68-82; Слапчук В. Коротка стрілка жіночого годинника // Кур'єр Кривбасу. – № 162. – С. 22-46; Слапчук В. Крихти хліба у бороді Конфуція // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 173. – С. 3-54; Ульяненко О.

Хрест на Сатурні // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 176. – С. 3-55; Хома А. Репетитор: Роман. – Л., 2002; Шкляр В. Ключ: Роман. – К., 1999; Яворівський В.О. Перед тим, як жити: Повісті, новели, оповідання. – К., 2001.

А. А. Калєтнік, асп.

ЗУМОВЛЕНІСТЬ ПРОДУКТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ТВОРЕННЯ НЕОКЛАСИЧНОЇ НЕОЛОГІЇ "ПОЛЕМ КУЛЬТУРИ"

У статті розглянуто мотивацію домінантних моделей авторської неології неокласичної полем культури, визначено понятійний зміст категорії "поле кульутри" в лінгвістиці.

The article is devoted to the problen of examination of motivation of author's neoclassical neology chief models by the cultural field, and determination of conceptual content of the category "cultural field" in the linguistics

Зумовленість продуктивних моделей творення неокласичної неології "полем культури"

У статті розглянуто мотивацію домінантних моделей авторської неокласичної неології полем культури, визначено понятійний зміст категорії "поле культури" в лінгвістиці.

Вербалізована художня свідомість співвідносна, як відомо, з семіозисом культури. Доведеність перспективи аналізу поетичної мови, що виконує в культурі особливі функції, в контексті зумовленостей "полем культури" дістає в сучасному мовознавстві нову аргументацію. Позиція Ю.С. Степанова щодо трьох вимірів мови – семантичного, синтаксичного і прагматичного[1] – дозволяє об'єднати лінгвістичну доказовість із семіотичними підходами, а отже зрозуміти мову, її внутрішній розвиток як результат взаємозалежностей феномена мови і феномена людської культури, її простору і функціональних можливостей.

Водночас поняття *культура* є однією зі складних категорій гуманітарних наук. На думку Ю.С. Степанова, існує багато дефініцій цього поняття, залежних від наукової спрямованості авторів – соціологічної, функціональної, еволюціоністської тощо[2]. Сам дослідник інтерпретує понятійну сутність культури як "сукупність концептів і відношень між ними, що виражаються в різних "рядах" (передусім в "еволюційних семіотичних рядах", а також у

"парадигмах", "стилях", "ізоглосах", "рангах", "константах" тощо)"[3]. А отже, незалежно від конкретного термінологічного наповнення наведених термінів можна зробити висновок про певну структурованість культури як її універсальну характеристику.

Відомо, що поняття *поле* було запозичене з фізики (пор. *магнітне поле*, *гравітаційне поле* тощо) і введене в мовознавство Й. Тріром і Г. Іпсеном, де поступово набуло термінологічного статусу: поле – "це сукупність мовних (головним чином лексичних) одиниць, об'єднаних спільністю змісту". Поряд із цим як синоніми традиційно вживаються також визначення *група* (лексико-семантична група, тематична група та ін.), *парадигма* (лексико-семантична, синтаксична парадигма тощо)[4].

Коли йдеться про визначену нами проблематику, можна за аналогією визначитися, що *поле культури* (зрозуміло, що йдеться про духовну культуру) – це сукупність відображених у формах суспільної свідомості феноменів, у яких представлені об'єднані, спільні за змістом фрагменти цілісної культури. Для неокласиків у цьому полі культури домінантними є поетичні надбання минулих епох, інструментально вербалізовані в тексті, що є ідентичним національній культурі.

Ще В. фон Гумбольдт, створюючи діяльнісно-енергетичну концепцію мови, аргументував здатність кожної мови мати свою "внутрішню форму", специфічну структуру, тобто граматичний лад і властиві йому способи словотворення, що зумовлені, на думку вченого, "самобутністю народного духу". Для В. фон Гумбольдта названий підхід дозволив визначити мову як орган, що формує думку. Мова водночас, за В. фон Гумбольдтом, залежить від особливостей мислення. Таким чином, вербалізований національно самобутній світогляд виявляється, на думку вченого, у специфічній картині світу, а здатність оволодіти іншими мовами є можливістю розширити "діапазон людського існування", заглиблення через "мовний світогляд" у картину світу іншого народу.

Поле культури, знаковою характеристикою якого є мова, досліджується в різних аспектах і різних понятійних відповідниках постгумбольдтіанською наукою. Так, неогумбольдтіанська школа (передусім Е. Кассірер) зосереджує увагу насамперед на символічних універсумах, а мова (як і міф, мистецтво, релігія) розглядається як частини цього універсуму, складники символічної сітки, складної тканини людського досвіду. За Е. Кассірером, людина настільки

заглиблена в мовні форми, художні образи, міфічні символи чи релігійні ритуали, що нездатна нічого бачити і знати без цього створеного нею ж посередника. Мова, її творча субстанція (формалізованим знаком якої є здатність до словотворення – А.К.) аналізуються Е. Кассірером в розрізненні концептуальної та емоційної форми, й навіть більше, дослідник обґрунтовує паралельність існування наукової, логічної мови й мови поетичної уяви. В акцентуації здатності символічних мовних форм втілити багатство й різноманітність людської культури справедливо бачить дослідник "шлях цивілізації"[5].

Зауважимо, що мовні форми інтелектуального синтезу, які позначають "шлях цивілізації", творяться у процесі формування свідомістю нових "об'єктів", своєрідних логічних і символічних новотворів. Е. Кассірер твердить (і сучасне мовознавство широко звертається до цієї тези), що критика мови й мовних форм мислення стає інтегральним складником глибокого наукового і філософського мислення.

Саме у Е. Кассірера неогумбольтіанська лінгвістична школа запозичила фундаментальний принцип, спираючись на який обґрунтовується ідея символічного представлення пізнання за допомогою мови, в мові і мовою зумовленого. Відповідно, неогумбольдтіанці логічно аргументують позицію, коли наукове спостереження зосереджується на творчій активності мови як символічної форми, що представляє світ як "картинну" цілісність, тобто "поле культури". Додамо, цілісність рухливу, зосереджену в "мовному світобаченні", і навіть більше, засновану на уявленні про лексичний спосіб категоризації світу (за Е. Сепіром і Уорфом) і виявленні синтаксичного компоненту категоризації (за Вайсгербером). Інше коло важливих проблем в аналізі взаємозалежностей мови й культури вирішують неогегельянці (Б. Кроче, К. Фосслер, Л. Шпітцер, Е. Лерх, Х. Хацвельд та ін.). Створивши своєрідну "культурологію мови" (праці К. Фосслера "Культура Франції у дзеркалі її мовного розвитку", "Дух і культура в мові", "Мова як творчість і розвиток" та ін.), неогегельянці зосередилися на спробі інтерпретувати саму мову як вияв культури й передусім її внутрішніх сутностей.

К. Фосслер визначив, зокрема, актуальну, на наш погляд, і недостатньо розроблену в сучасній лінгвістиці проблему дослідження історії мови в її взаємозалежності з культурою певної історичної

доби. Як справедливо твердить К. Фосслер, розвиток мови, її історія безпосередньо залежать від світу, в якому "живе" мова, а "сучасність є місцем, де мова й життя зустрічаються одне із одним, і кожне сповнене життя слововживання є, відповідно, сучасним слововживанням. У філософському розумінні слова дослідник мови завжди має справу тільки з мовою сучасності як єдиною, що існує"[6].

Таким чином, зосередженість дослідника на питанні зумовленості продуктивності моделей творення неології "полем культури" не може залишитися в колі формально визначеної лінгвістикою словотвірної проблематики. Антропологічний зміст сучасного мовознавства підкреслюють практично всі лінгвісти, переформульовуючи принципи аналізу з абстрактно-теоретичних на концептуальні, звернені до синтезу гуманітарного знання. Щодо дослідження неокласичної неології, її сутність не можна пояснити лише формальними характеристиками новотворів чи їх частотністю.

Художня практика неокласиків гармонізує з естетичними ідеалами творців цього напрямку й повною мірою корелюється як із ідеями попередників, так і сучасника митців - видатного герменевтика Й. Хейзинги. Неокласики, як і Й. Хейзинга, ідеали культури усвідомлювали як вищу цінність, надособистісну, усвідомлювану розумом, морально-естетичним почуттям, універсальну й водночас віднесену до історико-цивілізаційних феноменів. Якщо Й. Хейзинга з позицій логічної абстракції обґрунтовував необхідність практичної орієнтації історико-культурного процесу й усвідомлював суперечності соціального буття, а також необхідність пошуку естетичного регулятора суспільного й індивідуального існування, то неокласики повною мірою відчули соціальний утилітаризм, який позбавляє особистість творчих перспектив, руйнуючи "поле культури".

Дозволимо собі висловити думку, що неодноразово підкреслювана настороженість неокласиків щодо нових, "революційних" форм слова, досить гострі зауваги на адресу поетів, заглиблених у словесне верифікаторство, врешті літературна практика, що виходила за межі поезії – все це свідчить про глибинне розуміння неокласиками необхідності зберегти поле класичної культури. На зламі історико-соціальних епох, в добу політичних потрясінь найбільш вразливою, як відомо, є культура.

Словесна культура потрактовується неокласиками як універсальний загальнолюдський довершений ідеал. Водночас

українська словесна культура є явищем унікальним, неповторним, яке відбиває іманентно властиві йому естетичні сутності й корелюється з усталеними культурними формами та патернами. Таким чином, конфігурації культурного росту (за А. Крьобером) формалізуються передусім у нових смислах явищ (семантична неологія), нових поєднаннях раніше осібного або несполучуваного (синтаксична неологія) і врешті – називанні нового, ще неназваного (прагматика).

Тому в неокласичній рецепції визначальною є культурна тріада *античність – Європа – Україна*. І якщо перші дві координати (світові взірці художньої довершеності) визначають джерело образної мотивації, то третя координата визначає царину творчого застосування світових зразків.

Разом із тим на рівні мовних (і не тільки мовних) особливостей неокласиків не знайдемо прямого запозичення або прямого наслідування класичних взірців – ідеться лише про творчу рецепцію. У плані словотвірного впливу поля культури на неологію неокласиків можна визначити дві основні риси – композитний словотвір (понад 400 одиниць, тобто дві третини дослідницької вибірки) та лексико-семантичний. Обсяг неологізмів останнього типу в неокласиків помітно менший (52 одиниці у вибірці), проте в цьому матеріалі виявляються цікаві ідіолектні особливості, що дозволяють говорити про лексико-семантичний словотвір як характерну ознаку неокласичної поезії.

Щодо композитного словотвору, то передусім епітети такого типу є надзвичайно характерною ознакою античної літератури, звідки ця особливість проникає також у пізнішу європейську художню літературу. Проте аналізувати відповідну неокласичну лексику з погляду суто словотвірного, маючи на увазі їх текстово-образотворчу роль, видається невдячним завданням: ця лексика розшаровується на різні змістові класи, які доцільніше розглядати у функціональному плані.

Аналіз зумовленості продуктивних моделей творення неологізмів полем культури розгортається в лінгвістиці в дослідницькому контексті ідей про взаємозалежність ієрархічно вибудованих мовних структур (їх одиниць), в яких можна спостерегти більш зовнішні, поверхневі і більш глибинні, змістові, тобто семантичні елементи. На думку Е. Сепіра, що є актуалізованою в сучасній науці, саме елементи другого типу найбільше

відповідають за формування особливостей мовної структури і саме ці елементи мають передусім аналізуватися в типологічних і функціональних класифікаціях. І навіть більше, в лінгвістичних узагальненнях Е. Сепіра взагалі не задовольняє формальний "поділ мов на ізольовані, афіксальні й символічні", тому що така диференціація "занадто акцентує увагу на зовнішньому технічному представленні"[7]. Зауважимо, зовнішньому щодо семантики слова, тобто формі, граматичній реалізації структури слова, а не його значеннєвих інтенціях.

Відповідно, в основу класифікації європейського лінгвіста-інтелектуала покладено семантичний принцип, що, на нашу думку, відбиває ситуацію в новітньому мовознавстві. На семантичній домінанті вибудовується Е. Сепіром розрізнення чотирьох типів граматичних значень: конкретні, дериваційні, конкретно-реляційні та власне реляційні. Дериваційні (в межах названого поділу і заявленої нами проблематики) пов'язуються з модифікацією конкретних значень, що логічно вказує як на понятійно-термінологічну кореляцію понять "деривація" – "модифікація значення", так і на їх пряму залежність. В українській дериватології, як відомо, названий аспект є проблематикою лексико-семантичної неології, найбільш аргументованої у працях О.О. Тараненка та його учнів.

Таким чином, артикулюється думка, узгоджена з узагальненнями про мовні зміни, що є не хаотичними, а пов'язаними з внутрішньою (тобто семантичною – А.К.) структурою мови. А отже формалізація неології, з погляду заявленої нами проблеми, є лише зовнішнім виявом глибинного, семантичного руху слова.

Відтак, не представлене у граматично-формалізованих формах слово не є статичним: його глибинний рух може бути виявленим контекстно символічно чи синтагматично. А отже, зрозумівши внутрішню структуру мови та її культурно-соціальний комунікативний контекст, ми можемо пояснити і механізми змін та аргументувати ідентифікаційні критерії, за якими вибудовуються домінантні моделі авторської неології.

Від неологічних домінант значною мірою залежить цілісність авторської ідіостилістичної системи і можливість її "прочитання".

"Ідіостилістична система, – на думку Л.І. Шевченко, – як і будь-яка цілісна функціонуюча субстанція мови, формується внаслідок взаємодії екста- та інтралінгвістичних факторів. І якщо обґрунтування функціональних критеріїв стилів спирається на

комплекс абстрагованих ознак, то в разі аналізу специфічних характеристик авторського стилю мова йде про екстралінгвістичні контексти мотивації, добору та функціонування мовних одиниць: культурно-історична й соціально-політична зумовленість авторського світогляду контамінує з психотипом художнього слова"[8].

Коли йдеться про узагальнення дослідницької позиції, то метафорично неокласиків можна назвати "останніми могіканами", які в добу історичних потрясінь і зламів, що супроводжується спраглим пошуком нових стилів і псевдостилів у мистецтві, зберігають культурну традицію, рефлексують на знаки і символи культурної історії людства, що зазнає деструкції.

Нові, "соціально-модерні" естетико-світоглядні прочитання сутностей буття не викликають у митців неокласичного кола захоплення – вони є швидше талановитими послідовниками й інтерпретаторами європейської мистецької школи. Слова Ф. Ніцше, що стали калькою для мистецьких теорій у новому часі "Бог мертвий", визначили, за М. Гайдеґґером, долю заходу і долю культури протягом двох тисячоліть його історії. Неокласики в цій конструкції зламу культурного простору залишаються хранителями традиції, які усвідомлюють свою місію. Все, що пізніше захоплені модерном автори назвуть нежиттєвим і непродуктивним (опозиції "чуттєвий світ – надчуттєвий світ", "світ фізичний – світ метафізичний" та ін.) для неокласиків сповнене смислу і безумовної цінності.

Набагато пізніше, завершуючи століття, що так бездарно і трагічно розпорядилося долею і художнім талантом неокласиків, дослідники констатуватимуть щодо світоглядних здобутків і негативів доби: "Феноменологічно завершення епохи модерну розкриває себе у строкатому розмаїтті всіляких "кінців", "занепадів", "присмерків", "декадансів", "смертей". Достатньо вказати на такі, наприклад, завершення, як "кінець метафізики", "занепад християнства", "кінець історії", "смерть культури", "смерть Бога", "смерть людини", "кінець суб’єкта", "занепад індустріалізму" тощо[9].

Неокласики ще на початку XX століття відчувають цю небезпеку і всіляко відштовхуються від зламу, руйнації та смерті - і в житті, й у мистецтві, й у словесній творчості. Вони послідовно залишаються в полі класичної культури, що відбиває вербалізовану свідомість митців, найбільш репрезентативно і рельєфно виявлену в продуктивних моделях авторської неології.

[1]Степанов Ю.С. В трёхмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. – М., 1985; [2]Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2001. – С. 15 – 21; [3]Там само. – С. 40. [4]Кузнецов А.М. Поле // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 380 – 381; [5]Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры // Проблема человека в западной философии. – М., 1988; [6]Vossler K. Jeist und Kultur in der Sprache. Heideeberg, 1925. S. 116. – Цит. за : Философия культуры: становление и развитие. – Спб.: Лань, 1998. – С. 344; [7]Сепир Эдвард. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Перев. с англ. под ред. и с предисл. докт. филол. наук проф. А.Е. Кибрика. – 2-е изд. – М., 1992. – С. 130; [8]Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001. – С. 383 – 384; [9]Лук'янець В.С., Соболь О.М. Філософський постмодерн. - К., 1998. - С. 205.

О.А. Сєнічева, викладач

МОНОЛОГ-РОЗДУМ І МОЛОГ-СПОГАД ЯК ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ В ТЕКСТІ

У статті аналізується внутрішнє мовлення, передане у формі невласне прямого мовлення на матеріалі україномовних, російськомовних та англомовних художніх текстів. Як своєрідні підтипи зображеного внутрішнього мовлення розглядаються в роботі монолог-роздум та монолог-спогад

The inner speech, presented in the form of non-personal direct speech on the Ukrainian, Russian and English materials of the literary texts is analyzed in the article. The monologu- reflection and monologue-memory are examined as the original subtypes of depicted inner speech.

Одним із пріоритетних напрямів лінгвістичних досліджень на сучасному етапі розвитку науки про мову є вивчення комунікативно-прагматичних аспектів використання мови, яка передбачає розгляд мови в реальних контекстах функціонування. Сучасні науковці намагаються вирішити питання про взаємодію розумових та лінгвальних чинників у процесах вербалізації комунікативних одиниць та текстів. Особливу **актуальність** у зв'язку з цим набуває дослідження внутрішнього мовлення (далі ВМ), сама специфіка

комунікативної семантики якого обумовлюється його спеціалізацією на вираження різного типу відношень прагматичного суб'єкта.

Метою цього дослідження є аналіз вживання ВМ в україно-, російсько- та англомовних художніх текстах середини XIX - початку XX століть. З'ясування зазначеної мети передбачає розв'язання таких **завдань**: дослідити форми вираження ВМ, а саме: монолог-роздум і монолог-спогад; визначити їх статус і функції в лінгвістиці тексту.

Названою **проблемою** займалися Л.С. Виготський, У.А. Чейф, О.О. Леонтьєв, Т.В. Рябова (Т.В. Ахутіна), О.Р. Лурія, Ф.Б. Бацевич, О.С. Кубрякова та інші, які під вербалізацією розуміли низку послідовно пов'язаних етапів: 1) превербального та 2) вербального. Обидва етапи мають, на наш погляд, відношення і до встановлення засобів зв'язку ВМ у тексті. З цього приводу психолінгвісти стверджують, що текст як результат розумового процесу трансформується у свідомості реципієнта в певний смисловий конструкт, текстове вираження якого формується у ВМ.

Засоби вираження ВМ та його форми в тексті ще у процесі утворення, хоча вже склалася певна **традиція вживання ВМ**. Зокрема, про вживання ВМ у тексті писали І.В. Страхов[1], Ф.Б. Баєв[2]. Слід зауважити, що при цьому аналізувались більше психологічні та комунікативні характеристики ВМ, а не лінгвістичні. Так, О.А. Соколова[3] проаналізувала в названому аспекті форми вираження та функції невласне-прямого мовлення (далі НПМ), визначаючи ВМ як один із типів НПМ. У сучасній англомовній прозі типи та функції ВМ дослідила Г.Г. Ярмоленко[4]. До типів ВМ вона відносить вкраплення, внутрішній діалог та потік свідомості. Усі ці типи мають власні морфологічні, лексичні та синтаксичні характеристики, що дозволило Г.Г. Ярмоленко виділити ВМ як окремий тип викладу. Інакше кажучи, дослідницею розмежовуються сфери використання зображеного ВМ і НПМ. Думаємо, що саме таке ВМ є одним із форм НПМ.

Причинами вживання ВМ у тексті вважаємо наміри автора, а звідси й функції використання цього явища, що й обумовлює наявність 3 різних типів ВМ у художньому творі. Найбільш цікавим, на наш погляд, є так званий ***третій тип ВМ*** *(цей тип майже ніхто з сучасних лінгвістів не визнає) – ВМ, передане у формі невласне авторського мовлення.*

ВМ 3 типу вживається в україномовних, російськомовних і англомовних текстах, відрізняється більш тісною взаємодією

автора і героя, у відтворенні подій автор і герой беруть участь на рівних правах, часто замінюючи один одного. Тому ВМ постійно перехрещується з авторським і має меншу довжину, ніж у ВМ, яке представлене власне мовленням персонажа (ВМ 1 типу): 1. Між парубками він поводивсь звисока. Як же лучалося йому вийти на вулицю або піти куди на вечорниці, він зараз пускав їм ману в вічі. **Де, мов, ви бували? Що бачили? Що ви знаєте?.. Ось я був... отам і там!..** Та тоді почне верзти таке, як той москаль, що вернувся в рідне село по білету *(Мирний, 79). 2.* Вера Павловна даже вздумала: **здоров ли он?** Лопухов зашел посмотреть, не болен ли в самом деле. **Какое нездоров! продолжает дуться.** Лопухов приступил к нему настойчиво. Он, после долгих отнекиваний, начал говорить какой-то нелепый вздор… **Ясно было, что господин вломился в амбицию** *(Чернышевский, 166). 3.* **Her only gift knew people, almost by instinct,** she thought, walking on. Devonshire House, Bath House, the house with the china cockatoo, she had **seen I them all lit up once**; and remembered Sylvia, Fred, Sally Seton — such hosts of people; and dancing all night; and the wagons plodding past to market; and driving home across the Park. She remembered once throwing a shilling into the Serpentine. But everyone remembered; **what she loved was this, here, now, in front of her;** the fat lady in the cab**. Did it matter then**, she asked herself, walking towards Bond Street, did it matter that she must inevitably cease completely; all this must go on without her; did; she resent it; or did it not become consoling to believe that death **I ended absolutely? but that somehow in the streets of London, on the ebb and flow of things, here, there, she survived, Peter survived, lived in each other, she being part, she was positive, of the frees at home** *(Woolf, 38). Як бачимо, для ВМ 3 типу, характерна недовготривалість і постійне зміщення з мовленням автора. У цьому випадку НПМ служить для передачі ВМ героя, але не закінченого, яке послідовно розвивається, а неначе постійно проривається через авторську розповідь у вигляді окремих думок, здогадок. У зв'язку з цим зазначений тип ВМ формується, в основному, у межах авторської розповіді, а типовою формою синтаксичної побудови є та, яка рідко використовується для передачі ВМ 1 типу (це 1-2 коротких самостійних речення):* Он открывает глаза и вздрагивает. Он видит перед собой страшное, черное, выпачканное сажей лицо. **Кто это? Или что это?** Ему кажется, что он опять бредит *(Чехов, 384).*

У деяких випадках ВМ 3 типу є частиною складного речення, яке розпочате автором: *Паляник не любив панів, одначе знав, що* ***жінку трудно переговорити,*** *і тільки махнув рукою* (Нечуй-Левицький, 47). Інколи, після першого речення, розпочатого автором, йде ще одне – самостійне: *Їй здалось, що вона стоїть над шумом, на хисткій кладці:* ***або йти й топитись, або вертатись назад*** (Нечуй-Левицький, 61).

Для ВМ такого типу властиве вираження лише загальної точки зору героя без розгортання його в мовлення. З синтаксичної точки зору цей тип представляє органічну єдність з мовленням автора і не може бути без нього виділений без порушення зв'язного мовлення, тобто без руйнування речення. Найкрупнішою одиницею оформлення ВМ цього типу є речення.

Аналіз текстів показав, що в художньому тексті ВМ 3 типу має два підтипи вираження, а саме: монологи-роздуми та монологи-спогади.

Монологи-роздуми оформлюють внутрішні розміркування героя, для них не характерна настанова на комунікацію, вони є мовленнєвою формою внутрішньої роботи думки, засобом самопізнання і роз'яснення для себе різних життєвих питань. Вони також є формою моральних шукань діючих осіб. У таких монологах думка ще формується, виражається потреба осмислити питання, які хвилюють. Роздуми тісно пов'язані з попереднім викладом і характеризуються синсемантично. Цей підтип ВМ відрізняється різною довжиною синтаксичних одиниць, яка може виходити і за межі надфразної єдності. Кількість речень у структурі роздуму варіативна, при цьому міжфразовий зв'язок може бути водночас і асоціативним, і логіко-семантичним. У багатьох роздумах розвиток думки ускладнюється різними включеннями, що особливо характерно для роздумів діючих осіб у складних та важких ситуаціях, які вносять напруженість у психічний стан героя: *Я увидел его на перекрестке. Я, как увидел его, тотчас сказал себе: "****Эге! Нет, голубчик, ты не в департамент идешь, ты спешишь вон за тою, что бежит впереди, и глядишь на ее ножки". Что это за бестия наш брат чиновник! Ей-богу, не уступит никакому офицеру: пройди какая-нибудь в шляпке, непременно зацепит.*** *Когда я думал это, увидел подъехавшую карету к магазину, мимо которого я проходил. Я сейчас узнал ее: это была карета нашего директора. "****Но ему незачем в магазин****, – я подумал, –* ***верно это его дочка".*** *Я*

прижался к стенке. Лакей отворил дверцы, и она выпорхнула из кареты, как птичка. ***Как взглянула она направо и налево, как мелькнула своими бровями и глазами… Господи, боже мой! Пропал я, пропал совсем. И зачем ей выезжать в такую дождевую пору.*** *Утверждай теперь, что у женщин не велика страсть до всех этих тряпок. Она не узнал меня, да и я сам нарочно старался закутаться как можно более, потому что на мне была шинель очень запачкана и притом старого фасона. Теперь плащи носят с длинными воротниками, а на мне были коротенькие, один на другом; да и сукно совсем не декатированное. Собачонка ее, не успевши вскочить в дверь магазина, осталась на улице. Я знаю эту собачонку. Ее зовут Меджи. Не успел я пробыть минуту, как вдруг слышу тоненький голосок: "Здравствуй, Меджи!"* ***Вот тебе на! Кто это говорит?*** *Я обсмотрелся и увидел под зонтиком шедших двух дам: одну старушку, другую молоденькую; но они уже прошли, а возле меня опять раздалось: "Грех тебе, Меджи!"* ***Что за черт!*** *я увидел, что Меджи обнюхивалась с собачонкою, шедшею за дамами. "****Эге!*** *– сказал я сам себе,* ***– да полно, не пьян ли я? Только это, кажется, со мною редко случается****". – "Нет, Фидель, ты напрасно думаешь, – я сам видел, что произнесла Меджи, – я была, ав, ав! Я была, ав, ав, ав! очень больна".* ***Ах ты ж, собачонка!*** *Признаюсь, я очень удивился, услышав ее говорящею по-человечески. Но после, когда сообразил все это хорошенько, то тогда же перестал удивляться* (Гоголь, 154-155).

Ще більше виражена складність структури цього підтипу змальована в ситуаціях, для яких характерна все більш зростаюча напруженість і драматизм психічного стану діючих осіб. Розвиток думки в таких випадках ускладнюється сильними переживаннями, великою кількістю асоціацій, що виникають під час роздумів, репліками з приводу безпосередніх зовнішніх вражень, причому всі ці процеси не тільки перемежовуються та чергуються, але взаємодіють між собою, підсилюючи лейтмотив психічного стану. Хаотичність зміни думок та почуттів є в таких ситуаціях лише удаваною. У дійсності компоненти внутрішнього монологу-роздуму при всій розрізненості його психічного змісту зливаються в цілісну єдність, що ще більше підсилює емоційність домінуючого психічного стану: ***How he scolded her! How they argued!*** *So she would still find herself arguing in Sc. James's Park, still making out that she had been right – and she had too* ***– not to marry him. For in marriage a little***

license, a little independence there must be between people living together day in day out in the same house; which Richard gave her, and she him. (Where was he this morning, for instance? Some committee, she never asked what.) But with Peter everything had to be shared; everything gone into. And it was intolerable, and when it came to that scene in the little garden by the fountain, she had to break with him or they would have been destroyed, both of them ruined, she was convinced; though she had borne about with her for years like an arrow sticking in her heart the grief, the anguish; and then the horror of the moment when someone told her at a concert that ha had married a woman met on the boat going to India! Never should she forget all that! Cold, heartless, a prude, he called her. Never should she understand how he cared. But those Indian women did presumably – silly, pretty, flimsy nincompoops. And she wasted her pity. For he was quite happy, he assured her – perfectly happy, though he had never done a thing that they talked of; his whole life had been failure. *It made her angry still* (Galsworthy, 83).

Ускладнення структури розумово-мовленнєвого процесу досягається не тільки включенням до нього зовнішніх вражень, але й шляхом його внутрішнього членування, внаслідок чого у структурі роздуму може використовуватись діалог: персонаж веде розмову зі своїм внутрішнім голосом. Внутрішній голос характеризується автором не тільки в його пізнавальному значенні, але й як носій моральної самосвідомості діючих осіб у формі розуміння нового почуття, яке ще досить важко сформувати розумом. Іноді у внутрішньому голосі проявляється практичне почуття життєвих відношень або продумані узагальнені слова. Такий підтип ВМ автор використовує для зображення психічних станів персонажів, коли вони приймають рішення, пов’язані з боротьбою мотивів.

У монологах-роздумах вербальне вираження думки сполучається з її образною основою, тому образний і логічний компоненти пізнання виступають у різних випадках у неоднаковому взаємозв’язку. У деяких роздумах наочні образи представляють початковий ланцюжок і основу наступних суджень, у інших – вони входять до процесу роздуму і, об’єднуючись з ним, стають своєрідним наочним поясненням теоретичної думки. У деяких внутрішніх монологах-роздумах образне мислення стає панівним і при цьому значення образів підвищується в їх узагальненому пізнавальному значенні.

Цей підтип ВМ має відмінності у структурно-функціональних особливостях порівняно з іншими видами. Автором можуть бути зображені монологи-роздуми як зв'язані логічно-послідовні розміркування в розгорнутій вербальній формі, вони за параметрами синтаксичної структури стоять ближче до внутрішнього монологу, ніж до вкраплень. До контексту включаються за допомогою авторських уводжуваних ремарок. У ролі дієслів, які включають ВМ, використовуються дієслова мислення, що відрізняє ВМ від ЗМ. Ці дієслова вказують на роздуми однієї особи (*сказал себе, думал, think, tell oneself , думав, міркував*). Поряд з цим можуть вживатися дієслова, які імпліцитно показують процес розмірковування: у англійській мові – *Nonsense, nonsense! She* ***cried to herself****, pushing through the swing doors of Mulberry's the florists* (Woolf, 41); у російській мові – *Он молчал все время обеда и, щурясь и морщась, глядел кругом себя или, остановив глаза, с видом совершенной рассеянности, потирал пальцем переносицу. Лицо его было уныло и мрачно. Он,* ***казалось, не видел*** *и* ***не слышал*** *ничего, происходящего вокруг него, и* ***думал*** *о чем-то одном, тяжелом и неразрешенном* (Толстой, 405).

Особливості лінгвістичної структури уводжуваних авторських висловів виконують функцію прагматичної настанови звернути увагу читача на роздуми персонажа й тим самим – на характеристику його психічного стану. При цьому уводженні слова можуть знаходитися як у препозиції, так і в постпозиції. Препозитивна дистрибуція таких слів сконцентровує більшу увагу читача на перехід до плану героя. Внаслідок постпозиційної дистрибуції уводжуваних висловів переключення до плану персонажу усвідомлюється вже після того, як воно відбулося. Такі роздуми дуже схожі з вкрапленнями, однак у вкрапленнях персонаж самостійно, по-своєрідному, внутрішньомовленнєво коментує позиції внутрішнього плану.

Своєрідною формою внутрішніх монологів є роздуми у формі класифікованого переліку аргументів, що надає розміркуванням специфічної наявності і показує мотиви-аргументи, що протидіють один одному. У деяких випадках такі монологи-роздуми будуються як двочленні альтернативи. В.І. Страхов із цього приводу наводить як приклад відомий всім монолог Нехлюдова, який показує його нерішучість в обговоренні важливого для нього питання[3].

Узагалі в монологах-роздумах діючі особи відходять від прийомів чіткого логічного роздуму й застосовують більш безпосередню емоційно забарвлену форму роздуму, у чому проявляється не тільки логічний роздум, але й розуміння почуттям.

Монологи-роздуми легко вичленуються з контексту через зміни в синтаксичній будові, а також через зміни лексико-семантичного складу. Основним типом речення є складні речення, які перемежовуються з вкрапленнями, для яких характерна еліптичність, односкладність, неповнота. Уводження вкраплень до структури роздуму використовується автором для зосередження уваги читача на суб'єктивній оцінці або рішенні героя. Така тенденція характерна й для внутрішніх монологів, і для монологів-спогадів.

Як один із підтипів ВМ 3 типу ми виділяємо також **монолог-спогад**. Розвиток думки в таких монологах пов'язаний зі зміною і перетворенням його образних компонентів, слово виконує при цьому функцію фіксації і регулювання образів. Тому автором використовуються форми взаємодіючих спогадів та мрій, у яких наочні уявлення відрізняються чіткістю, почуттєвою живістю і яскравістю, вираженою емоційною тональністю: ***The greatest opera-goes of his day! There was no opera now! That fellow Wagner had ruined everything; no melody left, nor any voices to sing it. Ah! The wonderful singers! Gone!*** *He sat watching the old scenes acted, a numb feeling at his heart* (Galsworthy, 34). Автор за допомогою монологів-спогадів не тільки вказує на наявність у свідомості персонажа різних образів, але й зображує багато деталей його психологічної характеристики, якості та кількості образів, їх розвитку та динаміки, досягаючи глибокої впливової взаємодії на читача. Поряд із рівним розвитком розумового процесу і послідовною зміною образів характеризується їх бурхливий рух та ускладнений хід процесу образного мислення, спогадів. Використовуючи монолог-спогад, письменник може показати характерологічну функцію ВМ. Такі монологи не однакові. Деякі з них охоплюють лише окремі епізоди біографічної історії персонажів. У інших – пожвавлюється ціла смуга життя, що вносить у зображення характеру нові важливі штрихи: ***No, the words meant absolutely nothing to her now.*** *She could not even get an echo of her old emotion. But she could remember going cold with excitement, and doing her hair in a kind of ecstasy (now, the old feeling began to come back to her, as she took out her hairpins, laid then on the dressing-table, began to do her hair), with the rooks flaunting up and*

down in the pink evening lights, and dressing, and going downstairs, and feeling as she crossed the hall ***if it were now to die' there now to be most happy*** (Woolf, 60-61). У наведеному прикладі головна героїня згадує про деякі епізоди свого життя, причому характер спогадів має пожвавлену емоційну напруженість, на що вказують авторські ремарки (*old emotion, could remember, old feeling, crossed*).

Ще більш значеннєві монологи-спогади у формі синтетичних оглядових картин, які представляють біографічний аспект характеру. Такі монологи наповнені множинністю значеннєвих подробиць, вони немов перенасичені спогадами, які однак не повертають у минуле, а переломлюються через інтереси і портрети діючих осіб у теперішньому, дозволяючи краще осмислити його: *Князь Андрей видел уже ясно растерянное и вместе озлобленное выражение лиц этих двух людей, видимо не понимавших того, что они сделали. "****Что они делают?*** *– думал князь Андрей, глядя на них: –* ***зачем не бежит рыжий артиллерист, когда у него нет оружия? Зачем не колет его француз? Не успеет добежать, как француз вспомнит о ружье и заколет его"*** (Толстой, 355).

Відмінність в об'єктах зображення, як показали спостереження, визначає певні мовні засоби, які характерні для аналізованого підтипу ВМ. Монолог-спогад схожий за способом включення в розповідь, за будовою довжини речень, у пунктуаційно-графічному оформленні з потоком свідомості та монологом-роздумом. Спогади характеризуються різною довжиною речень і за цим параметром стоять ближче до потоку свідомості, ніж до монологу-роздуму. Поява в тексті цього підтипу ВМ пов'язана із зображенням свідомості в момент її пасивності. Думка не контролюється персонажем, це призводить до скорочення розміру речень і спрощення їх структури через існування певної залежності між змістом тексту й розподілом у ньому простих і складних речень. Перевага складних речень орієнтована на відображення психічної діяльності, відсутність напруженої роботи думки граматично знаходить вираження у простих синтаксичних структурах. Аналіз речень свідчить, що серед простих речень домінуючими є неповні та односкладні. Специфіка досліджуваного підтипу ВМ виявляється не тільки в поширенні структурних типів речень, але й у частотному співвіднесенні повних і еліптичних структур.

Включення монологу-спогаду до розповіді здійснюється завжди за допомогою уводжуваної ремарки *типу згадав, у пам'яті*

промайнуло (укр.), вспомнил, в памяти всплыли образы (рос.), remember, cross *(англ.),* яка вказує на розумову діяльність, підкреслює несвідомий характер деяких психічних процесів, художнім аналогом яких є спогади. Однак зв'язок автора і персонажа переданий у формі НПМ. Цей підтип ВМ має також спеціальне пунктуаційно-графічне оформлення речень.

Таким чином, можна зробити **висновок**, що в художньому тексті зображене ВМ орієнтоване на відтворення процесу мислення із перспективи персонажа, є способом саморозкриття героя та специфічною естетичною формою передачі його точки зору. Відкриваючи перед читачем внутрішній світ героя, воно дає можливість зрозуміти механізм його зовнішніх дій, визначити внутрішній монолог-роздум та монолог-спогад як форми зображення ВМ. Наявність цих форм у всіх аналізованих мовах дає підстави для визначення їх як універсальних текстових категорій.

Продовження дослідження дає можливість для **перспективного вивчення** типологічної параметризації ВМ, а також для з'ясуванння когнітивних процесів під час породження і сприймання нової інформації.

[1]Страхов И.В. Психология внутренней речи. – Саратов, 1969; [2]Баев Ф.Б. К вопросу о зависимости функциональных особенностей внутренней речи от содержания мыслительной деятельности // Вопросы психологии. – №6. – 1958. – С. 84; [3]Соколова Л.А. Несобственно-авторская (несобственно-прямая) речь как стилистическая категория. – Томск, 1968; [4]Ярмоленко Г.Г. Типы и функции изображенной внутренней речи в современной английской прозе: Автореф. дис. … канд. фил. наук: 10.02.04. – 0 / ОГУ им. И.И. Мечникова. – М., 1982.

Список використаних джерел

[1]Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: В 7 т. – Т. 3. – М., 1940; [2]Мирний Панас. Твори: В 5 т. – Т. 2: Хіба ревуть воли, як ясла повні? – К., 1954; [3]Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів: В 10 т. – Т. 2: Прозові твори. – К., 1956; [4]олстой Л.Н. Собрание сочинений: В 14 т. – Т. 4-7: Война и мир – М., 1951. – Т. 4; [5]Чехов А.П. Собрание сочинений: В 12 т. – Т. 1: Повести и рассказы. – М., 1954; [6]Чернышевский Н.Г. Собрание сочинений: В 15 т. – Т.11: Что делать? – М., 1939. 7. Galsworthy J. The man of property. – London, 1935; [8]Woolf V. Mrs. Dalloway and essays. – London, 1984.

М. Л. Штельмах, асп.

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ЖАНРУ ІНТЕРВ'Ю: ПРАГМАТИЧНИЙ ДИСКУРС

У статті розглянуто структурні та мовностилістичні особливості жанру інтерв'ю як особливої форми діалогу в системі інформаційно-аналітичних жанрів стилю масової інформації в аспекті прагматичного та комунікативно-лінгвістичного підходу.

The structural, linguistic and stylistic specific features of the genre of the interview as a particular form of the dialogue in the system of the information-analytical genres of the mass-media style in the aspect of the pragmatic and the communication-linguistic approach are analyzed in this article.

Вивчення жанрової семантики інтерв'ю як інформаційно-аналітичної жанрової моделі сучасної мовної комунікації і досі залишається актуальним, оскільки діалогічність (дискурсивність) маркує увесь простір масової комунікації, і текст у такому ракурсі виступає як вербально-когнітивна одиниця функціонування культурного простору (власне, лише у такому контексті й можливе прочитання будь-якої текстової структури).

Дослідження мовної стратегії і семантико-функціонального потенціалу текстів інтерв'ю у засобах масової інформації в аспекті журналістського розуміння засвідчено у працях А. Васильєвої, В. Вакурова, М. Кожиної, О. Тертичного та інших.

Метою нашого дослідження є лінгвістично-культорологічна характеристика структурних моделей інтерв'ю в аспекті функціонально-дискурсивного підходу до вивчення основних лінгвальних принципів і засобів побудови інформаційно-аналітичних текстів стилю масової інформації.

Об'єктом вивчення є жанр інтерв'ю в параметрах лінгвістичної та культурологічної площин функціонування інформаційно-аналітичних текстів, які, на нашу думку, є домінантними в контексті структурних принципів побудови текстів стилю масової інформації. **Предметом** дослідження виступають власне структурні моделі жанру інтерв'ю в парадигмі їх мовностилістичних ознак.

Такий підхід є **новим,** оскільки ми принципово відмовляємося від журналістської принципу вивчення структурних моделей жанру

інтерв'ю, натомість пропонуємо аналіз системи мовностилістичних ознак інтерв'ю в аспекті лінгвофункціонального дискурсу. Оскільки проблема потребує подальшого розв′язання, і не всі аспекти ще достатньо висвітлені в сучасній лінгвостилістиці, то дане дослідження вважаємо **актуальним** й таким, що може стати корисним в обговоренні проблеми функціонування текстів стилю масової інформації в сфері мовної комунікації.

При дослідженні структурної домінанти жанру інтерв'ю ми використовували різнотипні періодичні видання (журнали "Політика і культура", "Сучасність",, „Кінопанорама"", "Туризм"; газети "День", "Україна молода" за 2003-2005 роки), а також почасти тексти теле- та радіоканалів ("1+1", "СТБ"; "Ера"), які в дослідженні при покликанні на джерело зазначені як (тел.) і (рад.).

Сучасна масова комунікація реалізується в усній (радіо, телебачення, кіно) і письмовій (преса) сферах. В обох випадках одиницею комунікативного процесу є текст, який прагматично організований з метою аспектно максимального впливу на реципієнта.

При цьому текст тлумачиться не тільки як лінгвостилістична категорія, а як соціальне, культурне явище, параметри якого зумовлені відповідними соціально-психологічними факторами (комунікативно-пізнавальною функцією, ситуацією акту спілкування тощо).

У сучасних дослідженнях з теорії тексту зазначається, що текст як певна організована множина мовних знаків набуває смислу лише в процесі комунікації, тобто будучи сприйнята реципієнтом.

Тільки в цьому випадку текст стає "реально функціонуючим компонентом комунікативних дій і вже як такий набуває соціальної значущості" [1].

Комунікативний підхід у вивченні текстової структури є визначальним при дослідженні діалогічного мовлення, яке представлене в багатьох мовних жанрових різновидах стилю масової інформації.

Діалог як універсальна природна форма людського спілкування є сукупністю взаємоапелюючих реплік (S↔R), які корелюють між собою в структурному, семантичному і функціональних аспектах. Таке "мовленнєве явище", на думку В. Бузарова, заявлене сьогодні як явище дискурсу, під яким лінгвісти розуміють мову в сфері функціонування її як соціального коду [2].

При цьому основною одиницею аналізу є не окреме ізольоване речення або синтагма, а діалогічна єдність (S↔R), тобто “феномен мовленнєвої діяльності”, формально-змістові характеристики якого зумовлені ситуацією безпосереднього спілкування учасників комунікативного акту.

Діалогічне мовлення, яке складається з обміну висловлюваннями-репліками є специфічною формою взаємодії людей в аспекті їх пізнавальної діяльності. Тому в процесі багатовекторної комунікації “отримують мовне відображення не лише відношення планів той, хто говорить/зміст мовлення, але і кореляція планів той, хто говорить/адресат” [3].

Саме діалогічне мовлення є „централізованою сукупністю” структурно-семантичних і функціонально-комунікативних особливостей мови як системи. Не випадково, стилістика діалогічного спілкування є наскрізно комунікативною і визначається пріоритетом ситаксису як носія змісту, оскільки апелятивна функція мовлення реалізується посередництвом саме синтаксичних конструкцій.

Ситуативна зумовленість і пряма безпосередня форма спілкування при діалогічному спілкуванні визначають цілий спектр його специфічних особливостей.

У мовностилістичному плані для діалогічного мовлення характерним є використання еліптичних конструкцій; усічених форм двох або трьох слів, які утворюють одну звукову форму; особових займенникових іменників першої і другої особи однини й множини; перевага простих речень у структурному плані над складними; наявність явищ транспозиції або функціонального зміщення; вживання різних структурних і функціонально-семантичних типів реплік-відповідей, які притамнні лише діалогу; активізація модальних слів, невербальних засобів спілкування, про які вже зазначалося вище (міміка, жести тощо).

Завдяки своїй комунікативній функції (S↔R) діалогічне мовлення стало основою багатьох мовних жанрово-структурних типів стилю масової інформації. Однією із таких вербальних жанрових моделей є інтерв’ю, яке в лінгвостилістиці дефінітивно визначається як основна персоніфікована форма діалогічної комункації в умовах багатовекторного спілкування.

У порівнянні зі звичайним діалогічним спілкуванням, що передбачає “колообіг” думок і ситуацій, інтерв’ю це не обмін

інформацією, а отримання її однією особою від іншої шляхом опитування. Тому незважаючи на те, що спрямованість комунікативного акту при цьому така сама, ролі учасників інтерв'ю – неоднакові: той, кого запитують, виступає як об'єкт дослідження, а автор – як суб'єкт.

Деякі дослідники, зокрема В. Горбачук, вважають, що жанр інтерв'ю з огляду на його "подвійну суб'єктивність" (позиція автора і його співрозмовника) передбачає не висвітлення фактів, а з'ясування думок, позицій, оцінок і т.д.[4]. Тому й зараховують його лише до аналітичної групи мовних жанрів. На наш погляд, це звужує жанрові можливості інтерв'ю, оскільки як і у репортажній формі тут синтезовані документальний, фактично-інформативний план з розширеним контекстом метаоповіді.

Серед найпоширеніших структурно-формальних типів інтерв'ю слід назвати інтерв'ю-монолог та інтерв'ю-діалог. М. Кохтєв виділяє також інтерв'ю-повідомлення, інтерв'ю-замальовку (портрет) та інтерв'ю-анкету [5].

Інтерв'ю-монолог передбачає відповідь на запитання кореспондента у формі суцільної розгорнутої розповіді. Такий матеріал за своєю структурою і характером наближається до статті або кореспонденції. Завдання інтерв'юера – передати розповідь зі збереженням особливостей мовлення співбесідника. Сюди належать також короткі й оперативні заяви та повідомлення представників офіційних органів, установ тощо.

Інтерв'ю-діалог – це виклад усієї бесіди у формі запитань та відповідей. При цьому, наступне запитання пов'язане з контекстом попередньої відповіді. Це, в свою чергу, формує сюжетний ланцюжок, мета якого розкрити тему розмови або порушити проблему, яка авторові-комуніканту видається актуальною. Особливістю інтерв'ю-діалогу є те, що запитання, зазвичай лаконічні й чіткі, а відповіді – ґрунтовні та розгорнуті. Існує й такий варіант інтерв'ю, коли розмову ведуть обидва або кілька учасників, і кожен з них висловлює свою думку з приводу порушених проблем. Для таких дискусій, як правило, характерна невимушеність і розмовний варіант спілкування.

У процесі жанрової концептуалізації перебуває такий мовний різновид, як інтерв'ю із самим собою. Це уявна розмова автора з собою як співбесідником у формі відповідей на запитання, ним же

поставлених, або роздуми про життя чи професійні інтереси. Таке інтерв'ю подібне до жанру сповіді або поради, для якого характерні синтаксичні конструкції зі вставними словами і реченнями, дієслівними формами наказового способу другої і третьої особи множини і т.п.

Цікавим субжанровим різновидом інтерв'ю є бесіда. Окремі дослідники, зокрема О. Тертичний вважають її окремим мовним жанровим утворенням, проте, на нашу думку структурно і стилістично – це те саме інтерв'ю, але з іншою прагматичною установкою [6]. Зазначимо, що ми досліджуємо проблему жанрової диференції стилю масової інформації в контексті лінгвостилістичного підходу, а не журналістського, де тексти бліц-інтерв'ю та бесіди розглядаються в контексті відповідних самостійних мовних жанрів.

Субжанровий різновид бесіди спирається на використання полілогічного методу отримання інформації. Але в цьому випадку важливо зауважити про зміну функціонального навантаження у комунікативному статусі співбесідників. В основі так званої двоскладності текстової структури бесіди (коли одна частина її належить одному учаснику спілкування, інша – іншому), у порівнянні з інтерв'ю, закладений не принцип опитування, а обмін думками. Але зауважимо, що це спричинено не стилістикою самого тексту, оскільки структурно вона така сама, як і в інтерв'ю, а відповідним прагматичним аспектом.

Зважаючи на функціональну рівноправність учасників спілкування у бесіді, а також заявлену поліфонічність висвітлення предмету дискусії, можна говорити про зміну акцентів у змістовій домінанті сприйняття тексту, увиразнення ідейно-тематичної канви твору (об'єктивізація ракурсу відтворення матеріалу) на основі тієї самої архітектонічної форми запитань-відповідей.

Розглянемо детальніше лінгвостилістичні особливості структурних моделей інтерв'ю в аспекті інформаційно-аналітичних текстів.

Мовний жанр інтерв'ю, на думку М. Кохтєва, - це особлива форма викладу матеріалу, у якій "інформація набуває особливої впливової та аксіологічної сили, оскільки джерелом її є внутрішній світ людини" [7].

Інтерв'ю – це завершений у змістовому плані текст, у якому поєднані "ідейно змонтовані" блоки "запитань-відповідей". При цьому, як зазначає М. Кохтєв, можна виділити "максимально стандартизовані інтерв'ю, в яких співрозмовник має чітко дотримуватися сформульованих питань і їх логічної послідовності, а також – нестандартизовані, які засвідчують різнорідний у тематичному і мовному плані контекст оповіді". На слушну думку М. Кохтєва, вибір мовних ресурсів в жанрі інтерв'ю відповідає стилістичному задумові і залежить від конкретної комунікативної ситуації [8].

Цікавим є зауваження дослідника О. Тертичного з приводу структурних особливостей мовної жанрової моделі інтерв'ю, для якої визначальною є форма запитань-відповідей. "Якщо немає питання, то немає й відповіді на нього. Іншими словами, тип текстової структури "запитання-відповідь" у змістовому і стилістичному планах - це "сіамські близнюки". Відсутність одного з компонентів засвідчує жанрову неповноту. Разом відповідь і запитання утворюють одну інформаційну єдність, один смисловий контекст, який має бути відповідно сприйнятий читачем, слухачем або глядачем" [9].

Не випадково, на наш погляд, форма запитань-відповідей в аспекті висвітлення фактичного матеріалу є популярною серед авторів, оскільки така модель текстів дозволяє сфокусувати модуль сприйняття на тих проблемах, які є найактуальнішими, не вдаючися до деталізації контексту (комунікативної ситуації, з якої почерпнуто матеріал). У цьому, на нашу думку, значна змістова перевага інтерв'ю як жанру.

У зазначеній вище жанровій єдності запитання є домінантним структурним (комозиційним) і стилістичним елементом в контексті мовного жанрового формату інтерв'ю, і значною мірою залежить від екстралінгвальних факторів.

Функція запитання в жанрі інтерв'ю передбачає "втягування" співрозмовника в дискусію, актуалізацію відповідного "ідейного тембру" розмови, обов'язкову наявність відповіді, узагальнювальний характер підсумкових апелятивних конструкцій. Таким чином, запитання – це форма руху думки в жанрі інтерв'ю.

Особливістю запитань в жанрі інтерв'ю є також те, що автор створює їх заздалегідь, продумуючи контекст розмови, ідею, мету і т.п. У такий спосіб формується стилістичні ознаки інтерв'ю, визначається його структурно-тематичний різновид. Тому текст

інтерв'ю – це результат втілення автором задуманої ним відповідної текстової структури. Не випадково, у лінгвостилістиці прийнято говорити, що інтерв'ю – це твір в три етапи: задум – реалізація – текст. На кожному із цих етапів формуються відповідні стилістичні особливості, проте засвідчені вони вже у самому тексті.

В аспекті змістової семантики питальних конструкцій інтерв'ю, яка реалізується посередництвом мети й завдань розмови, запитання диференціюють за різнотипними критеріями:
1) **за формою**: *відкриті* (називають для співбесідника тему або предмет розмови, а далі він може структурувати відповідь вільно); *закриті* (можливі відповіді вже закладені в самому запитанні таким чином, що співрозмовник має вибрати думку, яка найбільше імпонує йому як носієві певного з погляду чи позиції); *прямі*; *непрямі* (для подолання психологічних бар'єрів, наприклад, світоглядні засади, норма поведінки або емоційний стан не дозволяють реципієнтові висловити думку в аспекті, заданому автором-журналістом, тоді питання ставляться у непрямому контексті); *персональні* (форма запитання передбачає розкриття індивідуального погляду співрозмовника. З цією метою часто використовуються модальні конструкції (вставні слова); *неперсональні* (актуалізують відповідь, яка ґрунтується не на особистій позиції співбесідника, а на думках інших людей, тобто допомагають виявити не індивідуальність реципієнта, систему його концептуальних уявлень, а опосередкований погляд на проблему); 2) **за характером впливу на співбесідника**: *навідні* або *запитання-підказки* (починаються, зазвичай, модульними конструкціями, як-от: *"Вам відомо, що..."*, і спрямовують думку реципієнта у відповідний ракурс інформативного повідомлення. Часто такі запитання використовуються при написанні текстів інтерв'ю на замовлення); 3) **за функціональним навантаженням**: *основні* або *програмні* (передбачають вияв найважливіших фактів), *зондуючі* (допомагають журналісту-авторові з'ясувати причину неадекватної або індеферентної відповіді), *додаткові* (дають можливість почути детальну розповідь з приводу окремого факту, наведеного в контексті відповіді на запитання). Як правило, зондуючі й додаткові запитання не готують заздалегідь, а виникають вони в контексті розмови, коли не спрацьовує основне запитання, або раптово виникає нова сюжетна лінія, тема дискусії [10].

Для наочності сприйняття проілюструємо кожен із класифікаційних типів запитань інтерв'ю відповідними прикладами

(синтаксичними конструкціями): **відкриті** (“*Як представлена наука і освіта на каналах зарубіжного і громадського ТБ?*” (“Кінопанорама”); **закриті** (“*Очевидно, з новим керівництвом української служби радіо “Свобода” будуть зміни в концепції роботи радіостанції і зміни у форматі передач. У чому вони полягатимуть, і чи будуть вони еволюційними чи революційними?”* (“Сучасність”); **прямі** *(“Ви відчуваєте себе маститим метром?”* (“Україна”); **непрямі** (“*Чи не дивно, що суто професійне громадське об’єднання вирішує загально-державні проблеми?”* (“Туризм”); **запитання індивідуального типу** *(“Як Ви можете оцінити політичну ситуацію в Україні після березневих парламентських виборів?”* (“Сучасність”), “*Все пізнається у порівнянні: як звучить, на Вашу думку, тема культури на українському телебаченні?”* (“Кінопанорама”), *“Пане Олександре, що для Вас особисто є Україна?”* (“Сучасність”); **навідні** *(“Дуже часто можна почути, що Україна міститься в центрі в Європі, але насправді ж місце України і в Європі, і у світі поки що не дуже визначене. Що б могло наблизити Україну до світової демократичної спільноти?”* (“Сучасність”); **основні** *(“То ж яку Болгарію Ви пропонуєте українським туристам?”* (“Туризм”); **зондуючі** *(“Ви сказали про співпрацю з Державною податковою адміністрацією. Захищаючи інтереси членів ТАУ, Ви мусили б перебувати з ДПА в антагонізмі...”*(“Туризм”); **додаткові** *(“А відповідальність, механізм контролю за цими вимогами передбачені?”* (“Кінопанорама”).

У мовностилістичному плані змістовий формат запитання інтерв’ю часто передбачає наявність не простих речень, а складних синтаксичних конструкцій, які поєднуються між собою не синтаксичною, а тематично-ідейною семантикою. Наприклад, *“Немає жодної програми українських новин, де б не була присутня інформація з Росії, це, крім того, що транслюються російські канали. І у нас є змога пересвідчитися, що на російських каналах інформація про Україну практично відсутня. Чим це пояснити?”* (тел.).

Окрім того, є запитання у формі речень, які виражають незакінчену думку, і позбавлені питальної семантики, а натомість заявляють ідейну спонукальність висловлюванння: “*Але українські композитори мюзикли пишуть років, здається , з тридцять...”* (рад.). М. Кохтєв вважає, що розширення смислової структури слова і речення в інтерв’ю пов’язане з необхідністю емоційно-експресивного

забарвлення мови. Окрім того, він зазначає, що в контексті інтерв'ю засвідчені структурно різнорідні синтаксичні конструкції: прості і складні. "Це пояснюється тим, - вважає він, - що з одного боку, висловлювання будується на основі розгортання думки, а це обов'язково – складні синтаксичні конструкції, а з іншого, із нанизуванням ідей, вражень, асоціацій, що неминуче спричиняє до появи речень розмовного типу"[11].

Така специфіка стилістичного оформлення є цілком конструктивною з огляду на те, що інтерв'ю – це живе спілкування двох осіб, вербально-комунікативні особливості якого автор прагне відобразити в тексті. До того ж, завдання інтерв'юера – знайти спільну мову в контексті розмови, а це вимагає відповідного стилістичного оформлення висловлювань, оперування відповідними розмовними формами, спеціальною лексикою (терміни, професіоналізми, жаргонізми, сленг) тощо.

Пошук змістової домінанти змушує автора синтезувати в одному запитанні низку думок, уявлень, і тоді така ідейно-тематична питальна "сукупність" перетворюється у підказку.

Отже, інтерв'ю як особлива динамічна (за М. Кохтєвим) жанрова модель стилю масової інформації в структурній основі представлена діалогічною формою запитань-відповідей, що спричиняє до появи системи відповідних композиційних та вербальних ресурсів, які залучаються в контекст твору відповідно до комунікативних потреб і особливостей мовленнєвої ситуації (мета, завдання інтерв'ю, співрозмовника тощо). Окрім того, у жанровому плані інтерв'ю диференціює на ряд структурно-тематичних різновидів і субжанрових типів, що на даному етапі є надзвичайно актуальною проблемою у сучасній лінгвостилістиці.

Мовностилістичні особливості текстів жанру інтерв'ю є важливим інтралінгвальним чинником функціонального дискурсу стилю масової інформації і визначальними у структурі даного жанру. Не випадково проблема лінгвостилістики жанру інтерв'ю як особливої абстрагованої мовної організації текстової структури в стилі масової інформації ґрунтується на прагматично зумовленій екстра- та почасти інтралінгвальними факторами масштабності використання арсеналу мовних ресурсів, які виступають жанроутворювальними чинниками (а не засобами!), і відповідно – їх стилістичній і функціональній диференціації у текстах жанру інтерв'ю.

На лексичному рівні текстова палітра інтерв'ю засвідчує значний вияв полісемії або багатозначності, тобто в одному слові двох або більшої кількості значень. Коливання значення того чи іншого слова, від конкретного до загального навпаки, дає широкий простір для створення різних стилістичних ефектів. Зазвичай, образність заявлена в передачі загального поняття через конкретний словесний образ. Під словесним образом розуміємо використання слів у таких сполученнях, які дають можливість посилити лексичне значення додатковим емоційно-експресивним та оцінним відтінками. Елементами створення образності, крім переносних значень слів, є також граматичні засоби (зокрема різноманітні префікси, суфікси згрубілості та пестливості, мелодико-ритмічні особливості), а також тропи.

Серед тропів, які знаходять своє вираження в текстах інтерв'ю і вибудовують з огляду на взаємну зрівноваженість логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням і відповідний аксіологічний аспект образності наявні епітети: *"добре ім´я", "банальна істина", "золоті руки", живий механізм", "чиста совість"* та ін. ("День"); метафори (здебільшого номінативні: "*язик полум´я", "ринковий механізм", "скелет політичних реформ"* ("Політика і культура"), когнітивні: *"вакуум спілкування", "наріжний камінь"* ("День"), а також образні: *"політична акула", "між Сцілою і Харібдою"* тощо ("Політика і культура"); метонімія (найчастіше суміжність за територіальною ознакою (місцевість і люди, які в ній проживають): "*Тегеран і Багдад обмінялися різкими нотами протесту", "Чи може Європа спати спокійно?", "Сьогодні Київ вітав учасників конгресу…"* ("День"); синекдоха: " *"Чи у Вашому закладі педагоги вважають єдино можливим повчальний тон: мовляв, коли це учень, то він мусить нас поважати, слухати, боятися?…"* ("Україна молода") тощо. Дослідження образності в текстах жанру інтерв'ю, на нашу думку, є вагомою перспективою, оскільки вона зумовлена багатьма чинниками і не є тотожною в семантичному і смисловому планах художній образності. Елементи такої модальності спричинені прагматикою і аксіологічністю структурних моделей інтерв'ю, авторським чинником, а тому формують окремий дискурсивний аспект.

Значною мірою, ідейне навантаження матеріалу продукує використання в тексті алегорії, що є втіленням абстрактного поняття в конкретному образі. Проте до мовностилістичного арсеналу засобів

залучаються лише загальномовні алегорії через їх "загальнозрозумілість", наприклад: *"Як може Кувейт не мати проблем? Коли слон навалюється не мурашку, то цілком зрозуміло, що в мурашки виникають деякі проблеми?"* ("Політика і культура").

Одним з найважливіших складників арсеналу стилістичних засобів у тестових структурах інтерв'ю є синонімія. Йдеться не тільки про синонімічні ряди лексики (гідний, вартий), а й про синтаксичні (радіти з чого, радіти від чого), морфологічні (на міжнародному форумі, на міжнароднім форумі), словотвірні (походив, попоходив) і фразеологічні синонімічні "заміщення" (бере, бере вовк, та й вовка візьмуть; і на жалку кропиву мороз буває).

Специфічним для текстів жанру інтерв'ю є розмежування семантично тотожних слів з погляду оцінки описуваного явища. Коли синонімічний ряд має в своєму складі іншомовне слово, воно набуває негативної конотації, наприклад.: *"Чи засвідчують соціологічні опитування, крім усього іншого, і те, що амбіції людей, які безперевно* ***вояжують*** *з однієї країни в іншу, знайти своє місце під сонцем є безперспективними?"*(„Україна молода").

Значний стилістичний ефект досягається також розщепленням загального поняття на синоніми-складники. Це сприяє більшій переконливості викладу: *"Цікаво, що справжній бум зацікавлення національною історією та культурою виявляється у дослідженнях та розвідках науковців і спеціалістів про забуті та напівзабуті звичаї, деталі побуту, навіть традиційні зачіски…"* („Кінопанорама").

Компонентами синонімічного ряду можуть виступати також евфемізми. Інколи роз′яснення окремих фактів потребує відтворення змісту в пом′якшеній формі. Наприклад, як евфемізми можуть використовуватися терміни зі суспільно-політичної галузі: "*Як Ви розцінюєте такі явища: як лібералізацію цін, вільне підприємництво чи як дику і неприкриту спекуляцію?"* ("Політика і культура").

Поряд із синонімією в текстах інтерв'ю функціонально заявлена й антонімія. Це зумовлено насамперед тим, що антоніми допомагають створити контрасну характеристику певного поняття. З цією метою поняття розщеплюється на антонімічні компоненти.

У функції зіставлення, протиставлення чи несподіваного й різкого зіткнення різнорідних понять, антоніми вживаються в риторичних запитаннях: *"Угору по сходах, що ведуть вниз?", "Кому – на службу, кому – в запас?"* ("Політика і культура") тощо.

Особливої уваги і спеціального ракурсу дослідження вимагає функціонування в межах текстової структури інтерв'ю слів іншомовного походження, архаїзмів, термінів та лексики різних соціальних і професійних груп. Коротко означимо головні аспекти.

Іншомовні слова та інтернаціоналізми вживаються у прямому значенні як компоненти суспільно-політичної лексики: *"Ви твердо пообіцяли навесні розпочати роботу над документальним фільмом, який і стане Вашим повноцінним режисерським дебютом?"* ("Україна молода"), "*Цей документ регламентував Ваш доступ до повідомлень про роботу Верховного суду?"*(„Політика і культура").

Окрім номінативної, іншомовні слова інколи виконують й функцію створення "ефекту іронії": *"Уже тенденційним у моді став такий собі "імідж" високої, кістлявої, флегматичної* ***леді*** *"* ("Україна молода").

Крім перелічених типів слів іншомовного походження, тексти інтерв'ю засвідчують також використання варваризмів, які вводяться в український текст для надання йому колоритності зображуваного, для посилення експресії чи несподіваності викладу, і відтворюються як літерами української абетки, так й іншомовної: хепі енд, alma mater, nota bene і т. п. *„Деякою мірою творення першозіркової політики в Україні залишається ще в сфері terra incognita?… "* (тел.).

Мовостилістика текстів інтерв'ю засвідчує також активне залучення застарілих слів. Скажімо, замість сполучників і сполучних слів "бо", "оскільки", "через те, що", "тому, що", "затим, що" часто вживають слово "позаяк".

Тенденційним також є використання, особливо в текстах радіо- і телеінтерв'ю лексем "наразі" в значенні "поки що*"("Чи можна наразі вважати українську народну культуру масовою?"*(рад.), "натомість" ("замість того", "зате", проте"), "перемовини" ("бесіда", "розмова", "дискусія") та ін.

У текстах інтерв'ю, де спеціальними є тема, предмет розмови або контекстуально представлений соціальний і професійний статус співбесідника, широко залучається термінологічна, суспільно-політична, професійна лексика тощо.

Це категорія так званих суспільно-політичних кліше, наприклад: *"міждержавна комісія", "чотиростороння зустріч", "канцлер", "країна-еспортер", "зброя масового знищення", "країни-члени ЄС"* тощо.

Професійна лексика представлена здебільшого назвами знарядь виробництва та їх частин, назвами трудових процесів, різних ґатунків сировини тощо.

На відміну від термінів, професіоналізми не є системою кодифікованих номінантів, оскільки їх словесна образність не стерта, як у термінологічної лексики, а заявлена контекстом.

Стилістичними різновидами професіоналізмів є "соціально зумовлена" або "заангажована" лексика, яка відображає розмовне мовлення людей, що мають спільну систему цінностей або інтересів (навчання, спорт, музика тощо). Наявність такої стилістично зумовлена відповідним контекстом (тема, мета дискусії, соціальний і професійний статус співрозмовника тощо).

В аспекті граматичного оформлення для текстів інтерв'ю закономірними є загальностильові особливості побудови текстів масовокомунікативного характеру. Це - переважання іменників середнього роду із суфіксами збірності: *-ство-*, *-цтво-*, *-ння-*, *-ття-* у зв′язку із називанням реалій пов′язаних із офіційно-діловою сферою суспільного життя: *„І все ж таки проект змін до ряду законів з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою відмивання доходів... "* ("Політика і культура"); присудкових форм на -но, -то: *„Здається, нещодавно відкрито Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів?..."* ("Політика і культура"); дієслів третьої особи множини умовного та наказового способів: *"чи не могли б Ви...", „згадайте, як..", „скажіть.."* (тел.) та ін.; дієприслівникових зворотів, які задовольняють вимогу компактності викладу: *„Згадавши, що уряд планує зробити все від нього залежне, Ви, в свою чергу, наголосили..."* ("Політика і культура"), граматичних форм теперішнього часу (про що вже зазначалось раніше) тощо.

Щодо синтаксичних особливостей текстів інтерв'ю (про це вже почасти йшлося в контексті аналізу специфіки діалогічного мовлення і форми запитань-відповідей в жанрі інтерв'ю) вважаємо за потрібне додати, що функціональний узус текстів інтерв'ю зумовлює у сфері синтаксису активне використання односкладних безособових речень: *„Що загалом зроблено для вдосконалення загальноосвітньої програми для середніх шкіл на цей рік?"*(рад.); неозначено-особових: *„Подейкують, портрет вождя у дусі нових віянь молодий історик писав, уже приміряючи й себе до великої політики..."* ("Україна"); узагальнено-особових у поєднанні з номінативними, що утворюють

єдине синтаксичне ціле: *„ А як зараз дивишся на дебати у суспільних верхах? Критично? Відверто?”* (тел.) та ін. Причому, часто речення ускладнені вставними конструкціями на зразок „відомо, що”, „щоправда”, „мабуть”, „до речі” та ін., які є виявом модальних значень у текстах інтерв’ю.

Окрім того, характерним для синтаксису текстових структур інтерв’ю є контекстуальна послідовність викладу матеріалу, яка виявляється в інверсіалізації вислову, а також почасти вживання номінативно-дієслівних конструкцій („зробити спробу” замість „спробувати”), які використовуються для уникнення вказівки на суб ′єкт чи предмет дії, узагальнення та абсолютизації поняття, події, факту.

М. Кохтєв також називає характерні для інтерв’ю парцельовані конструкції, тобто таке членування речення, коли зміст реалізується не в одній, а в декількох послідовних інтонаційно-смислових мовних одиницях. *“Саксофон був моїм першим інструментом. Гітара – другим. Потім трохи гармоні. Згодом – експромт з фортепіано”*. Таке “розгортання мовної структури”, на думку М. Кохтєва, пов’язане з процесом імровізації під час розмови, з необхідністю пов’язати окремі думки[12].

Важливим, на наш погляд, є також те, що у структурі речень інтерв’ю завжди наявна установка на психологічне сприйняття. Тому ритміко-синтаксична організація висловлювання є ускладненою різними додатковими компонентами, і потребує окремого детального вивчення.

Фразеологічні одиниці та їх функціонування в текстах інтерв’ю відіграють важливу роль в контексті синтаксичної будови і комунікативної заданості жанру інтерв’ю, і потребують спеціального дослідження. Загалом зазначимо, що фразеологічні елементи представлені здебільшого двоскладними синтаксичними конструкціями *(„Життя не склалось”*; *„Час розплати настав”; „Крутиться-вертиться чортове колесо”* (наведені приклади фразеологізмів-речень двоскладної будови – це не справжні речення, а речення тільки з погляду формального, оскільки виражають тільки одне образне поняття, одне лексичне значення), а також речень односкладної будови, серед яких означено-особові *(„Папірцем ситий не будеш”; „Щербатого горшка не поправиш”* („Сучасність”), безособові *(„Назад вороття немає”; „Розставляти крапки над „і”* („День”), номінативні *(„ Заручник любові; „Метод батога й*

пряника"; „Чортове колесо" („Політика і культура"), узагальнено-особові *(„*Курчат восени лічать"; „Друга пізнають у біді" („Політика і культура") тощо.

Обмежено простежується також вживання різноструктурних складних речень, предикативні частини яких становлять фразеологізми: *„Здобудеш освіту – побачиш більше світу"; „В народі кажуть: від суми й тюрми не зарікайся"* ("Політика і культура") та ін.

Таким чином, інтерв'ю як особлива динамічна (за М. Кохтєвим) жанрова модель стилю масової інформації в структурній основі представлена діалогічною формою запитань-відповідей, що спричиняє до появи системи відповідних композиційних та вербальних ресурсів, які залучаються в контекст твору відповідно до комунікативних потреб і особливостей мовленнєвої ситуації (мета, завдання інтерв'ю, співбесідника тощо). Окрім того, у жанровому плані інтерв'ю диференціює на ряд структурно-тематичних різновидів або субжанрових моделей, що на даному етапі є надзвичайно актуальною проблемою у сучасній лінгвостилістиці.

Мовний пласт текстової структури інтерв'ю засвідчує величезну кількість різнорівневих вербальних елементів, функціонування яких у прагматичному і когнітивному аспектах ще значним чином не досліджене, а тому, на наш погляд, може стати перспективним у майбутніх наукових пошуках.

[1]Бузаров В. Изучение диалогической коммуникации – основная задача коммуникативной грамматики // Вестник Московского университета. – Серия 9. – Филология. – 2002. – № 1. – С. 148; [2] Там само. – С.150; [3] Там само – С.149; [4] Горбачук В. Основи журналістики: Навч.посіб. – Львів, 2003. – С.35; [7]Вакуров В., Кохтев Н., Солганик Г. Стилистика газетных жанров. – М., 1978 – С.49; [6] Тертычный А. Жанры периодической печати//Учебное пособие. – М., 2000.– С.156; [7]Вакуров В.,Кохтев Н., Солганик Г. Указ. раб. – С.48; [8]Вакуров В.,Кохтев Н., Солганик Г. Указ. раб. – С.67; [9]Вакуров В.,Кохтев Н., Солганик Г. Указ. раб. – С.83; [10] Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды: Печать, радио, телевидение. – М.,1980. – С.102; [11]Вакуров В.,Кохтев Н., Солганик Г. Указ. раб. – С.59; [12]Вакуров В.,Кохтев Н., Солганик Г. Указ. раб. – С.61.

В. Чорній-Мєшкова, асп.

УСЛІД МОВОТВОРЧОМУ ПОДВИГУ КОБЗАРЯ: ШЕВЧЕНКОВА МОВНА КАРТИНА СВІТУ У ТВОРЧІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МАКЕДОНСЬКОГО ПОЕТА Р. ЖІНЗІФОВА

У статті розглядаються основні закономірності рецепції уснопоетичних компонентів Шевченкової мовної картину світу в перекладах поезій Шевченка й оригінальній поетичній творчості македонського поета Р. Жінзіфова. Черпаючи з Шевченкового джерела, Р. Жінзіфов виховувався як поет на його поезії, ґрунтуючись водночас на традиціях поетичної мови македонського фольклору.

This article deals with the basic laws of reception of folklore components of a language picture of the world of Shevchenko in translations of poetry of Shevchenko and in original poetic creativity of macedonian poet R. Zhinzifov are considered. Scooping from a Shevchenko's source. R. Zhinzifov was brought up as sings on its poetry, being based simultaneously on traditions of poetic language of macedonian folklore.

Геніальний український поет Тарас Шевченко за багатьма параметрами близький македонцям. У своїй доповіді "Опора українського відродження", опублікованій у македонській газеті "Утринскі веснік" (Скоп'є), академік Б. Ристовські підкреслив, що Т. Шевченко, безсумнівно, є найвидатнішим творцем національної свідомості українців, української національної думки, фундатором сьогоднішньої української літературної мови, основоположником сучасної української поезії та української літератури взагалі і пророком української сучасної державності. У цьому контексті він зазначає, що Т. Шевченко для українського народу є чимось більшим, ніж його сучасники О. Пушкін для росіян, А. Міцкевич для поляків, Ф. Прешерн і В. Штур для словенців, В. Стефанович-Караджич для сербів, П. Петрович-Нєгош для чорногорців, Л. Гай для хорватів, П. Славейков, Х. Ботев та І. Вазов для болгар. Шевченко для українців є тим, ким є для македонців культурно-національні фундатори брати Д. і К. Міладінови, Г. Пулевські, К. Петков-Місірков і К. Рацін[1].

Це загальне твердження шановного македонського вченого ми спробуємо конкретизувати в розвитку теми рецепції Шевченкової

мовної традиції в Македонії середини XIX ст. Доказовим матеріалом у пропонованій статті є спостереження над оригінальною поезією видатного македонського поета Р. Жінзіфова та його перекладами поетичних творів Т. Шевченка.

Оскільки ім'я Р. Жінзіфова не є таким відомим в Україні, як ім'я Т. Шевченка в Македонії, вважаємо за доцільне навести короткі біографічні відомості про македонського поета. Райко Жінзіфов народився 1839 року в м. Велесі, а вже 1857 року, вісімнадцятирічним юнаком, змушений був, рятуючись від турецьких переслідувань, емігрувати до Російської імперії. 1858 року побував в Україні, а саме в Києві, Одесі, Херсоні. Останній період свого короткого життя письменник провів у Москві, де й помер 1877 року. Поет, публіцист і перекладач, Р. Жінзіфов писав трьома мовами – македонською, болгарською та російською, але найбільше зробив для становлення й розвитку македонської мови та літератури. Працюючи над пропонованою статтею, ми зверталися до найповнішого поки що зібрання творів Р. Жінзіфова, підготовленого до друку Г. Тодоровським[2].

Звертання македонського поета до доробку Т. Шевченка ґрунтувалося, насамперед, на близькості історичної долі македонського та українського народів, і, зокрема, подібності в сумних умовах, що в них у XIX ст. розвивалися національні культури та мовні свідомості македонців та українців. Так само у світі не визнавалося існування як української, так і македонської нації, у обох народів відбувався непростий процес творення літературної мови, не було в обох народів і власної церкви, а їхні землі знаходилися під чужою владою. Більшість сучасників Т. Шевченка замість власної мови користувалися російською в літературі та культурі. У той самий час, коли в Україні викладання у школах та університетах відбувалося російською, німецькою чи польською мовами, коли в Лівобережній Україні декотрі інтелігенти русифікувалися, розмовляли, писали, видавали книги російською мовою, ігноруючи мову предків як селянську та "некультурну", в Македонії талановиті автори писали грецькою, болгарською та сербською мовами, так само, як і згадані українці, розвиваючи чужу літературу та науку. І ті, й ті, за влучним висловом І. Огієнка, забували, що "хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ"[3].

Ось на цьому політичному та суспільному тлі й слід розглядати типологічні та контакті зв'язки мовотворчої діяльності

Т. Шевченка і Р. Жінзіфова. Але ж не варто забувати й про подібності та паралелі психолого-біографічного характеру. Так само як і Т. Шевченко, Р. Жінзіфов учився творити, маючи за зразок македонські народні поетичні твори, які закарбувалися в його пам'яті ще з дитинства. Специфічні умови особистого життя і Т. Шевченка (десять років солдатчини на східному кордоні Російської імперії), і першого македонського поета Р. Жінзіфова (півжиття у вимушеній еміграції) сприяли посиленню романтичної ідеалізації далекої батьківщини, її народу та вітчизняного фольклору в поезії обох письменників.

На основних підсумках мовознавчої творчості українського генія вдало, як на нашу думку, наголосив В. Русанівський: "Активними учасниками процесу творення української літературної мови на народній основі були І. Котляревський, Г. Квітка-Основяненко, А. Метлинський, Л. Боровиковський, Є. Гребінка та ін. Пошук шляхів розвитку української літературної мови завершився у творчості Т. Шевченка. Твори Т. Шевченка характеризують такі дві найголовніші особливості: 1) орієнтація на весь український народ, на весь обшир України; 2) прагнення згуртувати народ навколо важливих суспільних ідеалів: антикріпосництва, демократичного ладу, національної самосвідомості". До цього дослідник додає: "Максимально залучаючи до літературної мови багатства народної мови, він (Т. Г. Шевченко – *В. Ч.-М.*) увів у мовно-літературну практику абстрактну лексику – новотвори, церковнослов'янізми, інтернаціоналізми. Завдяки творчості Шевченка українська мова постала перед світом як одна з розвинених літературних мов" [4]. Але ж і Р. Жінзіфов своїми поезіями македонською мовою боровся проти експансії грецької культури та мови, щоб здобути права слов'янського слова у церквах і школах у Македонії та інших слов'янських країнах, які на той час перебували під подвійним рабством, духовним грецьким і політичним турецьким. Твори рідною мовою стали великим кроком вперед на шляху повного націокультурного відродження. При цьому, як зазначає Б. Ристовські, Р. Жінзіфов та його товариш К. Міладінов саме від Т. Шевченка навчилися, як знайти шлях "до практичної поетичної літературної реалізації рідного слова, кормили любов до свого поневоленого народу і, ним натхненні, гартували македонський патріотизм"[5]. Таким чином, вже обставини, за яких творили Т. Шевченко і

Р. Жінзіфов, у близьких напрямах формували ті мовні картини світу (МКС), що втілювалися в їхніх поетичних доробках.

Як відомо, у сучасній лінгвістиці розрізняють концептуальну, або наукову картину світу як певну сукупність знань про світ, що оточує людину, та МКС як засіб втілення (реалізації) цих знань. Співвідношення між науковою картиною світу та МКС у науці розглядалися по-різному. Так, Б. Л. Уорф писав: "Ми розчленовуємо природу в напрямі, підказаному нашою рідною мовою. Ми вирізняємо в світі явищ ті чи інші категорії та типи зовсім не тому, що вони (ці категорії та типи) є самоочевидними; навпаки, світ виникає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який має бути організований нашою свідомістю, а це означає, в основному – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості"[6]. Із цього погляду, МКС є первинною стосовно наукового пізнання й, додамо, словесної творчості.

Натомість Л. Вайсгербер схилявся до думки про певну незалежність людської свідомості від МКС, певний тут "вектор свободи". Він постулював можливість для кожної людини "маневру в процесі засвоєння і застосування її рідної мови і <...> він уповні здатний зберігати своєрідність своєї особистості в цьому відношенні"[7]. Але ж тут варто погодитися з тими мовознавцями, що радять пригадати в цьому зв’язку твердження Е. Сепіра, що люди, які говорять різними мовами, живуть у різних світах, а зовсім не в одному[8]. Із цього випливає, що й у концепції Л. Вайсгербера індивідуальна картина світу обов’язково виступає як етнічно забарвлена.

Тому видається цілком логічним, що українська дослідниця І. Голубовська обговорює ідею національної мовної картини світу (НМКС), під якою розуміє "відбите в мовних формах етнічно обумовлене осмислювання та оцінювання зовнішнього світу стосовно певного етносу"[9].

Таким чином, сприйняття певних традицій Шевченкової поезії македонським поетом неодмінно мало бути забарвлене етнічно, а на текстах, що відбили цей акт рецепції, мали позначитися особливості македонської НМКС. Водночас можна постулювати, що диференційний аспект рецепції має в даному випадку співіснувати з інтегральним, адже йдеться про ситуацію, що її не враховують процитовані вище лінгвісти – обидва поети належать до слов'янської

мовної спільності, а фольклор їхніх народів пов'язаний генетично, через спільний фонд праслов'янської усної традиції.

Щодо Т. Шевченка, то фольклорний компонент його індивідуальної МКС досліджувався здавна. Останніми десятиліттями вийшли й монографічні праці С. Я. Єрмоленко[10], А. Мойсієнка[11], Ю. Б. Дядищевої-Росовецької[12]. Певну конденсацію висновків цих досліджень знаходимо в праці Л. І. Шевченко: "Генезис символів Т. Шевченка переважно виводять із народнопоетичної мови, що безумовно, логічно, особливо щодо ранньої романтичної творчості. У такому ракурсі символізм поета корельований із картиною світу українського народу та є розвитком фольклорної (дорефлективної) символіки в літературній традиції… <…>. І ранній Т. Шевченко в історії української літературної мови насамперед є митцем, що актуалізує і розвиває семантико-образні потенції фольклорного слова. Традиційна рослинна символіка (верби, калини, тополі, лілеї та ін.) чи тваринного світу (коня, сови, змії, орла, шуліки, і т.д.) набуває в Кобзаревих текстах семантичних трансформацій, ідіостилістичної атрибуції, що впливає як на обсяг значення слова, так і на його синтагматичну сполучуванність й отже, розвиток"[13].

Відповідні стилістичні особливості Шевченкової поезії Р. Жінзіфов відтворював, насамперед, у своїх перекладах. Слід зазначити, що він, перекладаючи поетичні твори Т. Шевченка, виховувався на його віршах як поетична особистість та, водночас, намагався зробити їх доступними для свого народу. Власне Р. Жінзіфов перекладає те, що як тема або мотив було йому близьким особисто, або ж обирав для перекладу поетичні явища, які відбивали реалії народного життя, подібні до тогочасних македонських, або такі, що мали народнопісенне походження й нагадували македонському поетові твори його вітчизняної народної творчості.

Порівняємо оригінал поезії Т. Шевченка (початок вірша "Думка") і македонський переклад:

Т. Шевченко	*Переклад Р. Жінзіфова*
Тече вода в синє море ,	Течив вода в сино море,
Та не витікає,	Та не истекуват,
Шука козак свою долю	Барат козак своја среќа
А долі немає.	А он среќа нема.

(Т. Шевченко. С. 79[14]).

Ми бачимо, що Р. Жінзіфов у своєму перекладі зберігає не лише структуру «психологічного паралелізму», що є, як зазначає О. Веселовський, сутністю не лише загальнослов'янською, але й загальноіндоєвропейською[15]; далі, українське "синє море" він передає як "сино море", адже йдеться про загальнослов'янський постійний епітет; нарешті, українське «козак» Р. Жінзіфов залишає неперекладеним, щоб залишити в македонському тексті якусь прикмету українського національного колориту. До того ж перекладач зберігає й український народнопісенний розмір (8 + 6, або коломийковий). Таким чином, МКС, відтворена в цьому перекладі, залишаючись, в основному, македонською, має й виразну українську забарвленість.

Подібні співвідношення свого і запозиченого знаходимо й у перекладі поеми Т. Шевченка "Наймичка". Ось його фрагмент:

Т. Шевченко	*Переклад Р. Жінзіфова*
Тричі крига замерзала,	До три п'ти замрзнало в поле,
Тричі розтавала,	До три п'ти одмрзнало в поле
Тричі наймичку у Київ	До три п'ти ратакиња в Киев
Катря проводжала …	Е испраштала млада Катерина…

(Т. Шевченко. С. 79).

Український поет, що часто звертається в своїй творчості до повторів, використовує тут стилістичний прийом анафори[16], міцно опертий на один із компонентів української фольклорної СКС. Ідеться про повторення тричі, що мало магічний характер, а в Шевченковому фрагменті виявляється потрійним: «трічі» відбувається кожна із названих дій, самих цих дій теж три, нарешті структура (за Дж. Ренсомом) процитованих чотирьох рядків може бути відтвореною в такий спосіб: "Три роки поспіль Катря проводжала наймичку у Київ". При цьому всі явища "текстури" зосереджено в трьох перших рядках, що метафорично передають часову протяжність дії, останній же рядок із "текстури" містить тільки віршований розмір.

Тепер звернемося до перекладу. Р. Жінзіфов точно відтворює співвідношення текстури й структури в рядках оригіналу, але індивідуальну Шевченкову образність перших трьох рядків він передає за допомогою вітчизняних фразеологізмів "до три п'ти " і " замрзнало в поле". Між тим, як зазначає Л. Кулешова, сьогодні дослідники особливу увагу звертають "на одну з важливих

«складових» мовної картини світу – фразеологічну. Твердження про національно-культурну специфіку фразеологічної системи будь-якої мови стало аксіоматичним"[17]. І в даному випадку македонський поет-перекладач ніби перетлумачує текст Т. Шевченка за допомогою компонентів македонської МКС, але ж водночас і ускладнює новою семантикою вітчизняні фразеологізми, тим самим збагачуючи новий, отриманий ним македонський текст.

Проте Р. Жінзіфов не лише перекладав поетичні твори Т. Шевченка. Саме Шевченкові мотиви та Шевченкова неповторна тональність звучали у віршах Р. Жінзіфова “Молитва” (“Молитва”), “Просјак” (“Жебрак”), „Гулаб” (“Голуб”), “Охрид” (“Охрид”), у поемах “Крвава кошула” (“Кривава сорочка”) і “Гусљар во собор” (“Гусляр у соборі”). У двох останніх поемах, просякнутих духом народних пісень доби македонського національного опору, поет підіймає свій голос проти турецьких гнобителів.

Під враженням особистого спогаду він описує епічний спів гусляра в поневоленому краї. На поклик його гусел народ на мить забув про ярмо. Опис гусляра під час його співу засвідчує автентичність знань Р. Жінзіфова про македонських епічних співців та прийоми їх співу та гри на гуслях.

“Гусљар во собор” *Український переклад*

“Сос скрстени седна крака, По-турецьки сівши,

Сос гусла под јавор г’столист, З гуслами під явором столистим,

Тетиви мр’дна десна р’ка, Струни торкнулася правиця,

На д’рвја свирба нишаше лист… Музика дерева колисала листя …

Текст, що його співає гусляр, ліричний і нагадує македонські народні сумні пісні, але у цих строфах відчуваються впливи й емоційного вірша Т. Шевченка, і української народної пісні. Так само, як і кобзар на українській кобзі розчулить кожне серце, македонський гусляр своїми струнами піднімає його, змушує його частіше битися. Гусляр звертається до птахів, до гірських русалок, до гір, до потоків, до місяця, до сонця, до зірок, до дівчат білолицих, до чорнооких жниць, щоб жалкували за вітчизною й плакали над нею, як він. Із його грудей виривається стогін.

Після цих ліричних тонів звертається він до народу й оповідає про важку народну долю, про те, що фанаріот (грек-аристократ часів Османської імперії) потоптав його матеріальні та культурні скарби. Сумно змальовує він долю македонських дівчат, що в'януть, як ті квіти, сохнуть, як той цвіт без роси, або як замерзлий цвіт від березневих заморозків. Все це дуже нагадує зображення кобзарів у поезії Т. Шевченка ("Перебендя", "Гайдамаки", "Сліпий" тощо), але дуже близькі настрої та думки передаються в поемі Р. Жінзіфова за допомогою образних компонентів македонської МКС.

Таким чином, із мовознавчого погляду переклади Р. Жінзіфовим поетичних творів Т. Шевченка, з одного боку, і наслідування його творчій манері в оригінальних творах македонського поета, з іншої, є результатами складної взаємодії компонентів української та македонської уснопоетичних МКС, при цьому, у свою чергу, ускладнених літературними концептами, що повстали як продукти індивідуальної мовної діяльності обох поетів. Український Кобзар залишався для македонського поета зразком патріота, громадянина, поета, який став фундатором літературної мови свого народу.

[1]Ристовський Б., акад. Опора українського відродження // Утрински весник", – 2-3 квітня 2005 р.; [2]Жинзифов Рајко. Одбрани творби / Прередил Гане Тодоровски. – Скопје, 1981; [3]Огієнко І. Історія української літературної мови – К., 2004. – С. 293; [4]Русанівський В. М. Шевченко Тарас Григорович // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – С. 736–737; [5]Ристовський Б. Зазнач. праця; [6]Уорф Б. Наука и языкознание // Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып.1. – С. 174; [7]Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. – М., 1993. – С. 6; [8]Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – С. 7, 261; [9]Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира. Монография. – К., 2002. – С. 6; [10]Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. – К., 1987. – С. 128–143; [11]Мойсієнко А. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша. – К., 1997; [12]Дядищева-Росовецька Ю. Фольклор і поетичне слова Тараса Шевченка. – К., 2001; [13]Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови. – К., 2001. – С. 287–288; [14]Шевченко Тарас. Повн. зібр. тв. у 12-ти т. – К., 2001. – Т. 1. Поезія 1837–1847. – С. 79. Далі цитуємо за цим виданням, подаючи сторінки в тексті; [15]Веселовский А.Н. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля // Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М., 1989. – С. 107–113; [16]Шевченківський словник: У 2 т. – К.,: 1976. – Т. І. –С. 36; [17]Кулешова Л. Фразеологізми на позначення почуттів у мовній картині світу українців // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2004. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 281.

І. В. Майсак, асп

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН ФОЛЬКЛОРНО-ЛІТЕРАТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ: НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ О. ОЛЕСЯ

Статтю присвячено фольклорно-літературним взаєминам з позиції вивчення проблеми інтертекстуальності, що дає нові можливості пошукового та лінгвістичного дослідження фольклору та літератури.

The article is dedicated to the folklore–literary relationship from the position of studying of the intertextuality problem that gives the new opportunities to reconnaissance and linguistic investigations of folklore and literature

Проблема взаємовідносин фольклору і літератури була і буде актуальною як в галузі літературознавства, так і в галузі фольклористики. Протягом тривалого часу цієї теми торкалось багато дослідників, які інтерпретували зв'язки літератури з фольклором із різних пошукових позицій. Насьогодні вивчення фольклору і літератури може здійснюватись або лише з метою пізнання літератури, або, навпаки, бути "фольклористичним", а також розглядатись як окрема галузь філології. Цю останню позицію займає, зокрема російський літературознавець Д.М. Медріш, котрий вбачає тут "новий напрям, а може й нову галузь філологічної науки", що має стати "міждисциплінарним теоретичним дослідженням"[1]

Раніше явище фольклоризму слугувало головним і кінцевим об'єктом вивчення і розглядалось у певному підпорядкуванню завданням літературознавства. Однак поступово фольклоризм перетворився в один із засобів характеристики творчості письменника в цілому. В різні періоди розвитку літератури помітно розрізняються форми фольклорних впливів. Так, вони більш примітивні у ранніх літературних формах і витворніші на більш високому рівні літератури. Однією з форм впливу фольклору на літературу є свідоме запозичення письменником фольклорних жанрів, мотивів та образів. За допомогою цього прийому стає більш ефективним вплив твору на читача, а також доповнюється ідейний комплекс літературної творчості. Фольклорний контекст розглядається як своєрідний комплекс етноестетичних одиниць, в яких маніфестується поетична, емоційна, філософська, соціально-

психологічна інформація про духовну та матеріальну культуру народу. Об'єктивний вплив фольклору на письменника може бути досить суттєвим, однак безпосередньо в тканині художнього тексту залишити помітних – в усякому разі для нефахівця – слідів.

В цій статті ми спробуємо кинути погляд на взаємини літератури та народної творчості з позиції дослідника інтертекстуальності.

Проблематика інтертекстуальності привернула до себе увагу після оприлюднення ідей постструктуралістки Ю. Кристевої, що виникли в результаті переосмислення праць М. Бахтіна. Дослідниця зауважує, що "кожний текст побудовано з мозаїки цитат, він є поглиначем і перетворенням іншого тексту. На місце поняття інтерсуб'єктності приходить поняття інтертекстуальності: поетична мова прочитується як мова найменшою мірою *подвійна*"[2]. До праць Ю. Кристевої студії над інтертекстуальністю були ніби приховані в роботах, присвячених проблемам художніх взаємозв'язків та впливів, до яких звертались вітчизняні та зарубіжні компаративісти. На той час мова більше йшла про запозичення, впливи, натяки, образно-тематичні переклички. Послідовники Ю. Кристевої запозичили в компаративістиці цілу низку "форм рецепції" (цитата, алюзія, ремінісценція), переосмисливши їх як явища інтертекстуальності.

У XX ст. колом проблем, що їх ми тепер відносимо до вивчення інтертекстуальності, цікавились і такі дослідники поетики – лінгвісти та літературознавці, як Г.О. Винокур, В.В. Виноградов, Р.О. Якобсон, Ю.Н. Тинянов, Ю.М. Лотман. В наш час, не дивлячись на те, що ця проблематика широко розробляється, уявлення про явище інтертекстуальності залишається доволі розмитим, а феномени його вивчаються різними філологічними дисциплінами. Маємо досить різноманітну термінологію, здебільшого оказіональну в кожній роботі, присвяченій цій темі. Але у більшості робіт під терміном інтертекстуальність розуміється як результат діалогу з "чужим словом" у новому тексті. Не дивлячись на різноманітні розбіжності між визначеннями цього поняття, поєднує їх те, що інтертекстуальність виступає як міжтекстове співвідношення літературних творів.

Як на найбільш придатному для нашої роботи зупинимося на визначення інтертекстуальності, запропонованому польським теоретиком літератури Я. Славінським: "Інтертекстуальність – сфера міжтекстових зв'язків і стосунків, що в ній бере участь певний твір,

простір висловлювання й спосіб мовлення, стосовно яких окреслює він свою форму і значення". Я. Славінський розрізняє такі, зокрема, форми інтертекстуальності: (1) "стосунки між різноманітними частинами або рівнями текстовими всередині твору"; (2) різноманітні відгуки конкретних творів попереднього літературного процесу при обробці даного твору; (3) різноманітні стилізації[3].

Українська дослідниця В. Смілянська, розглядаючи "інтертекстуальний рівень... Шевченкового діалогізму", вирізняє, по-перше, "інтертекстуальне відношення *текст – текст*; це різновид явища інтертекстуальности як реакції автора на смисл чужих текстів (художніх творів, історичних праць, публіцистики, офіціозу тощо)"; по-друге, "інтертекстуальне відношення *текст – жанр*", яке "виявляється або в творчому засвоєнні традиційних жанрів, або в індивідуальному модифікуванні жанру шляхом синтезу різних жанрових структур"; по-третє, "інтертекстуальне відношення *текст – стиль* як включення до Шевченкового тексту (в широкому розумінні) елементів інших художньо-стильових систем та соціолектів у вигляді відкритих і прихованих кліше, алюзій, стилізацій, пародій, різного роду "чужої" мови"[4].

Отже, ми бачимо, що інтертекстуальність може реалізуватися, по-перше, через відтворення в новому тексті конкретних літературних явищ з інших творів, яке здійснюється такими засобами, як цитація, алюзія та ремінісценція, та, по-друге, через наслідування "чужих" стильових властивостей, діалектів та ідіолектів, у результаті якого постають різноманітні форми стилізації з її широким спектром власне мовних інтерпретацій – від цілком позитивної стосовно оцінки передтекста акцептативної стилізації[5] і до іронічної або пародійної гри з "чужим словом".

То ж поглянемо на інтертекстуальні аспекти фольклоризму літератури, коли "передтекст" є фольклорним, а інтертексти з'являються у літературному творі. Почнемо з того, що інтертекстуальніть може проявлятись у будь-яких зрізах тексту. Фольклорний за походженням інтертекст у літературному творі може бути назвою. Назва твору містить у собі, сказати б, програму твору та ключ до його розуміння. Так, назва поетичної драми О. Олеся “Хвесько Андибер” вказує на зв’язок твору з прототекстом, яким є дума “Хвесько Ганжа Андибер”.

Таким же проявом інтертекстуальної кореспонденції є епіграф. Епіграфом, як правило, стає цитата з тексту, що може бути

загальновідомим або маловідомим, може належати іншому письменнику або автору нового тексту, епіграф може бути й містифікаційним, являючи собою квазіцитату з неіснуючого твору. Споріднений із цитатою, епіграф може розглядатися як форма інтертекстуальності, що становить різнорідні ґатунки відлуння в творі попередньої літературної традиції. Добір того чи іншого епіграфу характеризує стиль мислення автора, його манеру означувати асоціативні зв'язки твору з традицією і сучасністю. Епіграф виступає для читача засобом глибшого проникнення в семантику тексту. Прототекстом для такого епіграфа може бути й фольклорний твір, а може бути й усне висловлення ("чутки-плітки") про певні явища народної демонології. Зразком тут може бути епіграф О.Олеся до його драматичної поеми "Над Дніпром", взятий з народних вірувань українського народу про русалок, які шукають притулку в селах, приносячи людям нещастя: "...селяни самі наклали вогні, щоб викурити "русалок"[6].

Ще одною формою інтертексту-фольклоризму є стилізація, що, як правило, охоплює весь словесний обсяг нового твору. Ця форма інтертекстуальності притаманна багатьом письменникам і поетам різних століть. Для неї характерна точність дотримання зовнішніх формальних ознак фольклорного стилю, максимальна стилістична близькість до народних джерел. Стилізація може проявлятись на будь-якому мовному рівні. Однак найбільш розповсюдженою є звертання до свідомої цілісної стилізації, стилізації мовних ознак і компонентів поетики фольклорного жанру в цілому.

Так, у поетичному доробку Т. Г. Шевченка присутні стилізації народних дум, де він використовує динамічні можливості, закладені в самій формі дум – у нерівноскладовості рядків[7]. Такими новітніми літературними "думами" є поезія "У неділеньку у святую" і відповідний фрагмент поеми "Невольник".

Цікавим зразком інтертекстуальності є епопея П. Куліша "Україна", яка вся задумана як стилізація народних дум. У дусі стилізації народної пісні написаний цілий ряд поезій І. Франка, де ми бачимо використання народної символіки, синтаксису та ритміки. Це такі поезії, як "Ой ти, дубочку кучерявий", "Червона калина, чого в лузі гнешся ", "Зелений явір, зелений явір" [8].

Цікаві з погляду стилізації інтертексти поезій О. Олеся "На чужині (Пісня)", "Дівоча доля (Дума)". У "пісні", як її називає сам поет, "На чужині" простежується стилізація як на тематичному, так і

на стилістичному рівні. Персоніфікована тополя, що нібито пережила метаморфозу перевтілення, тужить за своєю рідною "милою Вкраїнонькою", відбиваючи тим самим відомий мотив "жіночих" ліричних пісень і балад. На лексичному рівні ми бачимо використання таких прикметних для народної пісні зображальних засобів, як пісенні анафори на “Ой...“, пестливі форми (“тополенька”, "хмароньки", "листячко-намистячко", "родиноньку", "Вкраїноньку"), синонімічні тавтологічні конструкції ("хилиш-гнеш", "рідную родиноньку"), стереотипні образні конструкції ("з нелюбим заручена") та повтори "засмучена... засмучена", що разом відтворюють елегійно-сумну тональність народної пісні.

Ще одним різновидом інтертексту є поодинокі запозичення компонентів фольклорної "поетичної мови", таких, як тропи, образи, символи, поетичні формули, стилістичні фігури. Зокрема, відомо, що фольклорна символічна мова має здатність непомітно ніби оволодівати творчою свідомістю людини, ставати для неї природною. Символіка, як це зазначає В. І. Кононенко, є важливим фактором виявлення національної свідомості: "Загальна ідея, що її передає символ, часто набуває яскравого вираженого національного характеру. Саме в символах нерідко відображаються народні традиції, звичаї, вірування, обряди тощо, а зрештою і національні риси характеру, рівень національної свідомості"[9]. Письменники і поети можуть по-різному користуватись фольклорними символами. В одних випадках символ повністю переноситься в інтертекст, не змінюючись при цьому, в інших – здійснюється індивідуально модифікація фольклорного символу, розширення його семантики.

Наприклад, весь поетичний доробок О. Олеся пронизують найрізноманітніші фольклорні символи, тропи, стилістичні та синтаксичні фігури. У вже згаданій поезії “На чужині (Пісня)” в семантичному центрі твору – один із найуживаніших символів української пісенності – тополя. Тополя – це, як правило, символ дівчини, який розкривається в мотивах нещасливого кохання, та чужини. І з першим, і з другим може бути пов’язаний мотив метаморфози, за яким дівчина, кимось зачарована, перетворюється в тополю. Такий дещо трансформований фольклорний мотив використовує в своїй відомій баладі Т. Г. Шевченко. Натомість у стилізованій під народну пісну поезії О. Олеся змальовано тополю ніби вже після зачарування. Тут можна помітити тісне переплетення образу тополі з фольклорними мотивами чужини, туги за родиною

і/або рідною землею та перенесення звістки до рідного дому або краю. В народній поезії часто зустрічається мотив перенесення звістки птахами:

Ой полини, галко,
Де мій рідний батько...
<…>
Йо попливи, вутко,
До ненечки хутко... [10]

У фольклорі зустрічається й мотив перенесення звістки вітром:

Повій же, вітроньку, у нову світлоньку,
Повій з мого краю, де родину маю.[11]

Поет поєднує обидва мотиви, модифікуючи їх: об'єктом звернення стає хмарка, яка заразом виступає і як об'єкт чарування; хмарка спочатку має зупинитися, а потім виконати прохання ліричної героїні поезії:

" Ой хмаронько, ой чаронько,
Не лети.
Зірви з мене це листячко,
Це листячко-намистечко
Без краси.
У рідную родиноньку,
На милую Вкраїноньку
Віднеси".[12]

Використовує О.Олесь й інші поширені символи фольклору, такі як орел, сокіл. Орел та сокіл в народній поезії, як правило, символізують силу, сміливість, волю, або ж молодих парубків, найчастіше козаків. В такому ж контексті ці символи подані й в поезії О.Олеся. Порівняймо:

Попід хмарами орли
Скликали громаду,

Прилітали звідусіль

На останню раду.[13]

"Ой ти, орле, птах великий, високо літаєш,
< ... >
На неправду велику давно ти зглядаєш.
Ой злети ж ти на ті гори, подай клич братству,

Хай за правду підійметься в околишніх царствах"[14].

У поезії О. Олеся "Ой була на світі та удівонька" використаний мотив відцурання синів своєї матері, який відсилає нас до ймовірного джерела – думи "Бідна вдова і три сини". Дещо інші за походження фольклорні мотиви простежуються в драматургії О. Олеся. Вже згадана його драматична поема-феєрія "Над Дніпром" відбиває демонологічні уявлення нашого народу, які словесно маніфестуються у жанровій формі міфологічних легенд. Відомо, наприклад, що русалками стають, зокрема, дівчата-утопленицi. Саме так у поемі-феєрії стає русалкою Оксана, яка втопилася через нещасливе кохання до Андрія. Як відомо, русалки живуть у воді, але навесні (на Зелені свята) та влітку можуть виходити на берег та гуляти до осені. Як правило, вони співають, водять хороводи біля води, також гойдаються на гіллі. Крім хороводів та пісень, русалки полюбляють прядіння: "Русалки, хоч і водні царівни, та люблять прясти, як звичайні жінки або дівчата. Часом вони крадуть по селах нитки та прядуть"[15]. Але і в поемі-феєрії русалка зізнається подрузі:

"Сумно, сестро, сумно, любко,
Прясти пряжу золоту" [16]

Як трансформацію фольклорного мотиву прядіння русалками О. Олесь створює образну картину вишивання русалкою, при цьому це компонент чарування, щоб коханий повернувся з війни:

Чи козака русалка з бою ждала
І в день ясний промінням вишивала,
А ночі мережила мережку
І козакові кидала на стежку [17]

Уявлення, за яким русалки приносять нещастя, Олесь вкладає в уста Дядків, що виступають як втілення традиційної селянської мудрості. Цікаво що зміст повір'я викладається у дискурсі приземленому, з елементами лайки ("кляті"), з побутовою деталлю,

що мимоволі для суб’єктів висловлювання набуває гумористичного забарвлення:

А тепер русалки кляті

Саме мешкають у хаті!
Як яка в село прибуде,
Дохнуть свині, слабнуть люде...[18]

Справді, йдеться про хвороби свиней і людей, але ж синонімічність предикатів змушує реципієнта до парадоксального асоціювання об’єктів висловлення між собою. У цілому ж ремінісценція народного повір'я дуже віддаляється за словесною реалізацією від усного джерела, не кажучи вже про те, на шляху від нього до інтертексту поеми О. Олеся усний прозовий текст перетворився на віршований літературний.

Доволі складну структуру має й Олесів інтертекст, що відтворює таку маловідому ознаку русалки, як зелені очі:

“А поглянь лише на мене –

В тебе око не зелене?!”[19]

Ситуації постання усного джерела – фрагменту "чуток-пліток" про зовнішні ознаки міфологічного персонажа, яку можна уявити собі як певний діалог інформанта з реципієнтом, де запитання задає останній, тут відповідає фрейм із функцією екзаменування істоти, що виглядає людською, із завданням викрити її демонічну сутність. З одного боку, ця нова ситуація є побутовою, з другого ж – характеризується підкресленою літературною умовністю: побутовому і через буденність свою невиразному фразеологізму "поглянь... на мене" в першому реченні відповідає у другому реченні запитання, яке в реальному житті допитливий співрозмовник, мабуть, й не задав би і яке є очудненим через незвичну метонімію. Справді, замість множини слово "око" подане в однині, що має, мабуть, підкреслити незвичність демонічної істоти.

Отже, підсумовуючи усе раніше сказане, ми ще раз підкреслимо, що феномен фольклоризму літератури, може розглядатись і як вияв інтертекстуальності. Ця методологічна новація, дозволяючи дослідникові зосередитися власне на текстових якостях передтексту та інтертексту, значною мірою нівелює протиставлення колективних творів фольклору й авторських

літературних, що, у свою чергу відкриває цікаві пошукові можливості й лінгвістичного дослідження взаємодії літератури і фольклору.

[1]Медриш Д. Н. Взаимодействие двух словесно – поэтических систем как междисциплинарная теоретическая проблема // Русская литература и фольклорная традиция. – Волгоград,1983.- С. 4; [2]Kristeva J. Semeiotike. Recherches pour une sémanalyse. – Paris, 1969.-S. 257; [3]Sławiński J. Intertekstualność // Głowiński M. та ін. Słownik terminów literackich / Pod red. J. Sławńskiego. – Wrocław; Warshawa; Kraków, 2002. – S. 218; [4]Смілянська В. Діалогічність як конститутивна основа Шевченкової поезії // III Міжнародний конгрес україністів (Харків, 26–29 серпня 1996). Літературознавство. – К., 1996.–С.348–349; [5]Balbus Stanisław. Intertekstualność a proces historzycznoliteracki. – Kraków, 1990.- S.79; [6]Олесь О. Твори в 2 т. – К., 1990. – Т. 1. – С.30; [7]Коцюбинська М. Етюди про поетику Шевченка. – К., 1990. – С.9; [8]Франко І. Твори в 2 т. – К., 1981. – Т. 1. – С.105–107; [9]Кононенко В. І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи. // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С31; [10] Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. – К., 1974.– С.504; [11] Там само.-С. 504; [12]Олесь О. Твори в 2 т. – К., 1990. – Т. 1.-С.120; [13] *О. Олесь* Драматичні казки. – К., 1990. – С.19; [14] Українські думи та історичні пісні / За ред. М. Рильського. – К., 1944. – С. 161; [15]Бондарук О. Міфи народів світу. – Л., 1997. – С. 290; [16] Олесь О. Твори в 2 т. – К., 1990. – Т. 1.-С. 175; [17] Там само. –С. 449; [18]Олесь О. Твори в 2 т. – К., 1990. – Т. 2.-С.191; [19] Там само.- С.191.

О.А. Черненко студ.

КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ПОБУДОВИ ДУМИ: НА МАТЕРІАЛІ ДУМИ „ФЕСЬКО ГАНЖА АНДИБЕР”

У статті розглядаються актуальні проблеми лінгвістики та фольклористики в аспекті дослідження комунікативної практики українського думового епосу. На матеріалах українських дум, зокрема, тексту думи „Фесько Ганжа Андибер”, досліджується система способів та засобів здійснення епічної комунікації з огляду на загальну теорію інформації

The actual problems of linguistics and folcloristics are examined in the aspect of communication practice exploration of Ukrainian duma epos. The system of methods and means of epical communication realization is investigated according to the general theory of

information. Investigation is based on the text of the duma " Fesko Ganzha Andyber"

Останнім часом зростає увага до комунікативної сторони побутування фольклору та до механізмів його сприйняття. Для того, щоб краще зрозуміти всю специфіку фольклору як явища, що належить виключно до усної сфери, необхідно зрозуміти як формується структура тексту в процесі його вимовляння, і чим вона відрізняється від побутового спілкування та письмового тексту. Ми зосередили свою увагу на українському думовому епосі, оскільки до розв'язання його проблем з комунікативної сторони дослідники не зверталися, хоча такий аналіз є важливим для лінгвістичної теорії.

Виникає питання, який організуючий принцип покладений в основу передачі епічної інформації у думі? Чому учасники комунікативного акту в певній ситуації налаштовані до відтворення та сприйняття думового тексту? (поняття тексту вживається нами у загальному семіотичному значенні, тобто це поняття охоплює і паралінгвістичні явища також).

До елементарних компонентів комунікації належать адресант, адресат, повідомлення, канал комунікації, інформаційний шум, фільтри, зворотний зв'язок, контекст і ситуація. Ці компоненти притаманні і фольклорному акту комунікації з тією різницею, що одноразове усне мовлення відбувається в певній ситуації і більше не повторюється. Традиція проявляє себе в цьому мовленні на лексичному рівні та на рівні граматичних і мовних правил. На відміну від побутового мовлення фольклорна традиція передає тексти, що вже побутують у межах певної контактної групи.

Для передачі епічної інформації необхідно, щоб адресант і адресат володіли однією традицією, яка включає в себе мовну форму й одночасно формується в процесі цього мовлення. Для того, щоб виділяти компоненти фольклорної комунікації необхідно відтворити весь фольклорний акт виконання в дискурсі, відтворити передситуацію, причину появи комунікативної ситуації, ситуацію виконання, особливості слухацької аудиторії, музику, міміку, жести і т. ін. Фольклорний акт комунікації це не тільки реалізація певних правил запам'ятовування та відтворення тексту, це ще й певні комунікативні очікування і підготовленість до сприйняття тексту у відповідності до цих очікувань.

Ми не будемо відтворювати дискурс виконання української думи, оскільки це є зона припущень, і хоча нам відомі обставини

життя носіїв та виконавців дум, а також умови, за яких побутував український думовий епос, достовірним відтворення акту виконання думи не буде ніколи, оскільки неможливо точно відтворити реакцію традиційних слухачів на текст, їхню поведінку, невербальні моменти виконання, інформаційний шум, місце, де відбувається виконання тощо. Тому ми зосередили увагу на словесному тексті думи, комунікативний аналіз якого, дозволяє зробити певні висновки і про сам акт виконання.

Початок тексту, з точки зору теорії комунікації, є важливим моментом, він налаштовує слухачів на певний лад. Зачин фольклорного тексту завжди жанрово зумовлений, він готує ситуацію сприймання інформації певного типу. Наявність традиційного початку, зачину свідчить про певний рівень естетичної функції. Анафора традиційно розпочинає пісенні жанри, для думи анафора в позиції зачину не є визначальною. У ролі зачину в думі може виступати порівняння, епанафора або стик, вказівка на місцевість, про яку йтиметься в думі, або вказівка на час коли описувані події розпочалися, ці зачини зумовлені поетикою і думовою традицією.

У думі „ Фесько Ганжа Андибер”, зачин має таку структуру: *„Ой, полем, полем килиїмським, / Битим шляхом ордиїнським.”*[1] Відсутність деталей в описі Килиїмського поля обумовлена сталими уявленнями та асоціаціями, яке воно викликало у реципієнта, в свідомості якого Килиїмське поле є уособленням межової області, простору, що межує зі „своєю” і „чужою стороною”. Цей зачин є традиційним для українських дум. Він одразу налаштовував слухачів на сприйняття змісту саме думи, створюючи типову ситуацію очікування розповіді про минуле, історичне. Не слід забувати і про те, що дума це ліро-епос і виконувалася вона під супровід ліри, кобзи чи пізніше бандури. Не лише словесний початок налаштовував слухачів на певне сприйняття, але і перші музичні звуки відносили цю оповідь до не побутової, а особливої фольклорної мови.

Що ж відбувається, коли співець оповідає? Як слухач сприймає цей текст, і завдяки яким внутрішньотекстовим та позатекстовим реаліям відбувається це сприйняття? „Комунікативний аспект вимагає розуміння тексту як структури, що динамічно розвивається у часі. Вимовлене слово чи група слів звучать один раз. Матеріалізуються в звуці, для того, щоб знову дематеріалізуватися. Перший член повтору робиться при цьому немаркованим; на відміну

від граматичних чи семантичних елементів він не створює очікування”[2].

Після наведеного вище зачину виникає логічне очікування – що на полі відбуватиметься або хто полем їде? Третя строфа дає нам відповідь одразу і на питання про часову протяжність дії: *„Ей, гуляв, гуляв козак, бідний летяга, сім год і чотири”.* Строфа ускладнена синтаксично і семантично, вказування часу „гуляння” не є очікуваним, але важливим для наступного тексту, бо в результаті тривалого перебування козак *„потеряв з-під себе три коні вороний”* – це водночас і наслідок попередньої дії, і підсилення враження тривалості подорожі. Отже, на прикладі цього словесного ряду (два рядки на письмі) ми бачимо семантичне ускладнення, повідомленням про час, тому що, якщо відмежуватися від традиції воно не є очікуваним, а з іншого боку ми бачимо чітку залежність наступного словесного ряду від цього ускладнення, яке виконує і естетичну функцію підсилення враження довгої подорожі. Таким чином ми бачимо на прикладі цих двох строф нашарування додаткових значень, які несуть у собі естетичне навантаження, і водночас створюють логічне розгортання традиційних зв’язків.

Текст думи складається з оповідних блоків, які розчленовані і водночас доповнюють одне одного. Наступний блок розпочинається формулою: *„На козаку, бідному летязі”*, повторення цієї формули відсилає нас до третьої строфи з метою нагадування про головного героя, водночас вона виконує функцію сполучника двох комунікативних блоків і актуалізує мовлення; сама ж формула надалі в тексті буде повторюватися 18 разів, слід зазначити, що формули у думах виконували функцію уповільнення і традиційної прикраси. Прийменник „на” на початку повтору створив логічне очікування – що на козакові? Текст логічно розгортається і дає цілісну інформацію про зовнішній вигляд козака, на ньому: *„Три сермязі, / Опанчина рогожовая, / Поясина хмельовая;”*

Наступний блок починає та сама формула у тій же ролі, проте продовжена вказівкою, що тепер мова йде про сап’янці: *„На козаку, бідному летязі, сап’янці - / Видні п’яти і пальці, / Де ступить – босої ноги слід пише;”* Далі знову та сама формула, яка тепер розпочинається сполучником із часткою „а ще”, що об’єднує дві речі – дескрипцію козака і його одягу, власне, ця сполука виступає єдиним логічним поєднувачем цих частин, оскільки з точки зору

усного сприймання вона не є очікуваною. Третя частина інформує нас про верхню частину одягу козака, за тією ж схемою, що і друга.

Ці три оповідні частини несуть інформацію, яку можна передати однією логічною парою: „На козакові дуже старий одяг - отже він бідний”. Разом вони становлять семантичний комплекс, функцією якого є вразити слухача, поглибити ефект від зовнішності козака. Зміст проаналізованої частини думи зводиться до одного концепту – образу бідного козака, який довго поневірявся.

Опис козака сповільнює розгортання сюжету, ускладнюючи структуру оповіді, створюючи додаткові зв’язки з попередніми частинами. Фактично початок думи подає нам причину зовнішнього вигляду козака – це і ворожий край, і довга подорож. Отже, кожна наступна частина залежала від того, що було сказано на початку думи, при цьому ці блоки стосовно один одного є цілком автономними, оскільки поєднуються лише повтором та сполучниками, а не змістом.

Завдяки проведеному аналізу цього невеличкого уривку думи можна зробити висновок про естетичне спрямування цієї частини. Естетична функція виражена традиційним засобами і мовними зворотами, зокрема архаїчним, є поділ тіла на три частини (за аналогією зі світобудовою та світовим деревом), звідси і три частини опису одягу козака. На прикладі цього уривку ми бачимо, як відбувається перетворення логічного ядра думи у набагато складніший синкретичний багатошаровий комплекс, що пов’язаний з естетичною своєрідністю думи – текст не лише передає інформацію, а ще й збуджує уяву слухача. Саме тому аналіз цього тексту, навіть якщо ми абстрагуємось від реальних умов його виконання, яскраво засвідчує наявність естетичної функції.

Проте аналізований нами текст не дає підстав стверджувати про домінування естетичної функції у думі. Візьмемо для прикладу особливості ліричної пісні, яка є взірцем фольклорного жанру з домінуючою естетичною функцією. „Структурно зумовлюючим у тексті пісні є поєднання лінійного розвитку словесного ряду, під час якого текст розгортається і формує динамічне поле очікувань та прогнозів, з постійними простими й перехресними повторами граматичної і неграматичної якості”[3]. Якщо порівняти будь-які тексти думи і ліричної пісні з точки зору комунікації, то стає зрозумілим, що головним механізмом передачі семантики ліричної пісні є численні повтори: слів, словосполучень, строфічні, еквівалентність є одним з

найголовніших прийомів, а також подібність, порівняння, контраст і т. ін.

Текст думи побудований не за принципом суцільних повторів, і як ми показали це на досліджуваному фрагменті, вживання повторів у думі є необхідним саме для кращої передачі інформації та її увиразнення, повтори в думі не повертають слухача до попереднього сегменту заради зрозуміння змісту (так як це відбувається у ліричній пісні), повтори у думі нагадують, про що йшлося у попередній частині саме через те, що текст думи перенавантажений інформацією, і формули, які повторюються, логічно членують і водночас поєднують непоєднуване – частини, які пов'язані між собою лише загальною провідною думкою. До того ж дума цілком задовольняє комунікативні очікування слухачів, лише використовуючи для передачі інформації іншу систему прийомів та засобів її вираження.

Для кращого розуміння комунікативної практики в думі звернемося до наступного уривку оповіді. Він поєднаний з попереднім сполукою *„І ще ж то"*, яка поєднує різні речі: дескрипцію і власне події, адже *„до города Килиї прибуває*" – це зовсім інше, ніж повідомлення про особливості козацького одягу. Таким чином, описова частина і подієва стають рівнозначними. Тут проявляється характерна для думового епосу передача стану як дії, і в цьому виявляється практика еквівалентності (зіставлення і порівняння різних у певному сенсі частин).

Отже, козак до города Килиї прибув і звідси виникає цілком логічне комунікативне очікування: - що він там робить, чи що він там збирається робити? Дума розгортає сюжет наступним чином козак *„не питається, де б то стати / Коня попасти, / А питається, де корчма новая, / Шинкарка молодая, / Настя кабашна: / „Тая на нас, на бідних летяг, хоч зла, да й обашна „"* Виявляється, що козак знає, що тут є нова корчма, знає, що тут є шинкарка молода, і знає, як її звуть, отже, це звичайна формула. До того ж принцип еквівалентності спрацьовує і тут тому, що прирівнюється шинкарка до кабака, можна припустити, що якби кабак був старий, то там би була і стара шинкарка, тобто це є звичайна формула, у тексті вона звучатиме 5 разів.

Наступна частина знову повертає нас до початку попередньої: *„Городом Килиєю іде, / Слухає-прислухається, / Чи не радиться хто на славне Запорожжя гуляти"*. Цей епізод мав би стояти в позиції після: *„Іще ж то козак, бідний летяга, до города Килиї прибуває"*,

проте між цими двома частинами міститься попередня. Якщо поміняти місцями ці частини, то події розгортатимуться логічніше: *„Іще ж то козак, бідний летяга, до города Килиї прибуває / Городом Килиєю іде / Слухає-прислухається, / Чи не радиться хто на славне Запорожжя гуляти / Та не питається де б то стати / Коня попасти.”* Але в такій послідовності ми одразу відчуваємо, що щось не гаразд, хоча виклад стає логічним і послідовним. У такому вигляді цей уривок вже ніби не належить до думи, а стає просто віршованою оповіддю, а за Дж. Репсолом, структурою без текстури.

Таким чином, нелогічне розташування змістових блоків є цілком логічним із точки зору епічної традиції. За плечима кожного виконання думи стоїть багатовікова традиція. Частотність вживання формул – це завжди показник відпрацьованості тексту і майстерності виконавця. Виконавець епосу монтує формули у речові сегменти, які також мають фольклорну традицію, хоча і варіюються більше, ніж формули. Таким чином, семантичне нагромадження однотипних епізодів є цілком виправданим - у такий спосіб створюється особлива мова думи, яка характеризується розміреністю, повільним, навіть затягненим розвитком подій, членованістю на подібні словесні та ритмічні відрізки.

Проаналізуємо наступні предикативні частини думи. *„Аж тільки радяться-поражаються / Три дуки сребраники / На Кабак іти / Меду да оковитої горілки попивати. / Тоді-то козак добре дбав, / Попереду собі у кабаку кватеру займав, / Край груби сідає, / Плечі свої козацькі пригріває.”* Предикативність кожного з цих блоків виражена переважно дієсловами дії. Описуються саме дії, хоча вони і змальовуються як зміни одного стану іншим. Дії, вчинки та функції вибудовуються в цілісний оповідний сюжет.

Надалі текст містить предикативні відрізки, кожен із яких є в принципі статичним. Логічний перехід від одного такого комунікативного блоку здійснюється завдяки причинно-наслідковим зв’язкам. На рівні тексту вони часто позначені формулою або сполучними словами, що повторюються і вказують на послідовність дій, наприклад „тогді-то, іще ж, то в значення протиставлення, „а ще” тощо. Найчастіше вживається сполука „тогді-то”, у тексті вона зустрічається 15 разів.

Отже, незважаючи на значний обсяг інформації, яку передає дума, для епічної традиції все-таки важливий ефект від оповіді, естетичне враження від думи. Текст думи не формується за

правилами побутового мовлення, як наприклад, перекази або меморати, які виграють за рахунок особливого змісту та образного сюжету, або уявлень, які лежать в основі тексту. Але дума і не зашифровує свій message так, як лірична пісня.

На нашу думку, естетичні та інформаційні якості рівновеликі й однаково важливі для українського думового епосу. З одного боку, текст думи – це чітка логіка, з іншого - інверсійна ускладнена архаїчна мова, мета якої справити естетичне враження. У нелогічних (з точки зору теорії комунікації) структурах думи працює традиція, звідси типові епічні формули та теми, які дають нам право вказувати на естетичний рівень виразності думи. Таким чином, традиція у думі сприяє кращій передачі інформації та типу її відтворення і зображення.

[1]Кирдан Б.П. Думы // Украинские народные думы. – М, 1972. – С. 299-301; [2]Чистов К.В. Поэтика славянского фольклорного текста. Коммуникативный аспект // История, культура, этнография и фольклор славянских народов VII Международный съезд славистов, Загреб-Любляна, сентябрь 1978. С. 311;[3]Там само. – С.312.

РЕЦЕНЗІЇ

Л.І. Шевченко, д-р філол. наук

ШЕВЧЕНКОВА МІФОПОЕТИКА В ЛІНГВІСТИЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ:

Стаття-рецензія на видання: Н.В. Слухай, Ю.Л. Мосенкіс. Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка. – К.: Видавничий дім А + С, 2006. – 164с.

Для національної духовної культури постать Кобзаря залишається культурно-прецедентною, як з огляду на тексти, так і феномена людської особистості. Автора, чий моральний авторитет сформував пошуковий простір сучасної гуманітарної думки в Україні.

Знаковість Тараса Шевченка в дискурсі сучасного наукознавства полягає в тому, що він визначив духовне майбутнє українського слова, окреслив перспективи і можливості живомовної народної традиції, зламав застиглі уявлення про локальність, чи навіть периферійність, української писемної традиції. Тарас Шевченко, якщо вдатися до культурологічних асоціативів, – "це наше все". Він завершує, але водночас і продовжує староукраїнську літературну традицію, синтезуючи Біблію, християнську духовність, відбиту у староукраїнських текстах, із поетичним фольклорним словом українського народу. Духовний попередник і предтеча Кобзаря – Григорій Сковорода – став для Тараса Шевченка моральним символом, втіленням індивідуального творчого злету, автором, який вивищився над профанним світом і має право сказати: "Світ ловив мене і не піймав".

Тараса Шевченка світ теж ловив, але не спіймав. "Доля" – "Муза" – "Слава" – тернистий шлях і водночас спраглий пошук творчої відповідності завданню Митця, здатності його слова стати пророчим і для живих, і для ненароджених. Безумовно, витоки моралі й естетичної довершеності Кобзаря можна шукати і в традиціях книжної культури, й у впливі на Шевченка творчих особистостей, але найголовніше, найперше і найвагоміше – заглиблення митця в народне слово сталося завдяки фольклору.

Попри усталену думку про генетичний, природній зв’язок Шевченкового слова і фольклору, взаємозалежність ця ще

достатньою мірою не досліджена. Така ситуація пов'язана, на нашу думку, зі складністю реконструкції глибинних шарів народної свідомості, а також потребою в дослідницькому синкретизмі, що спирався б на фактологію історії, філософії, психології, етнографії, дані яких мають бути враховані в науковій інтерпретації вербалізованого поетичного мислення.

Шевченкознавчі дослідження в Київському університеті імені Тараса Шевченка протягом останнього десятиліття свідчать про зрослий інтерес наукової громадськості до нових напрямків в опрацюванні творчої спадщини Кобзаря – лінгвофольклористики і лінгвоміфопоетики. Впродовж багатьох років у цьому ж напрямку працює проф. Н.В. Слухай, розробляючи проблематику символічних форм і архетипів націомовної свідомості в літературних текстах. Можемо сказати, що Наталя Слухай найбільш продуктивно репрезентує школу дослідників лінгвоміфопоетики у слов'янському мовознавстві і є одним із її чільних представників. Ще в докторській дисертації та монографічному її представленні "Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко" (К., 1995), як і в подальших роботах, до ряду яких належить і рецензоване видання, автор звертається до концептуалізації архетипів мовної свідомості, аналізує міфосимволічні значення – психологічні асоціативи, розглядає прецендентні тексти, до яких апелюють твори Тараса Шевченка, вибудовуючи в такий спосіб комплексний підхід до опису поетичного тексту.

Характерною особливістю творчого методу дослідниці є наукова об'єктивність, яка виявляється у строгій дисципліні філологічного спостереження: послідовно простежуються взаємозалежності **текст – символічні маркери – індивідуальні мовні репрезентації**.

Така послідовність є важливою для Н.В. Слухай, дозволяє визначати структуру аналізу дослідниці як ідіостилістику наукового тексту, з його логічно вибудованою архітектонікою, домінантними смисловими центрами, специфічним термінорядом, який водночас є маркером авторського стилю.

Викликає зацікавлення другий розділ рецензованої монографії ("Художньо-образний світ Тараса Шевченка у лінгвостилістичному та міфопоетичному висвітленні"), який узагальнює різні категорії, що дозволяють проникнути в тексти Тараса Шевченка крізь призму глибинного розуміння дослідницею

гносеологічних вимірів народного світовідчуття. Так, архетипи народної свідомості мовознавець розглядає з погляду фундаментальних загальнолюдських уявлень, міфологічна репрезентованість яких властива світовій культурі (с. 43). Н.В. Слухай звертається, і це переконливо, до аналізу міфологічного у З. Фрейда, К.-Г. Юнга, дослідників-філологів В. Русанівського, Г. Грабовича, О. Забужко, І. Моісеїва, Ю. Микитенка, В. Кравця, Д. Фізера, інших авторів (с. 45) – коло авторів широке й авторитетне, а отже дослідник має змогу репрезентувати різні методологічно й за результатами опрацювання погляди і дані про сутність міфологічного, природу архетипічного, його мовні вияви. Важливо, що текст мовознавця не став, як це часто, на жаль, буває, констатацією усталених чи дискусійних поглядів на досліджуване явище – український автор пропонує власне прочитання духовної естетичної предісторії народу. Н.В. Слухай розгортає докладний опис архетипності, насамперед предметної, пов’язаної з універсальністю символічної сітки, її концептуального центру, асоційованого зі "світовим деревом". Міфопоетична символізація в українській культурній свідомості образів вишні, дуба, верби, калини, явора, яблуні, липи, клена, берези, груші, сосни, ялини та ін. логічно розглядаються автором книги в кореляції зі світовими, універсальними щодо людських символічних уявлень поглядами, про "дерево життя". Шевченковий поетичний контекст – світ ідіостилістичних звершень й осягнень, що вкорінені в народно-художнє мислення. Як точно зауважує Н.В. Слухай, "у центрі рослинного світу міфопоетичного універсуму Шевченка "верба", "гай", "діброва", "дуб", "калина", "ліс", "сад", "тополя" (с. 46). Ці міфологеми є найбільш частотними і функціонально активними в Шевченкових контекстах, що дозволяє автору провести прецедентний, як для українського мовознавства, аналіз частотності й повноти функції символізованого слова.

Не можна не погодитися з твердженням дослідниці про те, що "світ міфопоетичного універсуму Шевченка центрований стосовно денного світила й поліцентричний відносно нічних" (с. 48). Наведена теза розгортає палітру дослідницьких спостережень над контекстами, пов’язаними з символізацією культа небесних світил. Наголосимо, наукова сумлінність автора і в цьому випадку вимагає пошанного схвалення.

Структурованість лінгвістичних підходів Н.В. Слухай вибудовує своєрідну композицію дослідницького простору: архетипи художнього стилю Тараса Шевченка послідовно корелюються з етноміфологемами в науковій інтерпретації та художньому мовленні; психологічні асаціативи східних слов'ян розширюють і поглиблюють тло дослідження, що дає змогу проаналізувати асоціативно-образні апеляти у творчості кобзаря не ізольовано, як епізодичний для історії мовної свідомості народу факт, а з погляду еволюції мовної картини світу українців.

Художньо-образний світ Тараса Шевченка, за точними спостереженнями дослідниці, виявляється також у суб'єктних значеннях образів вогню, собаки, сича, трави та ін. ("Етноміфологеми у художньому тексті Тараса Шевченка: концепт і знак"). Такий підхід дозволяє авторові зробити закономірний висновок про те, що "текст не просто віддзеркалює проекцію віртуального образу на конкретну площину, а поглинає, інтегрує, інтерпретує образ... обраний ракурс дослідження дозволяє відтворити контури концептуальної картини світу письменника, осмислити авторську міфопоетичну систему як синтез національного та індивідуального..." (с. 70).

Домінантними для образного мовомовлення Тараса Шевченка є етноміфологеми **сонце, місяць, зірки, комета, зоря** та ін. Н.В. Слухай розглядає специфіку їх використання в різних жанрах Шевченкової творчості, що уможливлює висновок про спектр семантичних модифікацій словообразів залежно від їх жанрової специфіки. Так, солярна етноміфологема у текстах українського класика постає як предковічний центр "малого Всесвіту людини" (с. 74), є частиною опоетизованого пейзажу (с. 74) і може бути "суб'єктом осмислення", який виявляє "риси Бога, функціонує як уособлення того, хто несе кару, знищує та ін." (с. 75). Такий принцип семантичної ідентифікації словесного образу корелює з сучасними інтерпретаціями мовосимволічних характеристик народних культур і дозволяє заглибитися в сутності іншого порядку: націомовні коди та їх ідіостилістичні верифікації.

Справжнього пошанування вартий третій розділ книги "Поезії Шевченка у лінгвостилістичному та міфопоетичному висвітленні", написаний також Н.В. Слухай. Текст становить гармонійний за структурною єдністю та концептуальною співмірністю цикл наукових етюдів про ряд Шевченкових поезій: "І небо невмите, і заспані хвилі..." (с. 113-119), "Лічу в неволі дні і ночі..." (с. 119-128),

"Ми вкупочці колись росли" (с. 128-136), "На улиці невесело..." (с. 136-141), "Не женися на багатій..." (с. 141-146), "Не кидай матері", - казали..." (с. 146-154), "Не тополю високую..." (с. 154-159).

Підготовлені автором для Шевченківської енциклопедії, ці невеликі за обсягом лінгвістичні розвідки насправді позначені сконденсованістю думки, докладним опрацюванням фактології і лінгвістичною майстерністю у визначенні текстових домінант.

Н.В. Слухай розглядає специфіку літературознавчих підходів, культурно-історичну значимість кожного тексту, умови й обставини його появи і пропонує власний, об'єктивізований лінгвістичною конкретикою, погляд на текст українського поета. Так, у поезії "І небо невмите, і заспані хвилі..." дванадцятирядковий вірш розглядається як монолог ліричного героя з "чіткою композицією: зачин, представлений першим реченням, розгортання теми (вигук і друге речення)". Зачин вірша Н.В. Слухай поціновує як нетрадиційний: опис пейзажу в ньому "сприймається як раптове оприявлення внутрішньої мови поета, котрий прагне узгодити стан власної душі з навколишнім світом, що резонує в одному космологічному ритмі зі світовідчуттям митця" (с. 114).

Вихідна, ключова для інтерпретації теза уможливлює аналіз поетичної предметності, мотивації укрупненості елементів пейзажу, нетрадиційності художніх образів "що окреслюють модус буття, співзвучний розімкненій підсвідомості поета" (с. 114). Водночас ці образи "живі й одушевлені: небо – невмите, хвилі – заспані, очерет "неначе п'яний" гнеться без вітру" (с. 114).

Тим рельєфнішим, сповненим чуттєвості й символічних перегуків є зображення природи в інших поетичних творах Тараса Шевченка. Н.В. Слухай віртуозно проводить семантико-стилістичний аналіз, заснований на паралелях. У романтичній поезії українського митця найбільш частотними є символізовані образи, що постали з міфопоетичних уявлень: море – синесеньке, синє широке, бурхливе, наше, миле. У Кобзаря, як точно зауважує дослідниця, море "дзеркально симетричне образу неба України, яке у Шевченка здебільшого "небо блакитне", "високе небо" (с. 115).

В аналізі автора поза дослідницькою реакцією не залишається жодна поетична деталь. Фоново-культурологічне знання дозволяє розгорнути і пояснити семантичні реалізації слова. Словесний ряд, у свою чергу, апелює до культурних асоціацій, дозволяє "прочитати" метафори як смислові коди зашифрованих для української свідомості

авторських послань. Апелятиви до самотності й неможливості бути на чужині не завжди поверхнево виявлені, а, може, й найменш драматичні, коли виявлені поверхнево. У цьому ще раз переконуєшся, коли звертаєшся і до оригінального тексту Тараса Шевченка, і до науково інтерпретованого – Наталі Слухай.

Це так важливо, і так на часі, що в українському мовознавстві з'являється новий погляд на пояснювальні можливості лінгвістики – науки, що традиційно, і навіть механістично, розглядалася винятково як емпірична. Екзистенція людини – буттєво-профанна і творча – суть антропологічної домінанти науки. Слово в цьому вимірі є можливістю пояснення першопричин, першомотивацій інтелектуальної дії, встановлення відповідностей і залежностей між світом реальним і світом творчої уяви.

Вербалізація Шевченкової художньої свідомості є фактом творчого доробку автора й неординарною подією в культурно-писемній традиції українців. Не менш важливою, на наш погляд, є здатність зрозуміти і пояснити Тараса Шевченка, обравши для наукового аналізу слово, чи не найглибинніший вияв поетичної рефлексії Кобзаря. Н.В. Слухай, безумовно, зробила достойний внесок у шевченкознавство.

У рецензованої книги, проте, є й інший автор – Ю.Л. Мосенкіс, який окреслив коло опрацьованих ним питань – "Від трипільських глибин до Кобзаревих поезій" (с. 9-43). Ю.Л. Мосенкіс пропонує зовсім інші вихідні засади аналізу мовотворчості Тараса Шевченка, ніж Н.В. Слухай, і спирається на погляди, засновані на етимологічному вивченні поетичної лексики. Зважаючи на специфіку такої розробки питання, коли йдеться про мовну символіку і міфопоетику текстів Тараса Шевченка, а багато в чому і дискусійність, розгляд цієї частини рецензованої праці залишаємо для етимологів.

Коли ж ідеться про факт появи книги, її значення для розвитку шевченкознавства, уважний читач знайде в ній нестандартно сформульовані питання й оригінальні авторські відповіді.

ЗМІСТ

МОВИ, ТЕКСТИ, ПЕРСОНАЛІЇ В ПАРАЛЕЛЯХ І ЗІСТАВЛЕННЯХ

Ілієвські Петар Хр. Початки писемності у слов'ян на Балканах і в Понті (найдавніші візантійсько-слов'янські торговельні і культурні паралелі).....**3**
Шевченко Л.І. Київські неокласики в філологічній концепції Сергія Єфремова.....**8**
Ніка О.І. „Іншокультурність" перекладних текстів у староукраїнському мовному відображенні.....**16**
Дядищева-Росовецька Ю.Б. Григорій Шевченко – забутий шевченкознавець, діяч українського відродження.....**22**

ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ МОВИ В СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ

Звонська Л.Л. Індикативна система часових форм давньогрецького дієслова.....**33**
Кузан Г. С. Метонімія як шлях зміщення означальних та обставинних відношень (у межах складних слів і словосполучень).....**39**
Малащук К. Лексичні засоби етико-християнського виховання особистості у мові Г. Сковороди.....**46**
Дуброва А. Діалектна омонімія польського походження (на матеріалі пам'яток XVII ст. та південно-західних говорів).....**53**
Крокіс А. Синтаксичні параметри грекомовних релігійних текстів.....**61**
Лутава С.М. Семантика просторовості у староукраїнській мові (на матеріалі Словника староукраїнської мови XIV –XV ст.)...**67**
Капась М. Типологічні особливості подвійних відмінків у староукраїнській мові XVI –XVII ст. **75**
Торба С. Лексико-семантичний поділ назв емоцій і почуттів у пам'ятках XI- XIII ст. **85**

СТИЛЬОВІ ЛОКУСИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Хом'як О.І. Лексико-семантичні парадигми земної моделі в художньому тексті шістдесятників.....**95**
Бондар М.В. Функціональне призначення запозичених лексичних одиниць у сучасних прозових текстах.....**102**
Калєтнік А.А. Зумовленість продуктивних моделей творення неокласичного неологізму "полем культури".....**113**
Сєнічева О.А. Монолог-роздум і монолог-спогад як форми вираження внутрішнього мовлення в тексті.....**120**
Штельмах М.Л. Структурні моделі жанру інтерв'ю: прагматичний дискурс.....**130**
Чорній-Мєшкова В. Услід мовотворчому подвигу Кобзаря: Шевченкова мовна картина світу у творчій інтерпретації македонського поета Р. Жінзіфова.....**145**
Майсак І.В. Інтертекстуальність як феномен фольклорно-літературних зв'язків: на матеріалі поезії О. Олеся.....**153**
Черненко О.А. Комунікативний аспект побудови думи: на матеріалі думи "Фесько Ганжа Андибер".....**161**

РЕЦЕНЗІЇ

Шевченко Л.І. Шевченкова міфопоетика в лінгвістичних інтерпретаціях: Стаття-рецензія на монографію Слухай Н.В., Мосенкіса Ю.Л "Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка" – К.: Видавничий дім "А+С", 2006, 148 с.....**169**